

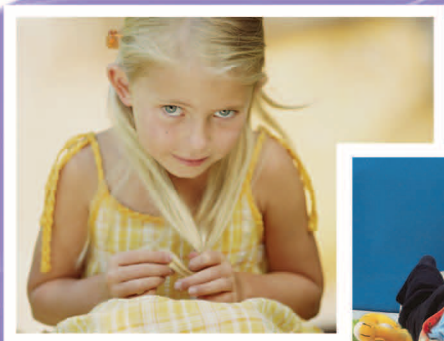

Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту
Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини
Державний інститут розвитку сім'ї та молоді

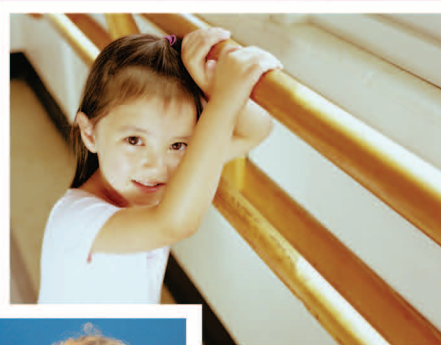
Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення

Державна доповідь
про становище дітей в Україні

(за підсумками 2009 року)

Київ 2010

**МІНІСТЕРСТВО УКРАЇНИ У СПРАВАХ СІМ'Ї, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ З УСИНОВЛЕННЯ
ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ
ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ РОЗВИТКУ СІМ'Ї ТА МОЛОДІ**

Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення

**Державна доповідь
про становище дітей в Україні
за підсумками 2009 року**

УДК 342.72:364.22

ББК 60.55

З 12

Керівник авторського колективу — А. Г. Зінченко; авторський колектив: Т. Ф. Алексєєнко, канд. пед. наук; С. Ю. Аксьонова, канд. екон. наук; О. В. Белишев; О. А. Васильєв; І. Д. Зверєва, докт. пед. наук; А. Г. Зінченко, канд.істор.наук; І. В. Калачова, докт. екон. наук; Н. М. Комарова, канд. екон. наук; Т. М. Колос; О. І. Крикун; І. О. Курило, докт. екон. наук; А. О. Мішин, канд. політ. наук; І. В. Пеша, канд. пед. наук; С. В. Полякова, канд. екон. наук; А. Г. Реут; О. А. Рудич, канд. екон. наук; О. В. Сіра; Л. І. Слюсар, канд. екон. наук; О. М. Хмелевська, канд. екон. наук; Л. М. Черенько, канд. екон. наук; В. С. Шишкін, канд. екон. наук; О. С. Юдицька; редактор — Ю. О. Зуєва

Схвалено Міжвідомчою комісією з питань охорони дитинства

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р./ М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. департамент з усиновлення та захисту прав дітей, Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді/ А.Г. Зінченко, Т. Ф. Алексєєнко, С. Ю. Аксьонова та ін. - К.: Бланк-Прес, 2010. — 152 с.

Рекомендовано до друку Ученою радою Державного інституту розвитку сім'ї та молоді Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту (протокол № 3/10 від 16 листопада 2010 року)

ББК 60.55

©Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, 2010

©Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини, 2010

©Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ДІТЕЙ В УКРАЇНІ. ОСНОВНІ ДАНІ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	6
РОЗДІЛ ІІ. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СІМЕЙ З ДІТЬМИ.....	21
РОЗДІЛ ІІІ. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ	48
3.1. Доступність послуг системи охорони здоров'я.....	48
3.2. Забезпечення можливості отримання якісної освіти.....	55
3.3. Культурний і духовний розвиток дитини	69
3.4. Забезпечення якості товарів для дітей.....	74
РОЗДІЛ ІV. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНОГО РІВНЯ ЖИТТЯ І РОЗВИТКУ ДІТЕЙ	79
4.1. Законодавчо-нормативні акти у сфері боротьби з бідністю та соціально- правового захисту дітей.....	79
4.2. Державна політика соціального забезпечення та підтримки сімей з дітьми	89
4.3. Соціальне забезпечення і соціальний захист різних категорій дітей: дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритуль- них дітей, дітей-біженців та дітей, які перебувають на території України без законних представників, захист дітей-інвалідів	93
РОЗДІЛ V. ДОСВІД РОБОТИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА БІЗНЕС-ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ГІДНОГО РІВНЯ ЖИТТЯ І РОЗВИТКУ ДІТЕЙ.....	107
РОЗДІЛ VI. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	114
ДОДАТОК. СТАТИСТИЧНІ ДАНІ	118

Керуючись принципами першочергової турботи про дитину, пріоритетності її прав, Україна здійснює суттєві кроки на шляху до захисту прав дітей. На фоні активізації державою зусиль щодо забезпечення їх прав та соціального захисту ситуацію у сфері дитинства ускладнило відлуння світової економічної кризи, що також не оминула і Україну. На тлі кризи перехідного періоду ця ситуація може призвести до посилення нерівності щодо можливостей розвитку та доступу до базових благ, оскільки в умовах несприятливої економічної ситуації кризові процеси негативно відображаються перш за все на сім'ях з дітьми. Діти, які виховуються в сім'ях з недостатнім рівнем доходів, зазнаючи матеріальних позбавлень піддаються додатковому психологічному навантаженню, що латентно у майбутньому формує відчуття соціальної нерівності.

З метою зменшення масштабів бідності та усунення її найгостріших проявів в Україні реалізується Стратегія подолання бідності. Проте щорічне збільшення кількості осіб та сімей, які отримують соціальні виплати, демонструє як зниження рівня матеріального забезпечення, так і недосконалість державної соціальної політики. На корегування цих положень спрямовано Указ Президента України «Про невідкладні заходи з подолання бідності» (від 26 лютого 2010 р. № 274/2010). Подолання бідності визначено пріоритетним завданням державної соціальної політики. Одними з нагальних завдань у цьому напрямку визначено впровадження системи надання дієвої адресної соціальної допомоги та забезпечення реформування систем оплати праці, соціального захисту, пенсійного страхування, надання медичної допомоги, медичного обслуговування.

Актуальність цього питання визначила **тему** Державної доповіді про становище дітей в Україні за підсумками 2009 року – «**Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення**».

Метою доповіді є аналіз рівня бідності (монетарної та бідності за деприваціями) сімей з дітьми, окремих вразливих категорій дітей (дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, дітей-біженців та дітей, які перебувають на території України без законних представників, дітей-інвалідів) та державної політики щодо подолання бідності й забезпечення рівних можливостей розвитку дітей. Відповідно до поставленої мети було виділено наступні **завдання**:

- оцінити становище дітей в демографічному вимірі;
- проаналізувати основні зміни, що відбулися у 2009 році в становищі дітей;
- проаналізувати соціально-економічне становище сімей з дітьми;
- з'ясувати ситуацію щодо забезпечення рівного доступу дітей до послуг у таких сферах, як охорона здоров'я, освіта, культура і духовний розвиток та ін.;

- розглянути нормативно-правові засади та практику соціально-правового захисту сімей з дітьми та дітей різних категорій у сфері боротьби з бідністю і забезпечення гідного рівня життя і розвитку дітей;
- проаналізувати досвід роботи громадських організацій та бізнес-організацій у забезпеченні гідного рівня життя і розвитку дітей;
- запропонувати шляхи вдосконалення державної політики щодо створення сприятливого середовища для розвитку та соціального становлення дітей.

Бідність та нерівні можливості сімей з дітьми розглядаються в багатьох аспектах, зокрема бідність з точки зору недостатніх фінансових ресурсів для забезпечення нормального розвитку дитини, монетарна бідність та бідність з точки зору позбавлень, що не пов'язані або частково пов'язані з матеріальними чинниками на рівні сім'ї, бідність за деприваціями.

Під час підготовки матеріалів Доповіді авторами використані результати дослідження *“Бідність та нерівні можливості дітей в Україні”*, проведеного у 2009 році Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України в рамках глобального дослідження Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) щодо бідності та нерівних можливостей серед дітей, яким було охоплено 40 країн світу та Україну.

Доповідь складається зі *вступу, 6 розділів, додатку*. У її підготовці було використано дані державної статистики, інформаційно-аналітичних матеріалів, підготовлені та подані Державною соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді, Міністерством освіти і науки України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством юстиції України, Міністерством фінансів України, Міністерством закордонних справ України, Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством культури і туризму України, Державним департаментом України з питань виконання покарань, Державним комітетом телебачення і радіомовлення України, Державним департаментом у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, Державною прикордонною службою, Національною академією педагогічних наук України, Академією медичних наук України, Держспоживстандартом України, обласними державними адміністраціями.

Робота підготовлена авторським колективом у складі:

Т. Ф. Алексєєнко, канд. пед. наук (розд. 5); С. Ю. Аксьонова, канд. екон. наук (розд. 1); О. В. Бєлишев (підр. 3.4); О. А. Васильєв (розд. 2); І. Д. Зверєва, докт. пед. наук (розд. 5); А. Г. Зінченко, канд. істор. наук (підр. 4.1, 4.3); І. В. Калачова, докт. екон. наук (додаток); Н. М. Комарова, канд. екон. наук (розд. 5); Т. М. Колос (підр. 3.3), О. І. Крикун (підр. 3.1); І. О. Курило, докт. екон. наук (розд. 1); А. О. Мішин, канд. політ. наук (розд. 6); І. В. Пєша, канд. пед. наук (підр. 4.1, 4.2); С. В. Полякова, канд. екон. наук (розд. 2); А. Г. Реут (розд. 2); О. А. Рудич, канд. екон. наук (додаток); О. В. Сіра (розд. 1); Л. І. Слюсар, канд. екон. наук (розд. 1); О. М. Хмєлевська, канд. екон. наук (підр. 3.2); Л. М. Черєнько, канд. екон. наук (розд. 2, підр. 3.1); В. С. Шишкін, канд. екон. наук (розд. 2); О. С. Юдицька (розд. 5).

РОЗДІЛ І.

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ДІТЕЙ В УКРАЇНІ. ОСНОВНІ ДАНІ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ

У 2009 році продовжилася тенденція попередніх років до зменшення чисельності дітей в Україні та зниження їх питомої ваги у загальній кількості населення (рис. 1.1). Станом на 01.01.2010 р. чисельність дітей віком до 18 років в Україні становила 8 081 126 осіб, що дорівнює 17,7% від загальної чисельності населення країни. У складі дитячого контингенту 4 148 987 осіб чоловічої статі та 3 932 139 – жіночої; 64,2% всіх дітей проживає у міських поселеннях, 35,8% – жителі сільської місцевості.

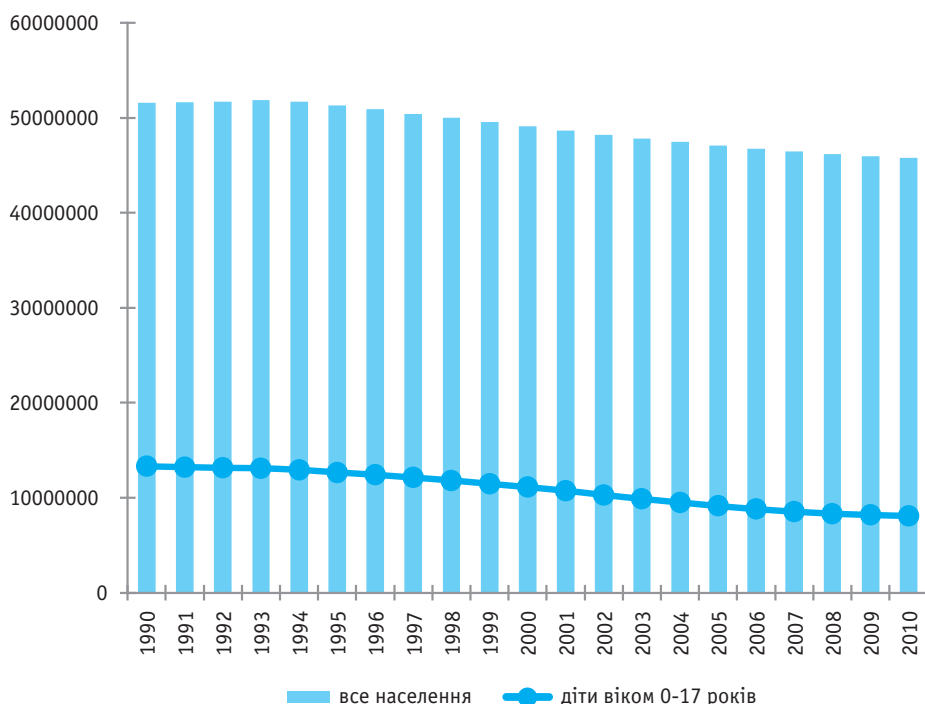

Рис. 1.1. Загальна чисельність населення та кількість дітей віком 0–17 років в Україні у 1990–2010 рр. (на 1 січня), осіб (за даними Держкомстату України)

За 2009 рік (з 01.01.2009 р. по 01.01.2010 р.) чисельність дітей в Україні зменшилася на 105 151 осіб, тобто на 1,3%. Як видно з табл.1.1, це скорочення відбулося за рахунок дітей старше 7 років, а чисельність тих, кому 0–3 та 5–7 років, зроста.

Таблиця 1.1

Динаміка загальної чисельності та основних вікових груп дітей в Україні у 2009 році, осіб (за даними Держкомстату України)

Вікова група	01.01.2009 р.	01.01.2010 р.	Зміна чисельності дітей за 2009 рік	
			осіб	01.01.2010 р. у% до 01.01.2009 р.
0	506 342	508 544	2 202	100,4
1	467 490	505 661	38 171	108,2
2	455 343	467 246	11 903	102,6
3	421 014	455 233	34 219	108,1
4	422 286	420 906	-1 380	99,7
5	403 358	422 218	18 860	104,7
6	384 980	403 308	18 328	104,8
7	370 099	384 907	14 808	104,0
8	381 053	370 022	-11 031	97,1
9	385 739	381 004	-4 735	98,8
10	409 758	385 654	-24 104	94,1
11	427 583	409 693	-17 890	95,8
12	461 973	427 467	-34 506	92,5
13	479 982	461 872	-18 110	96,2
14	499 188	479 825	-19 363	96,1
15	528 834	499 029	-29 805	94,4
16	569 791	528 755	-41 036	92,8
17	611 464	569 782	-41 682	93,2
0-17	8 186 277	8 081 126	-105 151	98,7

В останні роки темпи зменшення чисельності дітей в Україні уповільнилися, що є наслідком поступового збільшення чисельності наймолодших вікових контингентів і пов'язано з підвищенням рівня народжуваності. За 2009 рік кількість дітей 0–4 років у міських поселеннях зросла на 3,6%, у сільській місцевості на 4,0%; у міських поселеннях на 4,1% збільшилася кількість дітей 5–9 років. Однак це зростання поки що не може компенсувати зменшення чисельності дітей старших вікових груп: за 2009 рік як у міських поселеннях, так і в сільській місцевості зменшилася чисельність дітей віком 10–17 років, більш значною мірою – міських мешканців (рис. 1.2; табл. 1.2).

Попри всі трансформації сім'ї та складнощі сучасного періоду, більшість дітей в Україні (біля 80%) виховується у повній сім'ї, з батьком і матір'ю. Однак майже кожна п'ята дитина проживає у неповній сім'ї, тобто її виховує лише один з батьків, як правило, мати.

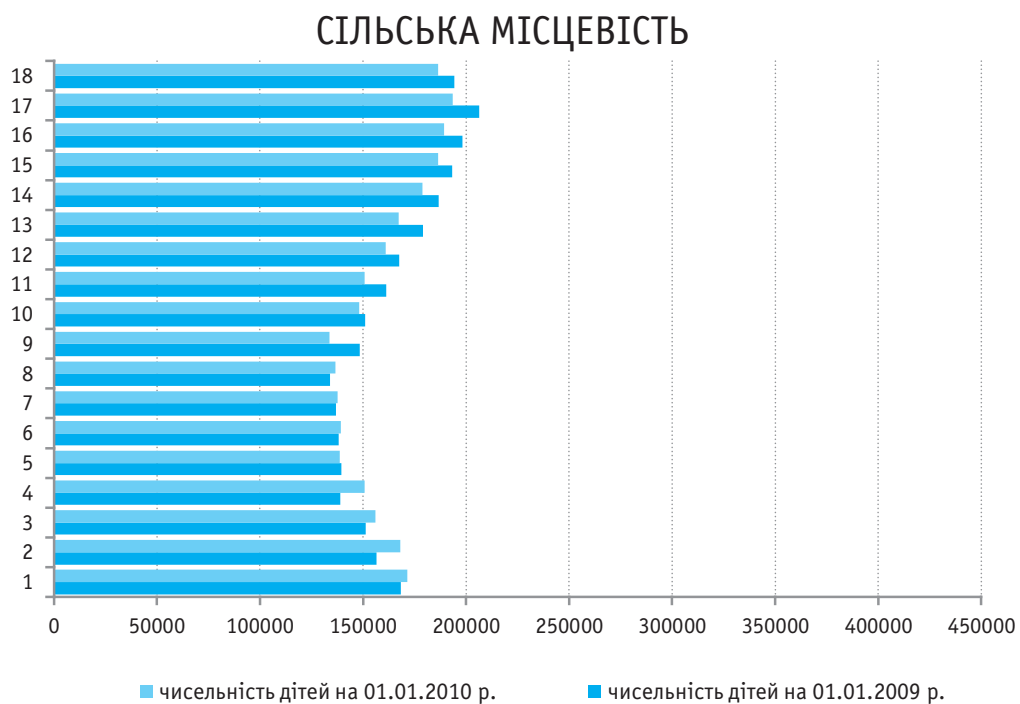

Рис. 1.2. Чисельність дітей за одnorічними віковими групами у міських поселеннях та сільській місцевості України на початок 2009 р. і 2010 р.

Таблиця 1.2

Зміна чисельності основних вікових груп дітей у міських поселеннях та сільській місцевості України за 2009 р., осіб (за даними Держкомстату України)

	Міські поселення				Сільська місцевість			
	чисельність на 01.01. 2009 р.	чисельність на 01.01. 2010 р.	збільшення (зменшення) чисельності		чисельність на 01.01. 2009 р.	чисельність на 01.01. 2010 р.	збільшення (зменшення) чисельності	
			осіб	%			осіб	%
0–4	1517732	1572296	54564	3,6	754743	785294	30551	4,0
5–9	1216803	1266289	49486	4,1	708426	695170	-13256	-1,9
10–14	1390406	1319956	-70450	-5,1	888078	844555	-43523	-4,9
15–17	1111149	1028341	-82808	-7,5	598940	569225	-29715	-5,0
0–17	5236090	5186882	-49208	-0,9	2950187	2894244	-55943	-1,9

Більшість дітей виховуються у сім'ях без братів і сестер, оскільки в Україні масово поширена одинокість. Слід зазначити, що вже кілька десятиліть переважна частина українських сімей обмежується однією дитиною: за даними переписів населення 1970, 1979, 1989 років вже в той час більш ніж половина сімей з дітьми мали лише одну дитину, а на момент перепису 2001 року – вже 64,1% сімей (сімейних домогосподарств). За останніми даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Держкомстатом України, у 70,9% сімей з дітьми виховується одна дитина, у 25,4% – дві, у 3,7% – три та більше¹.

При формуванні контингенту дітей основним є вплив народжуваності. Починаючи з 2002 року народжуваність в Україні поступово підвищується. Кількість новонароджених у 2009 році становила 512,5 тис. дітей, що на 36,1% більше, ніж у 2001 році. Загальний коефіцієнт народжуваності наближається до рівня, притаманного першому року незалежності країни. Певною мірою підвищенню народжуваності сприяло значне поповнення найбільш активних репродуктивних вікових груп населення (частка жінок у віці 20–29 років серед жінок фертильного віку збільшилася з 27,3% на початок 2001 р. до 30,8% на початок 2009 р.). Крім того, підвищилася дітородна активність жінок старшого репродуктивного віку, що й надалі матиме значний вплив на загальний рівень народжуваності в Україні (табл. 1.3).

Середній вік матері при народженні дитини підвищився з 24,6 років у 2001 р. до 26,2 років у 2009 р. Постаріння материнства підтверджується також і меншою концентрацією дітороджень у жінок віком молодших за 30 років. Якщо у середині 90-х років з усього загалу новонароджених на матерів цих молодих вікових груп припадало понад 84% новонароджених дітей, то у 2009 році вони «забезпечували» вже 73,9%.

Підвищення народжуваності протягом 2001–2009 років супроводжувалося вираженою тенденцією до зниження питомої ваги первістків у складі новонароджених (з 60,0% у 2001 р. до 53,1% у 2009 р.). Натомість дещо зросли частки дітей другої (з 29,6% до 34,4%) і третьої (з 6,4% до 8,5%) черговостей народження. Частки дітей четвертої та наступних черговостей майже не змінилися (рис. 1.3).

¹ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2008 році. Статистичний збірник. – К.: 2008, с. 15.

Таблиця 1.3

Повікові коефіцієнти народжуваності в Україні у 2001–2009 роках
(на 1 000 жінок відповідного віку)

Рік	Вікові групи					
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
2001	29,2	90,7	58,7	27,6	9,0	1,9
2002	29,2	91,3	62,7	30,2	9,8	1,9
2003	29,0	92,3	67,1	33,0	10,9	2,0
2004	29,6	93,4	70,6	35,4	12,2	2,2
2005	28,6	88,8	71,7	37,7	13,3	2,3
2006	29,5	92,2	79,4	42,7	15,5	2,5
2007	30,3	92,2	81,3	45,4	16,8	2,9
2008	32,0	97,5	87,8	51,1	19,7	3,3
2009	31,2	94,8	89,0	54,1	21,5	3,8
2009 р. до 2008 р. *	97,0	97,1	101,2	105,9	109,0	116,6
2008 р. до 2007 р. *	105,6	105,7	108,0	112,6	117,3	113,8
2009 р. до 2001 р. *	106,3	104,3	151,4	196,0	238,5	202,6

Джерело: статистичні збірники „Природний рух населення у 1989–2001 роках”, демографічні щорічники „Населення України” за 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007 роки

* Розраховано співробітниками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Держкомстату України

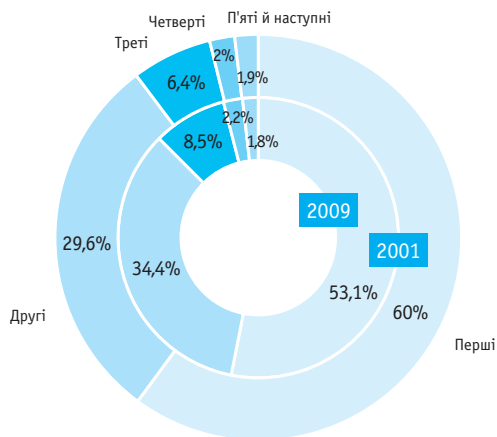

Рис. 1.3. Структура новонароджених за порядком народження у 2001 і 2009 рр. в Україні, %
(Розраховано співробітниками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Держкомстату України)

Відмітимо, що частка первістків серед дітей, які народилися у 2009 році у міських поселеннях, була значно вищою за аналогічну у сільській місцевості (відповідно 56,4% і 46,6%). Більша прихильність до багатодітності сільських мешканців порівняно з городянами виявилася у тому, що частка народжених третьої й наступних черговостей серед усіх народжених у сільській місцевості була вдвічі вищою за відповідну частку в міських поселеннях.

Таким чином, за період 2002–2009 років народжуваність в Україні дещо покращила свої характеристики. Однак, хоча сумарний показник народжуваності був вищим за рівень 2001 року і становив у 2009 році 1,46 дитини на одну жінку дітородного віку, все ж таки необхідно констатувати, що поки Україна не вийшла з так званої «пастки низької народжуваності»².

Важливими індикаторами соціального благополуччя та показниками, за якими оцінюються результати суспільного розвитку на міжнародному і національному рівнях, є смертність немовлят та дітей віком до п'яти років. Так, Цілі розвитку тисячоліття в Україні передбачають «Поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності» і ставлять за мету скорочення рівня дитячої смертності за період з 2001 по 2015 роки на 17%. Хоча динаміка смертності дітей (як у віці до 5 років, так і у межах всього періоду дитинства) в останнє десятиліття видається переважно сприятливою, однак рівні смертності (особливо у ранньому дитинстві) помітно перевищують такі показники розвинутих країн Західної та Північної Європи.

Визначальною щодо формування рівня смертності дітей до 5 років в Україні є смертність немовлят. У першій половині 1990-х років під впливом низки несприятливих факторів вона зростала, досягнувши максимуму у середині минулого десятиріччя. Надалі протягом десяти років поступово знижувалася (рис. 1.4, рис. 1.5). Останніми роками підвищення смертності немовлят зафіксовано у 2005 році і, що було цілком передбачуваним, у 2007 році, з якого в країні запроваджено міжнародну систему обліку і статистики щодо визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості й мертвонародженості та порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених, згідно з якою верхньою межею перинатального періоду є 22-й тиждень вагітності (якому відповідає нормальна маса плоду 500 г).

Рівень смертності дітей до року у сільській місцевості України лишається дещо вищим, ніж у міських поселеннях (якщо п'ятнадцять років тому міжпоселенська різниця становила 1,1 промільних пункта, то останніми роками, що передували 2009 р., – 1,2 – 1,3). У 2009 році різниця становила 1,1 промільних пункта.

Попри наявність загалом позитивної динаміки, рівень смертності немовлят в Україні наразі більш ніж вдвічі перевищує такий за сукупністю країн ЄС, при цьому є у півтора рази вищим за показники для таких постсоціалістичних країн, як Польща або Білорусь, однак нижчим, ніж смертність немовлят у Молдові або Румунії.

2 Переклад з англ. "Low Fertility Trap". Докладніше див. Wolfgang Lutz, Vegard Skirbekk, Maria Rita Testa. *The Low-Fertility Trap Hypothesis: Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe*. – Vienna: Yearbook of Population Research. 2006. – pp. 167-192

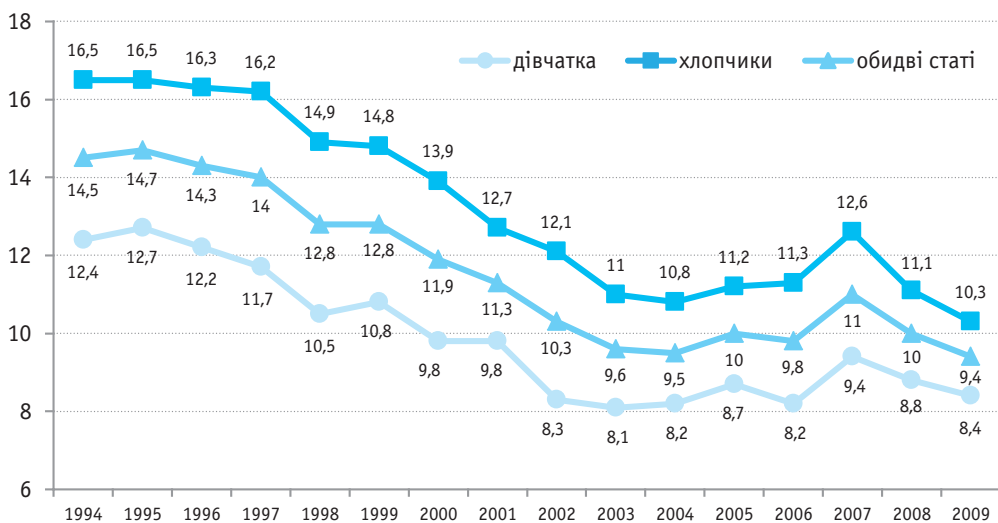

Рис. 1.4. Коефіцієнт смертності немовлят в Україні за статтю у 1994-2009 рр. (на 1000 живонароджених), ‰ (за даними Держкомстату України)

Наразі більш ніж половина (53%) смертей немовлят в Україні зумовлена окремими станами, що виникають у перинатальному періоді. Ще майже чверть припадає на уроджені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії. Високою лишається смертність дітей (у тому числі наймолодших) від зовнішніх причин, що посідають третє місце у структурі смертності немовлят.

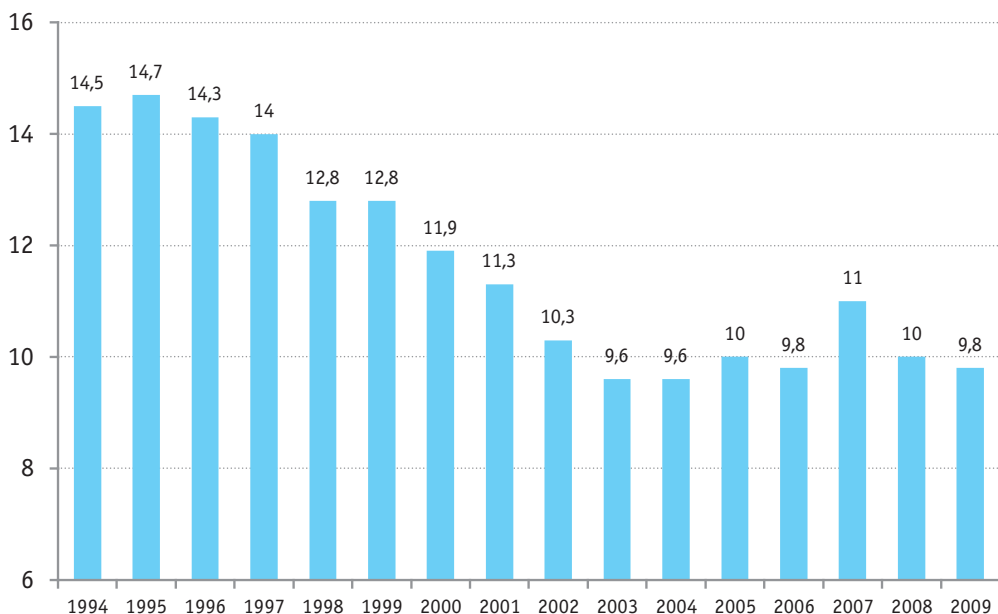

Рис. 1.5. Коефіцієнти смертності дітей віком до 1 року в Україні у 1994-2009 рр. (на 1000 осіб), ‰ (за даними Держкомстату України)

Аналіз структури смертності немовлят в Україні, у порівнянні з низкою розвинутих європейських країн, вказує на наявність резервів її скорочення насамперед за рахунок зменшення частоти смертей від зовнішніх причин (адже їх можна уникнути при належному догляді за малюками), а також подальшого зниження смертності внаслідок станів, що виникають у перинатальному періоді, та уроджених вад розвитку, деформацій та хромосомних аномалій, підвищених ризик виникнення яких тісно пов'язаний з погіршенням стану здоров'я наявних поколінь батьків в умовах порушення екологічної рівноваги, у тому числі і з впливом наслідків Чорнобильської катастрофи на генетичне здоров'я населення.

Головним чинником відмінностей між Україною та розвиненими європейськими країнами за цим показником є більш висока смертність від зовнішніх причин, отруєнь та інших наслідків зовнішніх дій, тобто тих причин, яких можна запобігти. Відсутність суттєвого прогресу у динаміці показника принаймні за останнє п'ятиріччя сигналізує про певний застій як у справі охорони здоров'я дітей, надання їм медичної допомоги (зокрема невідкладної), так і про відсутність навичок і традицій свідомого життєзбереження (зокрема у батьків, які відповідають за збереження життя і здоров'я дітей), поширеність ризикованої поведінки, недбалості у догляді за малолітніми дітьми тощо. Так, у 2009 році внаслідок зовнішніх причин в Україні загинуло 30,6% дітей з числа померлих віком від 1 до 5 років. Певні резерви ми маємо і щодо подальшого скорочення смертності дітей дошкільного віку від хвороб нервової системи, захворювань органів дихання, інфекцій та від онкологічної патології.

Смертність дітей віком 0–17 років має чітку тенденцію до зниження. У 2009 році вона становила 9,4 на 10 тис. дітей відповідного віку (2008 рік – 10,0, 2007 рік – 10,7). Структура причин смерті дітей віком 0–17 років протягом 2008–2009 років залишається без змін: на першому місці окремі стани, що виникають в перинатальному періоді (33,2% у 2009 році), на другому – зовнішні причини (21,3%), далі – уроджені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії (18,9%), новоутворення (5,6%), хвороби нервової системи (5,5%) (додаток, табл. 3).

Безумовно, великий вплив на зниження показника дитячої смертності здійснює цілий ряд заходів, що проводяться Міністерством охорони здоров'я протягом останніх років: розроблено близько 50 клінічних протоколів лікування найпоширеніших захворювань у дітей, які ґрунтуються на принципах доказової медицини; протоколи догляду за здоровою новонародженою дитиною, здоровою дитиною від 0 до 3-х років; постійно впроваджуються сучасні медичні технології. За підтримкою ВООЗ та ЮНІСЕФ розпочато впровадження стратегії інтегрованого ведення хвороб дитячого віку, що є особливо актуальним, враховуючи забезпечення первинної медико-санітарної допомоги дітям лікарями загальної практики/сімейної медицини.

В Україні мають місце відчутні відмінності щодо смертності дітей (як дошкільного віку, так і старших) за статтю і за типом поселення (рівні смертності хлопчиків майже на третину перевищують дівчаток, а частота смертей серед сільських дітей віком до 15 років настільки ж вища за смертність городян), що ще раз підкреслює значущість поведінкових аспектів, особливостей способу життя у запобіганні передчасній смертності у дитячому віці. Вагомі резерви щодо її скорочення

пов'язані із запобіганням впливу зовнішніх чинників (отруєнь, травм, а також небезпечних інфекцій) та їх наслідків, з ретельним медичним наглядом за дітьми з вродженими вадами розвитку, профілактикою й лікуванням низки неприродних для дитинства «хвороб цивілізації» та екологічно обумовлених патологій.

У 2009 році продовжилася тенденція попередніх років щодо покращення стану здоров'я новонароджених та дітей до 1 року. За період 2002–2009 років захворюваність новонароджених знизилася на 40% (2002 рік – 271,0 на 1 000 народжених живими, 2008 рік – 160,2). За період 1999–2009 років показник захворюваності дітей віком до 1 року знизився на 20% (1999 рік – 2004,5 на 1 000 дітей, 2009 рік – 1 604,8). За даними Міністерства охорони здоров'я України, у структурі захворюваності дітей віком до 1 року, як і в попередні роки, на першому місці хвороби органів дихання (52,6%), на другому – окремі стани, що виникають у перинатальному періоді (10,5%), на третьому – хвороби крові та кровотворних органів (5,5%).

Стан здоров'я дітей 0–17 років за останні роки має негативну тенденцію. Так, за даними Міністерства охорони здоров'я України, у 2009 році показник захворюваності становив 1 393,9 на 1 000 дітей (у 2003 році – 1 175,46). Причому рівень захворюваності дітей 0–17 років є значно вищим серед дітей, які проживають у містах – у 2009 році – 2 152,76 на 1 000 дітей (2003 р. – 1 343,8), ніж у тих, які проживають у сільській місцевості – 1 559,4 на 1 000 дітей (2003 р. – 875,5 на 1 000 дітей). Нижчий показник захворюваності сільських дітей не відображає дійсного стану їх здоров'я, оскільки сім'ї з дітьми, які мешкають у сільській місцевості, мають обмежений доступ до медичної допомоги, низький рівень матеріального забезпечення та недостатній рівень соціальної свідомості батьків у ставленні до власного здоров'я та здоров'я дітей.

Зростання показника захворюваності відбулося за рахунок його росту у таких нозологіях: новоутворення, хвороби ендокринної системи, хвороби ока, хвороби вуха, хвороби системи кровообігу, хвороби органів дихання та органів травлення.

Структура захворюваності дітей 0–17 років в останні роки залишається незмінною: I місце займають хвороби органів дихання (2009 рік – 65,6%, 2003 рік – 63,9%), II – хвороби шкіри та підшкірної клітковини (2009 рік – 5,3%, 2003 рік – 5,6%), III – інфекційні та паразитарні хвороби – (2009 рік – 3,8%, 2003 рік – 4,2%).

Вагомим показником соціальної захищеності населення, зокрема дитячого, є рівень інвалідності. На сьогодні проблема захисту дітей-інвалідів в Україні набуває особливого значення у зв'язку з постійним зростанням їх частки в загальній структурі дитячого населення. Так, станом на 01.01.2010 р. 165 364 дітей мають статус дитини-інваліда, що становить 2,04% від усього дитячого населення країни.

За даними Міністерства охорони здоров'я України, серед причин, внаслідок яких діти віком до 18 років стали інвалідами, у 2009 році на першому місці були вроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення – 30% (2002 рік – 22,7%). Питома вага дітей-інвалідів, інвалідність яких пов'язана з патологією нервової системи, складає – 14,2% (2002 рік – 16,7%); розлади психіки й поведінки – 13,0% (2002 рік – 15,4%).

Враховуючи, що щорічно вперше набувають інвалідність 18 тис. дітей, постає нагальна потреба у створенні єдиної комплексної системи медико-соціальної реабілітації дітей у всіх вікових періодах, особливо виходжування дітей, які наро-

дилися з низькою та критично низькою вагою. Слід зазначити, що Міністерством охорони здоров'я України з метою ранньої діагностики, лікування та зменшення відсотка інвалідизації дітей, які народилися з критично малою вагою, а також покращення якості надання медичної допомоги новонародженим з ретинопатією, моніторингу дітей, хворих на ретинопатію, а також зменшення рівня інвалідності по зору, створено три міжрегіональних центри з діагностики та лікування ретинопатії у новонароджених.

Не оминає дитяче населення України і така складна медико-соціальна проблема, як епідемія ВІЛ/СНІД, оскільки на тлі загального збільшення кількості ВІЛ-інфікованого дорослого населення зростає частка ВІЛ-інфікованих жінок (за даними Держкомстату України, 44,9% від загальної чисельності ВІЛ-інфікованих), більшість яких репродуктивного віку і народжує дітей. У 2009 році продовжилася тенденція попередніх років до збільшення чисельності ВІЛ-інфікованих дітей з уперше в житті встановленим діагнозом. Так, за даними Держкомстату України, кількість дітей у віці 0–14 років з уперше в житті встановленим діагнозом ВІЛ-інфекції у 2009 році становила 3 765 дітей, у 2008 році – 3 649 дітей, у 2005 році – 2 516 дітей (додаток, табл. 5). Однак завдяки реалізації профілактичних програм в Україні вдалося знизити ризик передачі ВІЛ від матері до дитини. За даними Міністерства охорони здоров'я України, сьогодні показник передачі ВІЛ від матері до дитини складає 6,2% (показник стосовно дітей, які досягли 18-місячного віку, обстежені методом ІФА та мають встановлений діагноз ВІЛ-інфекції). За даними щодо дітей, які народилися в 2009 році та досягли віку 6 місяців, і які обстежені методом ПЛР, показник складає близько 4,2%. Недосконалість і несвоєчасність лабораторної діагностики уповільнює перехід на міжнародні стандарти верифікації ВІЛ-статусу таких дітей.

Для своєчасного виявлення захворювань діти в обов'язковому порядку проходять медичні профілактичні огляди. У 2009 році профілактичними оглядами було охоплено 98% (2008 р. – 97,9%) дітей 0–17 років. Структура виявлених захворювань виглядає наступним чином: на першому місці зниження гостроти зору, на другому – порушення осанки, на третьому – сколіоз, далі дефекти мови та гострота слуху. Слід зазначити, що серед школярів 2–8 та 9–11 класів ситуація зі зниженням гостроти зору погіршилася.

У контексті отриманих даних все більше уваги звертають на себе порушення гігієнічних вимог до організації режиму дня учня, а саме: значне перевищення нормативного часу для приготування домашніх завдань, зменшення часу або взагалі його відсутність для рухової активності та перебування на свіжому повітрі, зменшення тривалості нічного сну. Для більшості дітей уроки фізкультури є єдиним фізичним навантаженням, тому врахування їх стану здоров'я, фізичного розвитку та фізичних можливостей є важливою складовою медико-педагогічного контролю.

З метою зміцнення здоров'я дітей та підлітків, зниження їх захворюваності, нормативного врегулювання питання медико-педагогічного контролю за фізичним вихованням учнів у школах розроблено Положення про медико-педагогічний контроль за фізичним вихованням учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, Інструкція про розподіл учнів на групи для занять на уроках фізичної культури

та Терміни відновлення допуску учнів до фізичних навантажень після перенесених захворювань і травм, які затверджено спільним наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти і науки України від 20.07.2009 р. № 518/674 «Про забезпечення медико-педагогічного контролю за фізичним вихованням учнів у загальноосвітніх навчальних закладах».

На реформування існуючої системи медичного забезпечення учнів загальноосвітніх навчальних закладів спрямовано Порядок здійснення медичного обслуговування учнів загальноосвітніх навчальних закладів, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 08.12.2009 р. № 1318. На сьогодні Міністерством охорони здоров'я України здійснені заходи щодо впровадження вищезазначеної постанови – прийнятий наказ від 16.08.2010 р. № 682 «Про удосконалення медичного обслуговування учнів загальноосвітніх навчальних закладів».

Прийняті нормативно-правові документи дозволять забезпечити ефективний щорічний моніторинг стану здоров'я школярів і покращити ситуацію з доступністю дітей до отримання медичних послуг.

Одним з вирішальних чинників поліпшення та зміцнення фізичного і психічного стану здоров'я дітей є оздоровлення. За даними Держкомстату України, у 2009 році було оздоровлено 2 199 396 дітей. З них 343 015 з малозабезпечених, багатодітних та неповних сімей (15% були оздоровлені у позаміських оздоровчих таборах та закладах санаторного типу – в тих типах оздоровчих закладів, де діти можуть пройти повноцінний курс оздоровлення), 67 580 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (62% з них – у позаміських оздоровчих таборах та закладах санаторного типу), 21 351 осіб з числа дітей-інвалідів (20% з них – у позаміських оздоровчих таборах та закладах санаторного типу). У порівнянні з 2008 роком скоротилася як загальна чисельність дітей, які отримали послуги з оздоровлення (у 2008 р. було оздоровлено 2 562 663), так і чисельність вищезазначених категорій дітей. Так, чисельність оздоровлених дітей з малозабезпечених, багатодітних та неповних сімей знизилася на 23,1% (у 2008 році було оздоровлено 446 210 тис. дітей), дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – на 16,8% (у 2008 р. було оздоровлено 81 187 осіб), дітей-інвалідів на 13,4% (у 2008р. – 24 662 осіб).

Зменшення чисельності дітей, які були охоплені оздоровчими послугами, обумовлено зменшенням внаслідок фінансово-економічної кризи видатків державного бюджету на оздоровлення дітей у 2009 році. Так, за даними Міністерства фінансів України, з державного бюджету у 2009 році було виділено 177,30 млн грн. на оздоровлення дітей, у 2008 р. – 203,0 млн грн.

З метою забезпечення рівних можливостей та доступу дітей до послуг оздоровлення і відпочинку у 2009 році були прийняті зміни до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» (Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 21 травня 2009 р. № 1401-17). Відповідно до змін до категорії дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки, віднесені:

- діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування;
- бездоглядні та безпритульні діти;
- діти-інваліди;

- діти, потерпілі від наслідків Чорнобильської катастрофи, та ті, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф;
- діти з багатодітних і малозабезпечених сімей;
- діти, батьки яких загинули від нещасних випадків на виробництві або під час виконання службових обов'язків;
- діти, які перебувають на диспансерному обліку;
- талановиті та обдаровані діти – переможці міжнародних, всеукраїнських, обласних, міських, районних олімпіад, конкурсів, фестивалів, змагань, спартакіад, відмінники навчання, лідери дитячих громадських організацій;
- дитячі творчі колективи та спортивні команди;
- діти працівників агропромислового комплексу та соціальної сфери села.

Ці категорії дітей разом з дітьми, які потребують особливих умов для оздоровлення (діти з особливими фізичними та психічними потребами, які не можуть перебувати в закладах оздоровлення самостійно, потребують індивідуального догляду та створення спеціальних умов), можуть перебувати у закладах оздоровлення та відпочинку безкоштовно або на пільгових умовах оплати. При вирішенні питання щодо першочерговості оздоровлення та відпочинку дітей враховується соціальний статус дитини і матеріальне становище сім'ї, у якій вона виховується.

Крім того, у 2009 році було прийнято низку нормативно-правових документів, спрямованих на удосконалення системи оздоровлення і відпочинку: Типове положення про дитячий заклад оздоровлення та відпочинку, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28.04.2009 р. № 422; Порядок введення Державного реєстру дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.04.2009 р. № 425; Перелік платних послуг, що можуть надаватися дитячими закладами оздоровлення та відпочинку, що утримуються за рахунок бюджетних коштів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.04.2009 р. № 424; Порядок проведення державної атестації дитячих закладів оздоровлення та відпочинку і присвоєння їм відповідних категорій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.04.2009 р. № 426; Типові штатні нормативи дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, затверджені наказом Мінсім'ямолодьспорту від 16.04.2009 р. № 1254 та зареєстровані в Мін'юсті від 30.04.2009 р. № 396/161412; Державний соціальний стандарт оздоровлення та відпочинку, затверджений наказом Мінсім'ямолодьспорту від 13.08.2009 р. № 2881 та зареєстрований в Мін'юсті № 854/16870.

У 2009 році завдяки активізації національного усиновлення, посиленню соціального захисту дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, вдалося подолати тенденцію попередніх років – збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (рис. 1.6). У 2009 році чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, знизилася до 100 787 осіб, а їх чисельність на 100 тис. дітей становила 1 247 осіб (у 2008 р. – 1 265 осіб, у 2007 р. – 1 236 осіб).

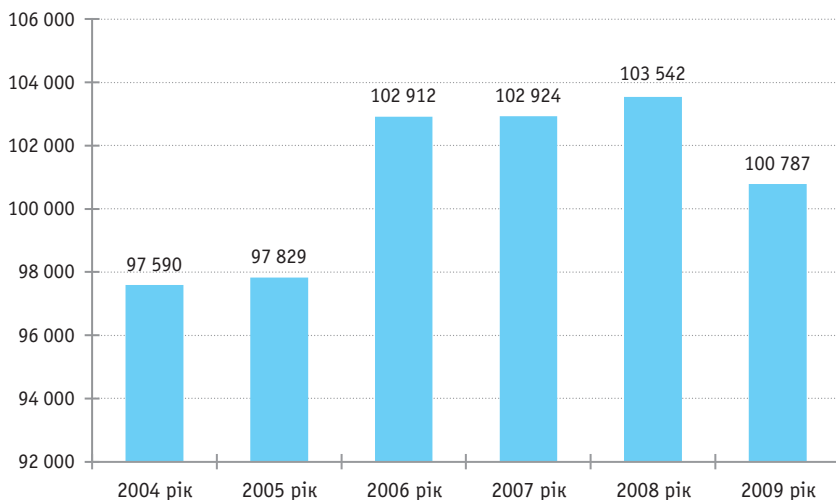

Рис. 1.6. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за роками (за даними Держкомстату України)

Одним з показників ефективності державної політики з питань правового і соціального захисту дітей є рівень злочинності у дитячому середовищі. У 2009 році збереглася стійка тенденція до зниження рівня дитячої злочинності. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ України, щорічно зменшується кількість злочинів загальнокримінальної спрямованості, скоєних неповнолітніми (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Кількість злочинів загальнокримінальної спрямованості, скоєних неповнолітніми (за даними Міністерства внутрішніх справ України)

Роки	Кількість злочинів	Співвідношення до показників попереднього року, %
2005	26 147	-14,9
2006	19 639	-24,9
2007	18 755	- 4,5
2008	15 707	-16,25
2009	15 354	-2,2

Знижується також чисельність дітей, які перебувають на обліку в органах кримінальної міліції у справах дітей. Їх чисельність скоротилась на 22,7% (з 28 920 до 22 360) у порівнянні з 2008 роком, та на 46,1% (з 41 506 до 22 360) з 2005 роком.

Однією з причин зниження рівня скоєних правопорушень і чисельності дітей, які перебувають на обліку в органах кримінальної міліції у справах дітей, скоріш за все, є декриміналізація дрібної крадіжки, за яку передбачена адміністративна відповідальність згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення. З 2005 року дрібною крадіжкою вважалася крадіжка в розмірі до трьох неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Тому у 2009 році крадіжка на суму до 907 гривень не була кримінально караною і багато дітей, які вчиняли такий вид правопорушень, уникали кримінальної відповідальності. Однак згідно Закону

України від 04.06.2009 р. № 1449-VI «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за викрадення чужого майна» дрібним викраденням чужого майна вважається викрадення в розмірі до 0,2 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. І відтепер крадіжка майна на суму від 60 грн. 50 коп. несе за собою кримінальну відповідальність. Існує ймовірність, що кількість кримінально караних крадіжок зросте, бо під це поняття тепер підпадатиме більше відповідних дій, особливо тих, що вчиняються під впливом економічної кризи, яку наразі переживає Україна.

У 2009 році продовжилася тенденція попередніх років щодо зменшення чисельності дітей, засуджених за скоєння злочинів. Так, за скоєння злочинів, за даними Державної судової адміністрації, протягом 2009 року засуджено 8 555 неповнолітніх, що на 23,4% менше, ніж у 2007 році (11 170 засуджених) (додаток, табл. 8). Також збільшується відрив між загальною кількістю дітей, засуджених за скоєння злочинів без позбавлення волі, і кількістю дітей, яких було засуджено до позбавлення волі, що свідчить про гуманізацію кримінальної відповідальності неповнолітніх. Так, за даними Державної судової адміністрації України, серед загальної чисельності засуджених дітей за скоєння злочинів у 2009 році близько 21,8% (1 866 осіб) були засуджені до позбавлення волі, а у 2007 році – 21,4% (2 387 осіб). Структура видів злочинів, щодо яких були засуджені діти, залишається незмінною: перше місце займають крадіжки (43,8%); на другому – грабежі (20,6%); третє місце посідають злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (7,2%).

Також зменшується кількість дітей, які утримуються у виховних установах. У 2009 році вона скоротилася на 12,0% проти 2008 року (927 осіб проти 1 053 осіб) та на 56,3% проти 2005 року (927 осіб проти 2 121 особи).

Соціально-демографічний аналіз складу засуджених дітей, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі у спеціальних виховних установах, показав, що 55,3% (813 осіб) мешкали у неповних сім'ях, як правило низького матеріального статку, у тому числі 22,4% (329 особи) – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; 14,6% (214 осіб) виховувалися у спеціальних виховних закладах Міністерства освіти і науки України (школах та професійних училищах соціальної реабілітації); 24,2% (355 осіб) не працювали і не навчалися. 57,2% (840 осіб) раніше вже притягувалися до кримінальної відповідальності без позбавлення волі, 1,8% (26 осіб) повторно засуджені до позбавлення волі.

Результати соціально-демографічного аналізу дітей, які вступили у конфлікт із законом, засвідчив необхідність подальшого розвитку системи як своєчасного виявлення родин, де батьки негативно впливають на виховання дітей, вчиняють стосовно них насильство, так і надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, та дітям, які засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

У підсумку зазначимо, що протягом 2009 року в становищі дітей в Україні продовжилися такі позитивні тенденції попередніх років, як уповільнення темпів зменшення чисельності дітей, зменшення рівня захворюваності дітей до 1 року, зменшення кількості злочинів, що скоюються дітьми, а відповідно і зменшення чисельності дітей, засуджених до позбавлення волі.

Проте проведений аналіз засвідчив продовження негативних тенденцій щодо погіршення стану здоров'я дітей віком 0–17 років та збільшення чисельності дітей-інвалідів; занадто високу частку в причинній структурі смертності дітей (особливо тих, які проживають в сільській місцевості) зовнішніх причин смерті, які можуть бути усунені за умови якісного догляду й піклування у сім'ї. З огляду на це, головним завданням сьогодення є призупинення розвитку цих тенденцій, що вимагає об'єднання зусиль органів влади, громадськості та сім'ї.

РОЗДІЛ II.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

ДОХОДИ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Кризові явища в соціально-економічній сфері України у 2009 році негативно вплинули на добробут населення, одним з проявів чого стало різке уповільнення зростання доходів домогосподарств. Так, сукупні еквівалентні доходи в домогосподарствах з дітьми у 2009 році порівняно з 2008 роком зросли лише на 5 відсоткових пунктів (в.п.). Враховуючи, що за даними Держкомстату України, інфляція у 2009 році становила 15,9%, реальний розмір сукупного доходу в домогосподарствах з дітьми в розрахунку на одного умовного дорослого скоротився на 9,4 в.п.

Наявність дітей в домогосподарстві суттєво зменшує його ресурсні можливості. В домогосподарствах з дітьми на одного умовного дорослого припадало 1 218,3 грн. сукупного доходу в середньому на місяць, що складає лише 80% від рівня цього показника в домогосподарствах без дітей (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Сукупні еквівалентні доходи та витрати, грн. в місяць, 2009 р.

	Сукупні еквівалентні доходи	Сукупні еквівалентні витрати	Співвідношення доходів та витрат
Україна	1358,1	1290,2	1,053
Домогосподарства без дітей	1524,7	1445,4	1,055
Домогосподарства з дітьми	1218,3	1159,8	1,050
<i>Кількість дітей в домогосподарстві:</i>			
одна дитина	1275,1	1225,0	1,041
дві дитини	1059,2	1009,1	1,050
три та більше	974,0	943,7	1,032
Домогосподарства з дітьми до 3-х років	1290,1	1188,2	1,086
<i>Місце проживання домогосподарств з дітьми:</i>			
Велике місто	1434,6	1387,2	1,034
Мале місто	1106,1	1073,3	1,031
Сільська місцевість	1047,0	956,3	1,095

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України³

Розмір еквівалентних доходів домогосподарства безпосередньо залежить від кількості дітей – чим їх більше, тим менші доходи. При цьому поява вже другої дитини призводить до різкого зниження розміру еквівалентного доходу на 17% порівняно з сім'ями з однією дитиною. Дещо в кращому становищі перебувають сім'ї, які мають дітей до 3-х років, що насамперед зумовлено суттєвим розміром допомоги на дітей, що є вагомим джерелом доходу у таких сім'ях.

Традиційно спостерігаються значні відмінності у доходних характеристиках домогосподарств з дітьми, які мешкають у різних типах населених пунктів. Тільки проживання у великих містах забезпечує відносно достатній рівень еквівалентного доходу, в той час як в сім'ях малих міст та сільської місцевості він значно менший – на 23% та 27% відповідно.

Важливим фактором, що сприяє покращенню матеріального становища сімей з дітьми, є наявність хоча б однієї особи з вищою освітою (табл. 2.2). В таких сім'ях розмір еквівалентних доходів є найбільшим серед типів домогосподарств, які розглядаються, і перевищує дохід сімей з дітьми без осіб з вищою освітою на 35%.

Таблиця 2.2

Розмір сукупних еквівалентних доходів та витрат в окремих типах домогосподарств з дітьми

Тип домогосподарства з дітьми	Сукупні еквівалентні доходи	Сукупні еквівалентні витрати	Співвідношення доходів та витрат
Домогосподарства, де є хоча б 1 особа з вищою освітою	1344,7	1278,9	1,051
Домогосподарства, де відсутні особи з вищою освітою	996,8	951,3	1,048
Домогосподарства, де є хоча б 1 безробітний	983,2	940,8	1,045
Домогосподарства, де всі дорослі працездатного віку	1239,2	1202,5	1,031
Домогосподарства, де є дорослі і працездатного, і не-працездатного віку	1169,9	1083,4	1,080

***Джерело:** Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України³*

Також у кращому становищі перебувають домогосподарства, в яких усі дорослі працездатного віку, оскільки в них демографічне навантаження є меншим, ніж в багатопокілінних сім'ях. Наявність же у сім'ї безробітного сприяє різкому погіршенню матеріального добробуту – такі домогосподарства характеризуються найнижчим розміром доходів – 983,2 грн. у порівнянні з 1 218,3 грн. на місяць в середньому по всіх домогосподарствах з дітьми.

Що стосується структури загального доходу, головним його джерелом в домогосподарствах з дітьми є оплата праці, частка якої складає 58,7%, що суттєво вище порівняно з середнім показником в Україні (табл. 2.3).

³ З метою усунення впливу статистичних викидів на розподіл доходів та витрат домогосподарств скоригована система статистичних ваг багатодітних домогосподарств м. Києва з урахуванням рівня їх середньодушових доходів та результатів попередніх раундів ОУЖД

Таблиця 2.3

Структура загального доходу домогосподарств, 2009 р., %

Вид доходу	Україна	Домогос- подарство без дітей	Домогос- подарство з дітьми
Оплата праці	50,0	42,5	58,7
Доходи від підприємницької та індивідуальної діяльності	5,4	3,9	7,1
Доходи від власності	0,6	0,8	0,4
Доходи від продажу продукції з особистого підсобного господарства	3,1	3,1	3,1
Вартість спожитої продукції, отриманої з ОПГ та від само-заготівель	4,9	4,8	4,9
Пенсії	23,7	35,0	10,6
Пільги та субсидії	1,2	1,4	0,9
Інші соціальні трансферти, в т.ч.:	3,4	1,6	5,3
- допомога на дітей	1,7	-	3,7
- допомога малозабезпеченим сім'ям	0,1	0,0	0,2
Грошова допомога від родичів та інших осіб	5,1	4,7	5,6
Надходження від продажу особистого і домашнього майна та нерухомості	0,3	0,2	0,4
Інші надходження	2,3	2,0	3,0
Всього загальних доходів	100,0	100,0	100,0

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України⁴

Пояснюється це, звичайно, тим, що діти проживають переважно з батьками, які мають працездатний вік та працюють. Ця ж причина зумовлює більшу частку доходів, отримуваних від підприємницької та індивідуальної діяльності, розмір якої майже вдвічі вищий, ніж в бездітних домогосподарствах. Натомість домогосподарства з дітьми менший відсоток доходів отримують у вигляді пільг та субсидій. Проте інші соціальні трансферти, зокрема, допомога на дітей та допомога малозабезпеченим сім'ям, відіграють в доходах домогосподарств з дітьми більш суттєву роль – 5,3% проти 1,6% по домогосподарствах без дітей.

Структура сімейного доходу перебуває під сильним впливом кількості дітей (табл. 2.4). Найбільш прогресивна вона у сім'ях з однією дитиною, в яких доходи від оплати праці перевищують 60%. При цьому значимість допомог на дітей незначна – лише 2,3%. В сім'ях з двома дітьми частка доходів від оплати праці дещо менша – 52,3%, при цьому у 2,7 рази зростає частка допомог на дітей – до 6,2%.

Найбільш сильно відрізняється структура доходів у багатодітних сім'ях. З одного боку, різко скорочується значимість оплати праці – до 39,3%, з другого – суттєво підвищується частка доходів, отримуваних у вигляді різних видів допомоги на дітей, які є другим за важливістю джерелом доходів і складають 13,4%.

⁴ З метою усунення впливу статистичних викидів на розподіл доходів та витрат домогосподарств скоригована система статистичних ваг багатодітних домогосподарств м. Києва з урахуванням рівня їх середньодушових доходів та результатів попередніх раундів ОУЖД

Крім того, порівняно з іншими типами домогосподарств, більш значимою є допомога малозабезпеченим сім'ям, частка якої складає 2,3%.

Таблиця 2.4

**Структура загального доходу домогосподарств з різною кількістю дітей,
2009 р., %**

Вид доходу	Домогосподарства за числом дітей у їх складі			Домогосподарства з дітьми до 3 років
	Одна дитина	Дві дитини	Троє та більше	
Оплата праці	61,1	52,3	39,3	53,0
Доходи від підприємницької та індивідуальної діяльності	6,7	9,0	6,7	8,3
Доходи від власності	0,4	0,4	0,4	0,4
Доходи від продажу продукції з особистого підсобного господарства	2,4	4,7	5,8	2,1
Вартість спожитої продукції, отриманої з ОПГ та від самозаготівель	4,2	6,7	9,7	3,7
Пенсії	11,3	9,7	8,4	8,1
Пільги та субсидії	0,9	0,9	1,6	0,4
Інші соціальні трансферти, в т.ч.:	4,0	7,5	17,1	14,0
- допомога на дітей	2,3	6,2	13,4	12,6
- допомога малозабезпеченим сім'ям	0,1	0,1	2,3	0,2
Грошова допомога від родичів та інших осіб	5,7	5,4	7,3	6,1
Надходження від продажу особистого і домашнього майна та нерухомості	0,5	0,3	0,2	1,1
Інші надходження	2,8	3,1	3,5	2,8
Всього загальних доходів	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України⁵

Значною є різниця у структурі загального доходу в домогосподарствах з дітьми, які проживають у різних типах місцевості. Якщо у великих містах дохід від оплати праці перевищує 2/3 сукупного, а доходи від особистого підсобного домогосподарства майже відсутні, то зі зменшенням розміру населеного пункту змінюється значимість цих джерел (табл. 2.5).

5 З метою усунення впливу статистичних викидів на розподіл доходів та витрат домогосподарств скоригована система статистичних ваг багатодітних домогосподарств м. Києва з урахуванням рівня їх середньодушових доходів та результатів попередніх раундів ОУЖД

Таблиця 2.5

Структура загального доходу домогосподарств з дітьми в залежності від місця проживання, 2009 р., %

Вид доходу	Велике місто	Мале місто	Сільська місцевість
Оплата праці	68,4	57,7	43,5
Доходи від підприємницької та індивідуальної діяльності	7,0	8,8	6,1
Доходи від власності	0,1	0,2	1,0
Доходи від продажу продукції з особистого підсобного господарства	0,0	1,3	9,5
Вартість спожитої продукції, отриманої з ОПГ та від самозаготівель	0,4	4,1	13,1
Пенсії	9,0	10,9	13,0
Пільги та субсидії	1,0	1,1	0,7
Інші соціальні трансферти, в т.ч.:	4,7	5,5	6,2
- допомога на дітей	3,5	3,7	4,1
- допомога малозабезпеченим сім'ям	0,1	0,2	0,4
Грошова допомога від родичів та інших осіб	5,8	6,5	4,4
Надходження від продажу особистого і домашнього майна та нерухомості	0,5	0,2	0,3
Інші надходження	2,9	3,6	2,2
Всього загальних доходів	100,0	100,0	100,0

***Джерело:** Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України⁶*

Так, у сільській місцевості натуральні доходи від особистого підсобного господарства виступають другим за важливістю джерелом доходу, на одному рівні з пенсіями. Частка доходу від оплати праці складає лише 64% від рівня великих міст. А грошові та натуральні доходи від особистого підсобного господарства складають більше 1/5 частини загального доходу сільських домогосподарств з дітьми. Крім того, в цих регіонах підвищується значимість пенсій (що зумовлено особливістю демографічної структури сільського населення) та допомоги на дітей (у зв'язку з більшою кількістю дітей в середньому на одну сім'ю порівняно з містами).

Узагальнюючи аналіз доходних характеристик домогосподарств з дітьми, зауважимо, що порівняно з бездітними домогосподарствами вони перебувають у гіршому становищі щодо ресурсних можливостей. У найбільш несприятливих обставинах перебувають багатодітні сім'ї, які сильно залежать від державної допомоги, а також сім'ї з дітьми, які мешкають у сільській місцевості.

⁶ З метою усунення впливу статистичних викидів на розподіл доходів та витрат домогосподарств скоригована система статистичних ваг багатодітних домогосподарств м. Києва з урахуванням рівня їх середньодушових доходів та результатів попередніх раундів ОУЖД

ОСОБЛИВОСТІ СПОЖИВАННЯ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Рівень життя населення та окремих його груп залежить від рівня їх доходів, що в свою чергу формують споживчі можливості та є вирішальними при виборі продуктів харчування, зокрема їх кількості та якості. У 2009 році в структурі сукупних витрат домогосподарств України витрати на харчування, включаючи харчування поза домом, складала 51,8%. Незважаючи на поступове зменшення частки витрат на харчування впродовж останніх років вона все ще залишається найсуттєвішою порівняно з витратами на непродовольчі товари та послуги, які у 2009 році становили відповідно 20,0% та 12,8% (рис. 2.1).

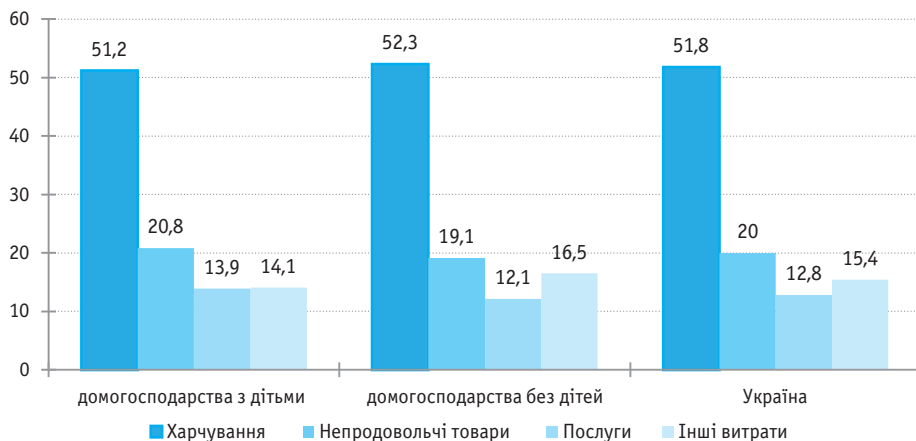

Рис. 2.1. Структура сукупних витрат домогосподарств України залежно від наявності дітей у їх складі, 2009 рік, %

(Розраховано співробітниками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України)

Рівень споживання основних харчових продуктів населенням України залишається досить низьким, а раціон – незбалансованим, що є як свідченням, так і наслідком загального досить низького рівня споживання, а відповідно і життєвого рівня населення. У 2009 році спостерігалися деякі зміни щодо структури споживання продуктів харчування населенням України. Несуттєво, але зменшилося споживання по 8 з 10 основних груп продуктів (табл. 2.6).

Разом з тим, порівняно з 2008 роком дещо погіршилися якісні показники споживання харчових продуктів.

Так, у 2009 році добовий раціон сімей з дітьми у 2 883 ккал складався з 80 г білків, 127 г жирів та 357 г вуглеводів на особу.

Однак при досить високій калорійності харчування серед населення України і досі зустрічаються такі домогосподарства, які не можуть забезпечити собі достатній рівень харчування, а їх добовий раціон становить навіть менше ніж 2 100 ккал⁷ (рис. 2.2).

⁷ Калорійність спожитих харчових продуктів є ще одним критерієм, що дозволяє визначити рівень життя (бідності) населення. Для України за відносну межу бідності було взято 2100 ккал, тобто якщо енергетична цінність добового раціону складає менше зазначеної норми, то людина вважається бідною.

Таблиця 2.6

Динаміка споживання основних продуктів харчування домогосподарств України залежно від наявності дітей у їх складі у 1999 та 2009 рр., кг, на місяць на особу

Основні групи продуктів харчування	1999			2009		
	Тип домогосподарства		Україна	Тип домогосподарства		Україна
	з дітьми	без дітей		з дітьми	без дітей	
хліб та хлібопродукти	8,0	10,8	9,1	7,8	10,9	9,3
картопля	9,1	11,8	10,2	7,2	9,0	8,0
овочі, баштанні	8,5	12,1	10,0	8,3	12,1	10,1
фрукти, ягоди, горіхи, виноград	1,9	2,2	2,0	3,3	3,9	3,6
цукор, мед ¹	2,4	3,2	2,7	2,7	3,8	3,2
олія, маргарин та інші жири	1,2	1,9	1,5	1,5	2,2	1,9
м'ясо та м'ясопродукти	3,4	4,3	3,7	4,1	5,6	4,8
молоко та молочні продукти	16,8	21,5	18,7	17,2	22,7	19,8
яйця	17	23	19	18	21	20
риба та рибопродукти	1,1	1,6	1,3	1,5	2,3	1,8

¹ включаючи цукор, використаний на кондитерські вироби

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

Найбільша питома вага домогосподарств, які потрапили за межу бідності згідно даного критерію, спостерігається в сім'ях з дітьми, де в найгіршому положенні опинилися багатодітні домогосподарства. Однак слід зауважити, що у 2009 році порівняно з 1999 роком їх частка знизилася з 38,7% до 26,1%.

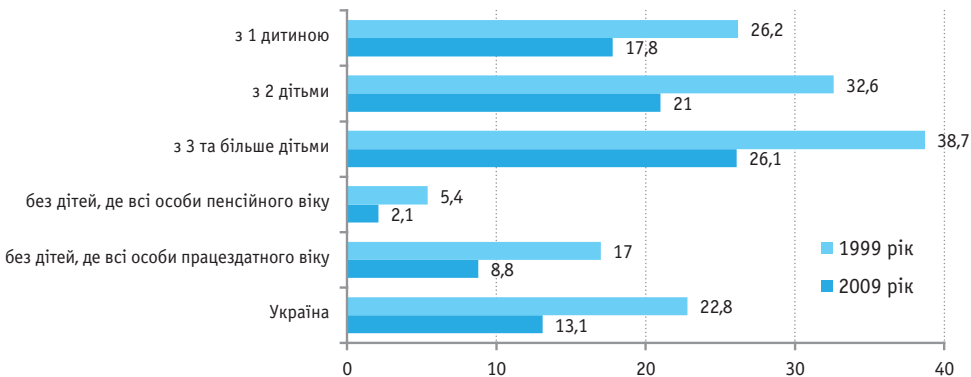

Рис. 2.2. Частка домогосподарств, які споживають менше 2100 ккал на добу в розрахунку на одну особу, Україна, 1999 та 2009 рр., % (Розраховано співробітниками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України)

Зменшення витрат на продукти харчування у 2009 році сприяло вивільненню коштів на забезпечення інших потреб, зокрема щодо непродовольчих та інших товарів та послуг. Так, у 2009 році витрати домогосподарств з дітьми на непродовольчі товари склали 20,8% загальних сукупних витрат (або 188,8 грн. на особу на місяць), а бездітних – 19,1% (або 238,1 грн.) (табл. 2.7).

Оскільки основні статті витрат домогосподарств спрямовані саме на забезпечення харчування та оплати житлово-комунальних послуг, досить мала частка – 42%, що становило в середньому 429,3 грн. на особу на місяць, залишалася домогосподарствам у 2009 році на охорону здоров'я, освіту, відпочинок і культуру, заощадження, страхування тощо. Питома вага витрат домогосподарств з дітьми на усі зазначені статті складала 41,7% (377,9 грн. на особу на місяць).

Таблиця 2.7

Питома вага витрат на непродовольчі товари, послуги та інші витрати залежно від типу домогосподарств з дітьми, Україна, 1999 та 2009 р., %

Тип домогосподарства	Непродовольчі товари	Послуги	Інші витрати	Непродовольчі товари	Послуги	Інші витрати
	1999			2009		
Сім'ї без дітей	10,8	16,9	6,7	19,1	12,1	16,5
Сім'ї з дітьми, в тому числі:	13,0	16,2	5,9	20,8	13,9	14,1
- з 1 дитиною	13,0	17,2	5,9	20,9	13,7	14,7
- з 2 дітьми	13,3	15,3	6,1	21,1	11,9	13,0
- з 3 та більше дітьми	11,9	11,6	5,3	20,0	11,0	14,3
- з дітьми до 3-х років	12,7	13,6	5,8	21,5	15,3	14,8
- з дітьми, де є дорослі працездатного і непрацездатного віку	12,7	14,4	5,9	19,7	13,8	13,1
Україна	12,0	16,5	6,3	20,0	12,8	15,4

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

У 2009 році в середньому по країні на освіту було витрачено 1,3% загальних сукупних витрат (або 14,2 грн. на особу на місяць). Не менш важливою для підтримки життєдіяльності є стаття витрат на охорону здоров'я, яка у 2009 році склала 3,1% (або 33,3 грн.) сукупних витрат. На жаль, ці зімни не свідчать про покращення стану здоров'я населення, а доводять наявність низького рівня його споживчих можливостей і нездатність задовольнити свої найважливіші потреби.

Таким чином, споживання населення України у 2009 році все ще залишається на досить низькому рівні, однак слід відмітити, що навіть при наявності таких негативних явищ, як надмірна енергетична цінність добового раціону, дефіцит в ньому білків, вуглеводів, вітамінів і мікроелементів, надмірна кількість жирів, нераціональність та незбалансованість харчування, низька культура харчування намітилися позитивні зрушення. Оскільки основна частина витрат домогосподарств, зокрема з дітьми, спрямована на забезпечення харчування та оплати житлово-комунальних послуг, рівень споживання залишається досить низьким.

При цьому не менш важливі статті витрат на придбання непродовольчих товарів (зокрема одягу, взуття, товарів особистого догляду) та послуги (охорона здоров'я, освіта, культурне дозвілля) є майже недоступними для більшої частини населення. Так, для сімей з дітьми більш вагомою проблемою з року в рік постає спроможність забезпечити собі бажану освіту (рівень, якість, певний заклад), відвідати заклади культури чи належно відпочити.

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ З ДІТЬМИ ТОВАРАМИ ТРИВАЛОГО КОРИСТУВАННЯ

Наявність товарів тривалого користування не лише створює комфортні умови та виконує допоміжні функції при веденні домогосподарства, але й свідчить про рівень матеріального добробуту сімей.

Як показують дані вибіркового опитувань, що проводяться Держкомстатом України, загалом по країні забезпеченість домогосподарств з дітьми товарами тривалого користування є доволі високою (рис.2.3).

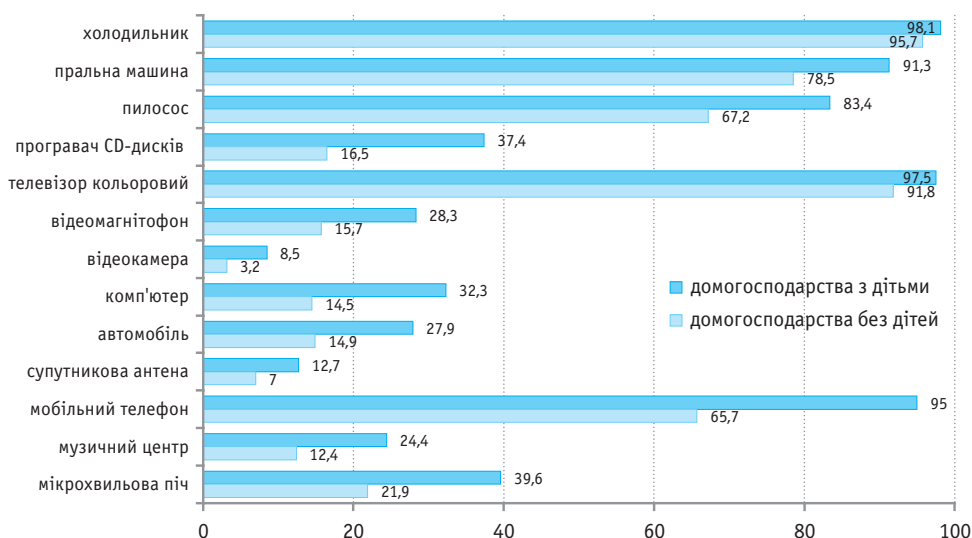

Рис.2.3. Наявність у домогосподарствах окремих товарів тривалого користування, 2008 р.

Джерело: Наявність у домогосподарствах товарів тривалого користування (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2008 року). Статистичний збірник. – Державний комітет статистики України, 2009. – 185 с.

В середньому домогосподарства з дітьми краще забезпечені товарами тривалого користування – як традиційними, так і високовартісними. Це можна пояснити тим, що сім'ї, в яких є діти, більш зацікавлені у придбанні сучасних товарів тривалого користування, що допомагають у розвитку та навчанні дитини. Особливо це стосується комп'ютера, без якого сьогодні неможливо уявити сучасну людину.

Однак серед домогосподарств з дітьми існує значна диференціація щодо рівня забезпеченості окремими товарами: із збільшенням числа дітей показники забезпеченості погіршуються. Найнижчий рівень забезпеченості товарами тривалого користування мають багатодітні сім'ї (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Рівень забезпеченості певними товарами тривалого користування домогосподарств з дітьми, Україна, 2008 р., %

Назва товару	Тип домогосподарств з дітьми:			
	з однією дитиною	з двома дітьми	з трьома дітьми	Усі домогосподарства з дітьми
Холодильник	98,0	98,6	95,6	98,1
Пральна машина	91,2	91,8	88,8	91,3
Пилосос	84,8	82,3	70,9	83,4
Кольоровий телевізор	97,6	97,3	96,9	97,5
Комп'ютер	33,7	29,7	24,7	32,3
Автомобіль	27,2	30,3	27,5	27,9
Мобільний телефон	95,2	94,8	93,4	95,0

Джерело: Наявність у домогосподарствах товарів тривалого користування (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2008 року). Статистичний збірник. – Державний комітет статистики України, 2009. – 185 с.

СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ З ДІТЬМИ ЖИТЛОМ

Важливим показником життєвого рівня населення в будь-якій країні є стан забезпечення його належними умовами проживання. На сьогодні житло є не лише життєвою необхідністю для людини, але й індикатором рівня життя населення. Формування сучасного ринку житла обмежено низькими матеріальними можливостями українських домогосподарств. Нерозвиненість системи іпотечного кредитування практично виключає з числа учасників ринку житла групу населення з невисоким рівнем добробуту. Тому, однією з проблем в Україні є відсутність у сімей окремого власного житла.

Не зважаючи на те, що більшість домогосподарств країни мешкають в окремому житлі, його розмір не завжди відповідає існуючим на сьогодні нормам: у 2010 році, за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, 9,9% домогосподарств країни мають житлову площу менш ніж 7,5 м² на одну особу, ще 31,9% – від 7,5 м² до 13,65 м².

Досі зберігається залежність між типом домогосподарства та забезпеченістю житлом. Так, серед домогосподарств країни кращі показники житлової забезпеченості мають домогосподарства без дітей. У 2009 році середній розмір житлової площі в цьому типі домогосподарств складав 24,0 м², в той час як в домогосподарствах з дітьми середній розмір житлової площі становив лише 11,6 м². Також в домогосподарствах з дітьми суттєвим є навантаження мешканців на одну кімнату – в середньому по домогосподарствах з дітьми на одну кімнату припадало 1,9 людини, а у домогосподарствах без дітей цей показник становив лише 0,9.

Нині для широких верств населення з кожним роком залишається все менше можливостей для покращення своїх житлових умов за рахунок державного будівництва. Найбільше залежить від темпів будівництва державного житла міське населення. Протягом 2000–2008 років відбувалося поступове підвищення рівня будівництва. У 2008 році в Україні було введено в експлуатацію житлових будинків

загальною площею 10 496 тис. м², проти 5 558 тис. м² у 2000 році (рис. 2.4). Однак ця позитивна тенденція перервалася у 2009 році.

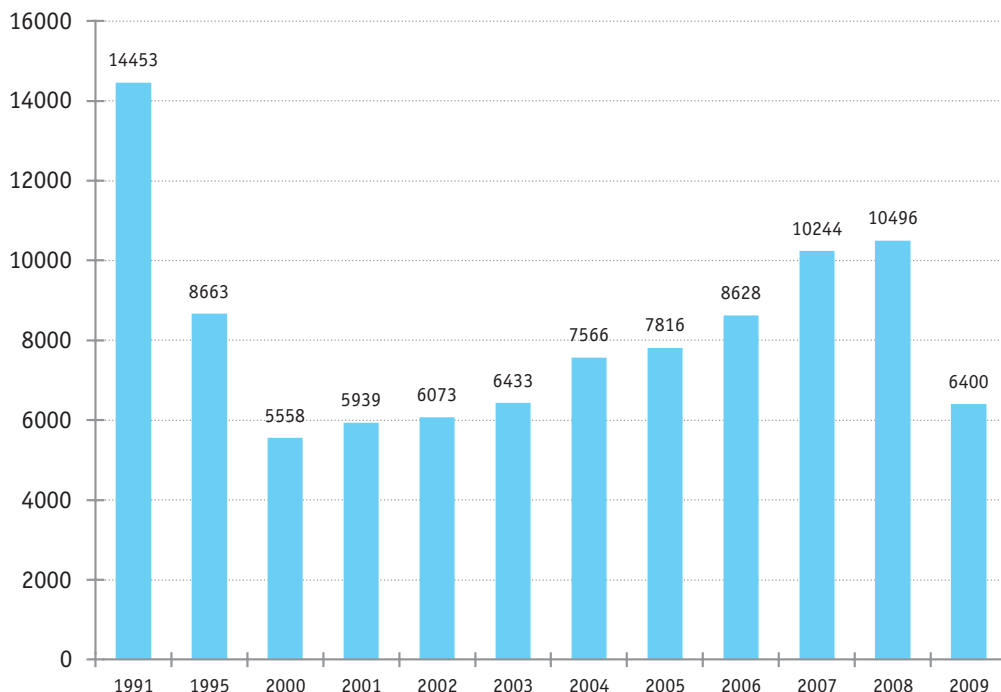

Рис. 2.4. Динаміка введення в експлуатацію житлових будинків в Україні, тис. м² загальної площі (за даними Держкомстату України)

У 2009 році в експлуатацію було введено лише 6 400 тис. м² загальної площі житла, що складає лише 61% від рівня 2008 року та лише трохи перевищує показник 2000 року. Така ситуація викликана світовою фінансово-економічною кризою, яка негативно вплинула на всі сфери економіки України та викликала різке погіршення рівня життя людей.

Щорічно відбувається зменшення чисельності одержувачів житла. Так, якщо у 1990 році 198,3 тис. домогосподарств, серед тих, які перебували на квартирному обліку у державному житловому фонді, одержали житло або поліпшили свої житлові умови, то у 2009 році цей показник скоротився до 10,8 (табл. 2.9).

Поліпшити свої житлові умови міське населення може також за рахунок власних коштів (інвестування в будівництво). На жаль, сьогодні лише незначна кількість міського населення має можливість інвестувати власні кошти в будівництво житла.

Диференціація житлових умов населення з-поміж різних факторів тісно пов'язана зі структурою домогосподарства. Частка тих, хто мешкає у окремій квартирі у міській місцевості практично однакова для усіх типів. Виключенням є домогосподарства, у складі яких є 4 та більше дитини. Більшість таких домогосподарств має окремий будинок, а в окремій квартирі мешкають лише 12,6%.

Таблиця 2.9

Динаміка надання житла міському населенню
(за даними Держкомстату України)

Рік обстеження	У державному фондi		У фондi житлово-будiвельних кооперативiв	
	кiлькiсть сiмей та однакiв, якi перебували на квартирному облiку, (тис)	кiлькiсть сiмей та однакiв, якi одержали житло або полiпшили свої житлові умови на квартирному облiку, (тис)	кiлькiсть сiмей та однакiв, якi перебували на квартирному облiку, (тис)	кiлькiсть сiмей та однакiв, якi одержали житло або полiпшили свої житлові умови на квартирному облiку, (тис)
1990	2055,9	198,3	537,0	28,8
1995	1866,4	68,8	503,9	8,8
2000	1351,8	28,9	397,0	1,9
2001	1246,8	26,5	363,6	1,7
2002	1184,7	22,7	337,3	1,3
2003	1122,2	22,7	327,8	1,2
2004	1087,2	21,6	317,9	0,7
2005	1022,7	19,2	288,5	0,4
2006	994,2	19,3	294,1	0,7
2007	957,6	16,0	282,1	0,4
2008	928,8	15,9	275,2	0,4
2009	897,3	10,8	264,1	0,03

В сiльській мiсцевостi всi типи домогосподарств забезпеченi окремим житлом. Але не зважаючи на це, розмiр цього житла та його якiсне обладнання не завжди вiдповiдає iснуючим на сьогодні нормам. Серед домогосподарств з дiтьми саме багатодiтнi сiм'ї мають недостатнiй рiвень забезпеченостi житловою площею – на одну особу припадає лише трохи бiльше 7 кв. м житлової площi, незалежно вiд типу населеного пункту.

Рiвень обладнання житла зручностями можна вважати своєрiдним показником достатнього матерiального становища домогосподарства. Тому вiдсутнiсть хоча б елементарних складових комфортностi житла для кожного типу населеного пункту можна класифiкувати як позбавлення або недостатню комфортнiсть житлових умов. До елементарного набору зручностей в мiстах можна вiднести одночасну наявнiсть гарячого водопостачання, ванної або душу та домашнього телефону. Для сiльської мiсцевостi – одночасну наявнiсть центрального газопостачання, водопроводу та каналiзацiї.

Аналіз комфортності житла дає невтішні результати: найбільша частка домогосподарств, які мешкають у комфортному житлі у міській місцевості, складає 41,5%, це сім'ї без дітей, де є особи працездатного та непрацездатного віку. Більше двох третин сімей з дітьми до трьох років мешкають у квартирах та будинках, які не обладнані усім необхідним для комфортного проживання. Для інших типів домогосподарств цей показник ще гірший. Так, лише 25,3% багатодітних сімей міської місцевості мешкають у комфортабельному житлі (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Рівень комфортності житла в залежності від типу домогосподарства та типу місцевості у 2009 р., %

	Міська місцевість	Сільська місцевість
домогосподарства без дітей	34,2	18,1
д/г без дітей, де всі не працюють	26,7	10,0
д/г без дітей, де є особи працездатного і непрацездатного віку	41,5	25,0
домогосподарства з дітьми	37,1	25,7
д/г з дітьми, де всі дорослі не працюють	32,5	10,9
д/г з дітьми до 3х років	37,6	22,6
д/г з 4 та більше дітьми	25,3	4,3

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

Значно гіршою є ситуація в сільській місцевості, де в середньому майже 85% населення мешкає у житлі, в якому не має навіть мінімального набору зручностей. Серед сільських домогосподарств найнижчий рівень комфортності житла, як і у містах, спостерігається в багатодітних домогосподарствах – 4,3%, проти 18,1% по домогосподарствах без дітей.

Загалом існуючі сучасні умови проживання усіх типів домогосподарств з дітьми можна вважати незадовільними внаслідок недостатньої житлової площі та низького рівня комфортності житлових приміщень.

БІДНІСТЬ ТА НЕРІВНІСТЬ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Диференціація за доходами. Розподіл доходів, що є характерним для різних типів українських домогосподарств, дозволяє стверджувати про наявність між ними суттєвого розшарування за рівнем матеріальної забезпеченості (як то доходи, витрати, забезпеченість майном, товарами тривалого використання). Навіть загальне зростання останніми роками рівня життя населення українців не зменшило поляризацію в суспільстві, про що яскраво свідчить коефіцієнт Джині - Тейла, який у 2009 році дорівнював 29,3%.

Про наявність в Україні значного розшарування серед різних типів домогосподарств свідчить їх розподіл по різних доходних групах, зокрема по децильних. Так, в 2009 році серед домогосподарств без дітей до найбільш заможної групи потрапляє 14,4%, а серед домогосподарств з дітьми – тільки 6,3%. Водночас до найменш забезпеченої 10% групи потрапляє навпаки 13,3% домогосподарств з дітьми та 6,1% без дітей (рис. 2.5).

До найбільш бідної третини населення потрапляє 30,2% сімей з однією дитиною, 35% сімей з однією-двома дітьми, та майже 60% багатодітних (табл. 2.11). Також негативно на місцеположення домогосподарства з дітьми у децильному розподілі впливає наявність у складі родини осіб пенсійного віку: якщо до найбільш забезпеченого децилю потрапляє кожна двадцята родина з дітьми, то до найбільш бідних 10% – майже кожна шоста.

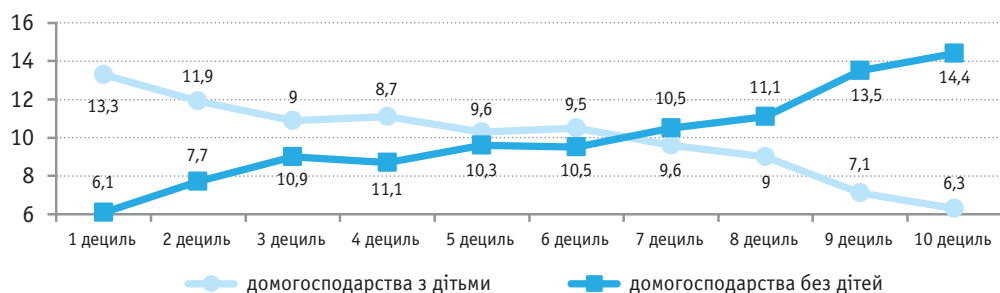

Рис. 2.5. Децильний розподіл домогосподарств залежно від наявності дітей у їх складі, Україна, 2009 р., % (Розраховано співробітниками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України)

Таблиця 2.11

Децильний розподіл домогосподарств з дітьми, Україна, 2009 р., %

Типи домогосподарств	1 дециль	2 дециль	3 дециль	10 дециль	Всього
- з однією дитиною	9,8	10,5	9,9	7,3	100,0
- з однією – двома дітьми	12,6	11,8	10,6	6,1	100,0
- з двома дітьми	18,4	14,1	12,7	4,1	100,0
- з трьома та більше дітьми	29,9	17,1	12,8	6,1	100,0
- з дітьми до трьох років	14,3	12,7	12,5	6,2	100,0
- всі дорослі працездатного віку	12,4	10,8	11,0	7,0	100,0
- з дорослими працездатного та пенсійного віку	14,4	13,9	12,3	5,0	100,0
- всі дорослі працюють	9,3	8,0	9,2	9,2	100,0
- де є працюючі та непрацюючі дорослі	15,4	15,1	12,4	4,1	100,0
- де є хоча б один безробітний	22,6	16,5	12,9	2,1	100,0

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

Позитивним щодо визначення домогосподарства у певній доходній групі характеризується такий чинник, як статус осіб на ринку праці. Так, у 2009 році домогосподарства з дітьми, де усі дорослі працювали, розподілилися майже рівномірно від першого до десятого децилю. Водночас наявність непрацюючих дорослих у складі сім'ї надає можливість тільки кожній четвертій родині потрапити до забезпеченої групи.

Сім'ї з дітьми, в яких є хоча б одна безробітна особа, мають майже в 11 разів більше «шансів» потрапити до найменш забезпеченого першого децилю, ніж до десятої децильної групи (2,1% проти 22,6%). Це зайвий раз доводить, що статус особи на ринку праці є вагомим чинником щодо запобігання збіднінню родини та визначення її місця у певній доходній групі.

Особливо чітко окреслює ситуацію щодо диференціації українців за рівнем доходів відстань у рівні забезпеченості представників найбільш заможної майнової групи та решти населення. Так, у 2009 році сукупні еквівалентні витрати 10%

найзаможніших домогосподарств складали 3 008,4 грн. на особу на місяць, тоді як в полярній їм групі – 10% найбідніших домогосподарств – лише 506,1 грн. Отже, співвідношення між часткою акумульованих ресурсів у 10-й та 1-й децильній групі за сукупними еквівалентними витратами склало 6,0 разів (проти 5,8 у 1999 році).

Одним з ключових питань в процесі досліджень диференціації населення є питання про джерела соціальної нерівності, а більш детальну інформацію про причини та природу нерівності в Україні дозволяє одержати аналіз вкладу різних компонентів доходу у загальну нерівність.

В силу різних причин (соціально-демографічний склад родини, вид діяльності її членів, рівень освіти) дохід будь-якого домогосподарства не складається тільки з одного компоненту, але основним джерелом доходів переважної більшості домогосподарств залишається дохід від оплати праці, що складає левову частку у загальній структурі доходів.

В Україні, як було зазначено вище, протягом останніх 9 років питома вага доходів від оплати праці у сукупних доходах постійно зростала, і, як видно з табл. 2.12 (наголосимо, що не залежно від соціально-демографічних характеристик домогосподарств), саме вони роблять основний вклад у загальну нерівність як для сімей з дітьми (+72,6%), так і для бездітних (+60,7%).

Таблиця 2.12

Внесок різних компонентів доходу у загальну нерівність (на основі розкладання коефіцієнту Джині - Тейла залежно від типу домогосподарства, 2009 р., %

Компоненти сукупного доходу	Тип домогосподарств	
	з дітьми	без дітей
оплата праці	+72,60	+60,72
пенсії	+4,56	+17,99
дохід від підприємницької діяльності	+12,92	+7,14
допомоги, в тому числі:	+0,21	+0,40
допомога по безробіттю	-0,26	-0,03
допомоги на дітей	+0,41	—
допомога по малозабезпеченості	-0,30	+0,001
інші допомоги	+0,36	+0,43
грошовий дохід від ОПГ та самозаготівель	+1,25	+3,37
подарунки	+0,83	+0,72
натуральний дохід від ОПГ	-1,09	+1,01
субсидії	-0,07	-0,09
пільги	+1,19	+1,12
доходи від власності	+0,13	+0,76
інші доходи	+7,47	+6,87
Сукупні доходи	100,0	100,0

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

Друге місце за впливовістю на диференціацію різних типів українських домогосподарств посідають доходи від підприємницької діяльності. За даними 2009 року, якщо для сімей з дітьми їх внесок у загальну нерівність становив майже 13%, то для бездітних – майже вдвічі менше.

Ще одним вагомим компонентом для українських домогосподарств були та залишаються доходи від пенсій. І логічно обумовленим є те, що для бездітних домогосподарств їх внесок у загальну нерівність у 3,6 разів більший ніж для сімей з дітьми: +18% проти +4,6%.

Наявність різкої диференціації населення за доходами, зокрема у розрізі різних типів домогосподарств, змушує державу вживати усіх можливих заходів щодо її зменшення та вирівнювання доходів між різними доходними групами. Одним з таких заходів виступають соціальні трансферти (як то пільги, субсидії та інші грошові допомоги), які, в першу чергу, надаються населенню з найнижчим рівнем доходів.

Проте в Україні, незважаючи на те, що з року в рік частка різних видів соціальної допомоги у структурі доходів домогосподарств є несуттєвою, кожний вид допомоги складав в середньому менш ніж 1% і тільки допомоги на дітей склали у 2009 році 1,7%, але й вони не виконують покладені на них державою обов'язки, про що свідчить їх позитивний внесок у загальну нерівність.

Отже, особливістю диференціації українського суспільства, зокрема сімей з дітьми, залишається не тільки значний розрив щодо питомої ваги домогосподарств певного типу, які належать до найзаможнішої та найбіднішої доходної групи, а й значний розрив між першим та десятим децилями щодо акумулювання частки загальних ресурсів.

Основним чинником щодо розшарування домогосподарств з дітьми виступають доходи від оплати праці та доходи від підприємницької діяльності, які суттєво посилюють диференціацію. За цих умов, а також з урахуванням значних масштабів бідності працюючого населення важливу роль щодо вирівнювання доходів усього населення відіграють соціальні трансферти.

Бідність сімей з дітьми за доходами. Впродовж всього періоду дослідження ситуації з бідністю (починаючи з 1999 року) актуальними залишаються дві основні проблеми – високі ризики бідності серед сімей з дітьми та серед сільського населення.

За національним критерієм рівень бідності серед домогосподарств з дітьми традиційно з року в рік в 1,6 – 2,0 рази перевищує показник по домогосподарствах без дітей (рис. 2.6). У 2009 році він становив відповідно 32,0% проти 19,6%. Рівень бідності серед домогосподарств з дітьми знизився на 1,1 відсоткових пункти у порівнянні з 2008 роком. Причому ситуація покращилася не за всіма типами домогосподарств, в яких проживають діти. Суттєве зниження рівня бідності відбулося в домогосподарствах з трьома та більше дітьми: рівень бідності зменшився на 8,6 в.п. По домогосподарствах з дітьми до трьох років зниження показника становило 3,4 в.п., з двома дітьми – 2,4 в.п. Оптимістичним є подальше зниження значення показника в сім'ях з дітьми, в яких всі дорослі працюють (за останній рік – на 1 в.п.).

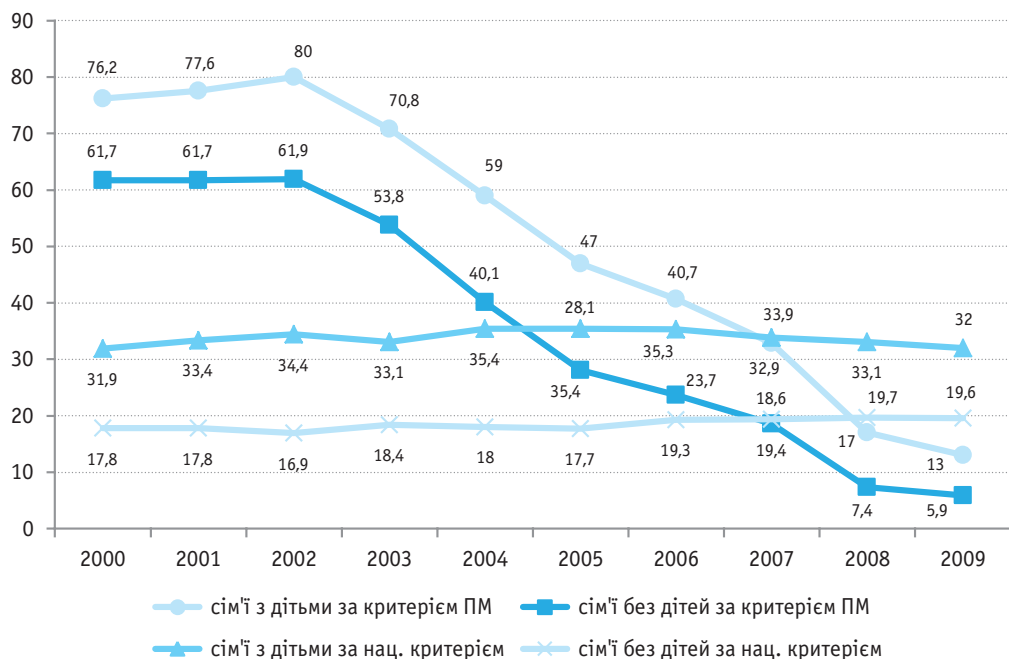

Рис. 2.6. Динаміка рівня бідності по домогосподарствах залежно від наявності в них дітей (за національним критерієм та за критерієм прожиткового мінімуму), %, 1999-2009 рр. (Розраховано співробітниками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України)

Натомість по домогосподарствах з однією дитиною показник зріс на 0,5 в.п. З урахуванням показника злиденності можна сказати, що ситуація в багатодітних домогосподарствах за останній період покращилася. Так, частка злидених серед домогосподарств з трьома та більше дітьми знизилася з 41,8% до 37,2% або на 4,6 в.п.

За критерієм прожиткового мінімуму⁸ ситуація у сім'ях з дітьми з року в рік покращується, але рівень бідності стабільно перевищує показник по домогосподарствах без дітей. У 2009 році відбулося зближення показників за двома сукупностями – по сім'ях з дітьми рівень бідності становив 13,0% проти 5,9% по домогосподарствах без дітей. Проте це пояснюється здебільшого звуженням контингенту бідних, аніж відносним покращенням становища сімей з дітьми.

Взагалі, при дослідженні бідності дітей важливим є не стільки сам рівень бідності як вірогідність потрапляння до цієї категорії, скільки глибина бідності, що визначає наскільки серед бідних переважають вкрай бідні. У 2009 році третина домогосподарств з дітьми була бідними⁹, а глибина бідності по домогосподарствах з дітьми становила 23,6% (рис. 2.7).

⁸ Розрахунки здійснюються за загальними еквівалентними витратами (шкала 1,0;0,7;0,7)

⁹ За національним критерієм – 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат

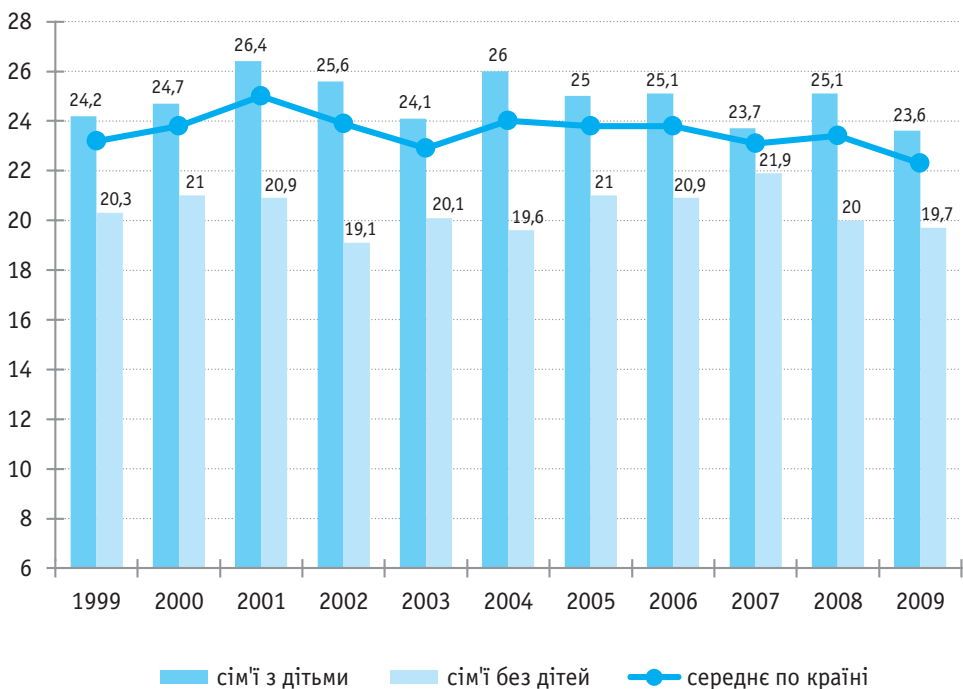

Рис. 2.7. Глибина бідності за національним (відносним) критерієм в залежності від наявності в домогосподарстві дітей, 1999-2009 рр., % (Розраховано співробітниками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України)

За період дослідження бідності в Україні становище сімей, як з дітьми, так і без, за відносним критерієм не змінилося. І рівень, і глибина бідності сімей з дітьми залишаються вищими, ніж в середньому по країні.

Незалежно від того, за яким критерієм оцінювати рівень бідності, тобто відносним (національним) або абсолютним (прожитковим мінімумом), рівень бідності сімей, в яких проживають троє та більше дітей, є вдвічі вищим. А глибина бідності в таких сім'ях є найвищою по країні і становить 28,9% (рис. 2.8).

На відміну від багатодітних сімей, глибина бідності сімей з однією дитиною є меншою у порівнянні з середніми по країні значеннями – 21,8% проти 22,3%. Із появою другої дитини показники бідності зростають. Так, глибина бідності сімей з двома дітьми зростає до 25,1%, а рівень бідності – до 39,6%.

Крім багатодітних родин до групи ризику бідності потрапляють домогосподарства з дітьми до 3-х років та складні домогосподарства з подвійним демо економічним навантаженням – дітьми та особами пенсійного віку. Рівень бідності в таких домогосподарствах значно перевищує середньоукраїнські значення і сягає 40%. Проте впродовж 2007–2009 років спостерігається поступове покращення ситуації у домогосподарствах з дітьми до 3-х років. За даними 2009 року, рівень бідності становить 34,2% проти 26,4% по країні загалом. Зрозуміло, що така ситуація є прямим свідченням значного розміру допомоги при народженні, яка виплачується впродовж 1–3 років залежно від черговості народження дитини.

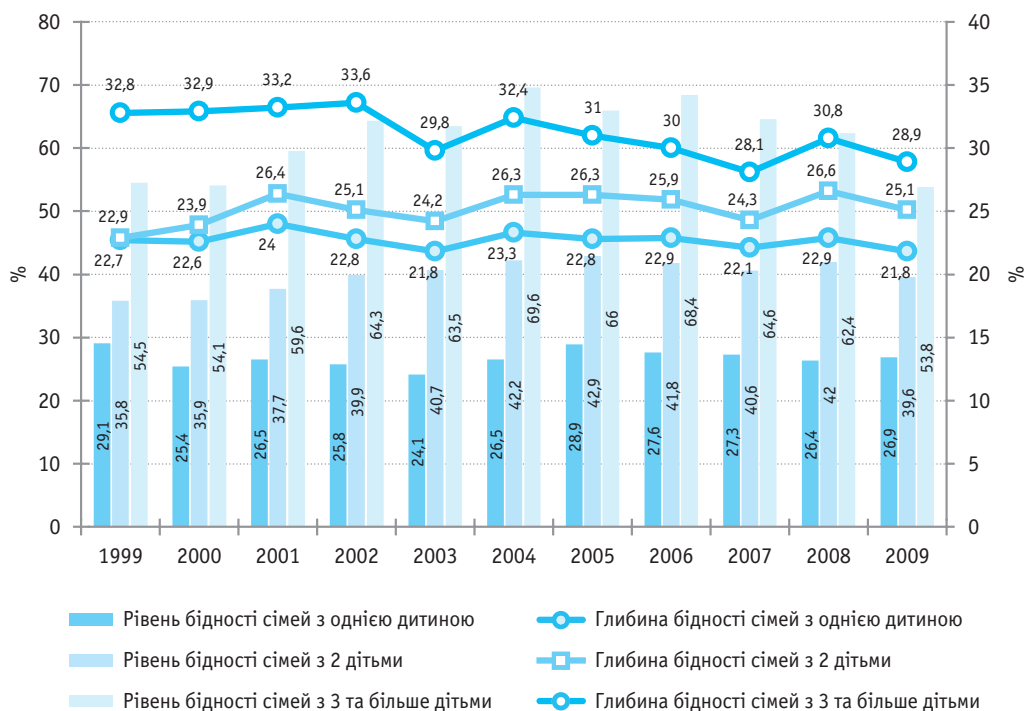

Рис. 2.8. Рівень та глибина бідності сімей залежно від числа дітей, 1999-2009 рр., %
(Розраховано співробітниками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України)

Проведений аналіз засвідчив, що в сучасних умовах бідність сімей з дітьми пов'язана з економічними причинами, насамперед з низькими стандартами оплати праці в країні, коли працюючі батьки подекуди не в змозі задовольнити потреби навіть однієї дитини. Суттєвий вплив має також державна політика підтримки сімей з дітьми. Проте, незважаючи на значні фінансові витрати, ризики бідності серед сімей з дітьми впродовж всього періоду залишаються значно вищими за середні по країні.

Підсумовуючи слід зазначити, що сім'ї з дітьми перебувають у більш несприятливих умовах з точки зору фінансових можливостей забезпечення нормального рівня добробуту, ніж бездітні. Об'єктивно, в домогосподарствах з дітьми рівень монетарної бідності має бути вищим, оскільки в сім'ї з'являється особа зі своїми специфічними потребами, яка тривалий час не може сама забезпечувати своє існування і вимагає розподілу сімейних статків на більшу кількість споживачів.

Однак показники монетарної бідності не завжди дають можливість виявити рівень добробуту дітей. Сім'ї з дітьми потерпають не тільки від нестатків коштів, а й від деяких позбавлень, що пов'язані з рівнем доходів опосередковано або взагалі не пов'язані.

Бідність за умовами життя в сім'ях з дітьми. Визначення бідності за умовами життя (за деприваціями) є альтернативним підходом, що дозволяє здійснити пряму оцінку ступеню позбавлення домогосподарств в різних аспектах умов життя (від недостатнього харчування до доступності об'єктів соціальної інфраструктури). Основні методологічні засади цього підходу викладено у монографії «Бідність та нерівні можливості дітей в Україні»¹⁰.

Обстеження доступності домогосподарств України до різних товарів та послуг, здійснене Держкомстатом України у 2009 році, передбачало встановлення рівня бідності та позбавлення за допомогою 18 ознак, які охоплювали можливості забезпечення достатнього харчування, забезпечення певними непродовольчими товарами, належними житловими умовами, доступності до послуг охорони здоров'я, освіти та об'єктів соціальної інфраструктури. Результати позбавлення за окремими ознаками наведено у табл. 2.13.

Домогосподарства з дітьми зазнають більшого ступеню позбавлення в житлових умовах. Насамперед це стосується недостатньої житлової площі – у великих містах 10,4% проживають в умовах, коли на одну особу припадає менш ніж 5 кв. м. Слід відзначити достатньо високий рівень позбавлення щодо ознак, безпосередньо зумовлених потребами дітей – для 19,1% населення, яке проживає в домогосподарствах з дітьми, проблемним є придбання дитячого одягу, 7,5% потерпають від відсутності дошкільних закладів, а 11,4% – від недостатності коштів для отримання професійної освіти.

З іншого боку, домогосподарства з дітьми дещо краще забезпечені товарами тривалого користування, а також зазнають менше проблем з отриманням медичних послуг.

Практично за всіма ознаками позбавлення сільські сім'ї з дітьми знаходяться у менш сприятливих обставинах порівняно з міськими. Найбільш помітні відмінності стосуються доступності об'єктів соціальної інфраструктури, деякими з яких не має можливості скористатися більш ніж половина сільських сімей з дітьми. Вони також зазнають більших позбавлень у забезпеченні продуктами харчування, оновленні верхнього одягу та взуття для холодної пори року для дорослих, придбанні одягу та взуття для дітей. Відмінності між великими та малими містами значно менші, тому в подальшому ми зосередимося на аналізі відмінностей між сім'ями з дітьми, які мешкають у містах та селах.

10 *Бідність та нерівні можливості дітей в Україні* / [Черенько Л.М., Полякова С.В., Реут А.Г. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ, 2009. – С. 96-123.

Таблиця 2.13

Рівень позбавлення за окремими ознаками, 2009 р., % домогосподарств

	Домогос- подар- ства без дітей	Домогоспо- дарства з дітьми	в т.ч.		
			велике місто	мале місто	Село
недостатність коштів для того, щоб не відмовля- ти собі в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування	11,4	10,4	8,7	8,6	13,7
недостатність коштів для оновлення за потребою верхнього одягу та взуття для холодної пори року для дорослих один раз на 5 років	20,5	21,5	21,0	19,8	22,2
недостатність коштів для придбання за потребою нового одягу та взуття для дітей	-	19,1	17,5	17,1	21,0
відсутність телевізора	3,2	1,0	0,9	0,4	1,6
відсутність холодильника	4,3	1,7	0,7	1,7	2,9
відсутність житла у нормальному стані (наявне житло потребує капітального ремонту, сире, ветхе, старе)	14,8	14,7	13,4	13,5	17,5
недостатність коштів для своєчасної та в повно- му обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання або оплати газу для приготування їжі	12,3	15,4	17,0	12,3	13,9
наявність житлової площі, що не перевищує 5м ² на особу	2,3	6,8	10,4	4,1	5,2
недостатність коштів для оплати необхідних послуг лікаря (крім стоматолога) у медичному закладі (за відсутністю або складністю отримання таких послуг на безоплатній основі), аналізів, об- стежень, процедур	22,3	17,6	16,1	16,8	22,0
недостатність коштів для оплати необхідних ліків та медичного приладдя, призначених лікарем	24,4	18,3	16,3	17,6	22,9
недостатність коштів для оплати необхідного лікування в стаціонарі без проведення хірургічної операції (за відсутністю таких послуг на безоплат- ній основі) або життєво необхідної хірургічної операції	23,6	17,5	16,4	17,3	21,1
недостатність коштів для отримання будь-якої професійної освіти	3,4	11,4	8,3	12,8	14,5
відсутність поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі	8,4	6,4	2,1	3,9	15,7
відсутність в населеному пункті закладів, які нада- ють побутові послуги	18,0	19,8	3,0	9,0	54,9
відсутність поблизу житла медичної установи, аптеки	15,2	12,7	5,8	7,9	28,9
незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги	19,2	17,9	3,1	6,7	51,0
відсутність поблизу житла дошкільних закладів	-	7,5	3,2	5,0	18,6
відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з більш розвинутою інфраструктурою	9,1	8,6	1,0	3,1	24,9

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

З метою встановлення межі деприваційної бідності все населення було проранжоване за кількістю накопичених у домогосподарстві ознак позбавлення. Межу бідності за умовами життя було проведено на рівні 4-х та більше ознак позбавлення (за принципом наближення рівня немонетарної бідності до рівня монетарної бідності, визначеної за національним критерієм) (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Рейтинг домогосподарств з дітьми за кількістю накопичених ознак позбавлення, у різних типах поселень, 2009 р., % домогосподарств

Кількість депривацій	Кумулятивна частка домогосподарств	Домогосподарства з дітьми	в т.ч. проживають у	
			містах	селах
16	0,0	0,0	0,0	0,1
15	0,1	0,2	0,0	0,5
14	0,3	0,6	0,1	1,5
13	0,6	1,2	0,3	2,8
12	1,0	1,7	0,3	4,4
11	1,7	2,9	0,8	7,1
10	2,6	3,9	1,5	8,6
9	4,1	5,8	2,5	12,2
8	6,2	8,3	4,2	16,2
7	9,0	11,4	6,7	20,4
6	12,8	15,0	9,6	25,6
5	18,1	19,8	13,5	32,0
4	25,4	25,5	18,7	41,6
3	34,3	34,8	26,0	51,8
2	45,7	46,9	36,4	67,1
1	59,0	59,9	49,1	80,7
Жодної ознаки	41,0	40,1	50,9	19,3

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

Нижче встановленої таким чином межі деприваційної бідності проживає понад чверть сімей з дітьми (25,5%). Суттєво відрізняється деприваційна бідність в сім'ях з дітьми, які проживають в містах та в сільській місцевості. Нижче встановленої межі бідності проживає майже кожна п'ята частина міських сімей з дітьми (18,7%) та майже половина сільських (41,6%) (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Рівень деприваційної бідності, 2009 р., % домогосподарств

	Місто	Село	Разом
Домогосподарства з дітьми	18,7	41,6	25,5
Домогосподарства без дітей	18,1	36,5	20,0
Україна	19,1	39,4	25,4

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

Жодної деривації не зазнає половина міських сімей з дітьми (50,9%) і більш ніж вдвічі менша частка сімей з дітьми, які проживають у селі (19,3%). Така суттєва різниця обумовлена насамперед високим рівнем позбавлень сільських дітей щодо доступності до об'єктів соціальної інфраструктури, розвиток якої в сільській місцевості знаходиться на дуже низькому рівні.

Іншим важливим фактором, що впливає на рівень деприваційної бідності, є кількість дітей у сім'ї, при цьому критичним є поява третьої дитини – якщо ступінь позбавлення в умовах життя за наявності двох дітей лише незначно вищий порівняно з сім'ями з однією дитиною, то в багатодітних сім'ях він зростає дуже суттєво (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Рівень деприваційної бідності в залежності від кількості дітей та місця проживання, 2009 р., % домогосподарств

	Місто	Село	Разом
Домогосподарства з 1 дитиною	17,9	39,5	23,7
Домогосподарства з 2 дітьми	18,7	40,8	27,5
Домогосподарства з 3 та більше дітьми	37,0	55,3	48,2

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

Ця залежність притаманна як міським, так і сільським мешканцям, першим навіть дещо в більшому ступені – якщо в сільських багатодітних сім'ях рівень деприваційної бідності порівняно з сім'ями з двома дітьми вищий на 14,5 в.п., то в міських – на 18,3 в.п.

Сім'ї з 1 або 2 дітьми характеризуються досить суттєвими відмінностями у рівні деприваційної бідності в залежності від деяких демографічних та соціальних ознак дорослих членів сімей. Так, наявність двох дорослих працездатного віку сприяє зменшенню ступеню позбавлення в умовах життя (табл. 2.17). В той же час в неповних сім'ях він суттєво вищий. Також вищий рівень бідності спостерігається в багатопоколінних сім'ях.

Розглядаючи соціальні характеристики сімей, відмічаємо, що суттєвим фактором зменшення рівня деприваційної бідності є наявність працюючих членів сім'ї. При цьому найкраща ситуація спостерігається в сім'ях, які складаються з працюючих батьків та одного або двох дітей. Фактором ризику є наявність інших дорослих членів сім'ї, частина яких не працює.

Досвід досліджень бідності за умовами життя у багатьох країнах свідчить, що вона значною мірою залежить від немонетарних чинників. Відповідно, сукупності бідних, визначених за немонетарним та тим чи іншим монетарним критерієм в значному ступені не співпадають.

Таблиця 2.17

Рівень деприваційної бідності в різних типах сімей з дітьми, 2009 р.

Типи сімей	% населення
<i>За демографічною ознакою</i>	
Домогосподарства з 2 дорослих працездатного віку та 1 дитини	17,9
Домогосподарства з 2 дорослих працездатного віку та 2 дітей	22,9
Домогосподарства з 1 дорослого працездатного віку та 1 дитини	33,7
Домогосподарства де є дорослі працездатного та непрацездатного віку та 1 дитина	27,4
Домогосподарства де є дорослі працездатного та непрацездатного віку та 2 дитини	33,7
<i>За соціальною ознакою</i>	
Домогосподарства з 2 працюючих працездатного віку та 1 дитини	16,1
Домогосподарства з 1 працюючого та 1 непрацюючого працездатного віку та 1 дитини	20,5
Домогосподарства з 2 працюючих працездатного віку та 2 дітей	19,5
Домогосподарства з 1 працюючого та 1 непрацюючого працездатного віку та 2 дітей	25,7
Домогосподарства з 1 дитиною, де є працюючі та непрацюючі	28,2
Домогосподарства з 2 дітьми, де є працюючі та непрацюючі	34,3

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

В Україні спостерігається істотна різниця між домогосподарствами з дітьми та без дітей в їх розподілі залежно від різних критеріїв бідності (табл. 2.18). Для домогосподарств без дітей значно більше значення має бідність за умовами життя – 20,0% бідних лише за цим критерієм проти 12,2% бідних лише за монетарною ознакою. Напевне, це слід пов'язати з високою часткою осіб пенсійного віку, які проживають у сільській місцевості. В той же час серед домогосподарств з дітьми бідність за монетарною та немонетарною ознаками має схожий вплив – якщо виключно за національним (монетарним) критерієм бідними є 20,0% домогосподарств, то за умовами життя 25,5%. Це означає, що для сімей з дітьми бідність має більш виражений монетарний характер у порівнянні з домогосподарствами без дітей.

Таблиця 2.18

Бідність за різними критеріями, 2009 р., % домогосподарств

	Домогосподарства з дітьми	Домогосподарства без дітей	Разом
Небідні	53,5	64,1	58,4
Бідні тільки за національним критерієм	20,0	12,2	16,4
Бідні тільки за деприваціями	25,5	20,0	25,4
Бідні за обома критеріями одночасно	12,2	7,8	9,0

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

Частка бідних за обома критеріями одночасно серед домогосподарств з дітьми більша, ніж загалом по країні. В найбільш сприятливих умовах мешкають сім'ї з дітьми у великих містах – лише 6,3% з них потерпають від обох видів бідності, в той час як у сільській місцевості – більш ніж п'ята частина (рис. 2.9). Характерною ознакою малих міст є високий рівень тільки монетарної бідності, що можна пояснити невисоким рівнем доходів, проте достатньо високим рівнем розвитку інфраструктури.

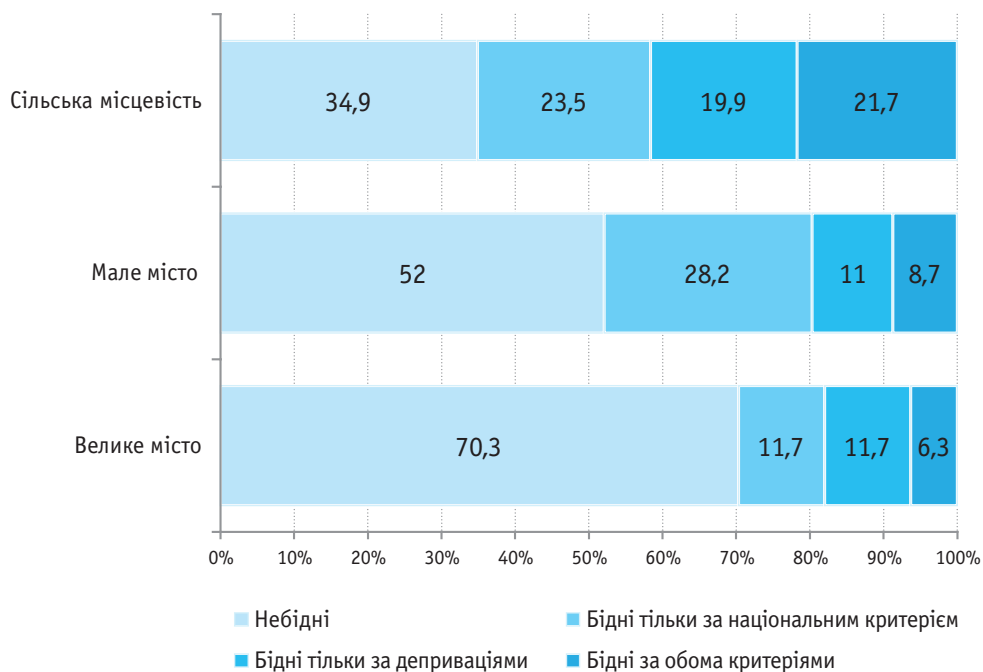

Рис. 2.9. Сукупність бідних за різними ознаками серед домогосподарств з дітьми, 2009 р., %
(Розраховано співробітниками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України)

Таким чином, зі зменшенням розміру населеного пункту для домогосподарств з дітьми збільшується ризик набуття обох або хоча б однієї ознаки бідності (монетарної та немонетарної).

У різних типах домогосподарств з дітьми ступінь концентрації обох ознак бідності виявляється неоднаково. Найменш вона характерна для сімей, які складаються з батьків працездатного віку, особливо, якщо вони працюють, та однієї дитини (табл. 2.19). Поява ж в такій сім'ї другої дитини суттєво збільшує рівень концентрації ознак бідності – в 1,5–2 рази, причому відбувається це насамперед через зростання рівня монетарної бідності, а дериваційна бідність практично не змінюється.

Таблиця 2.19

Розподіл населення, яке проживає в різних типах домогосподарств, за наявністю різних ознак бідності, 2009 р., % населення

Тип домогосподарства	Відсутні ознаки бідності	Бідні тільки за національним критерієм	Бідні тільки за деприваціями	Бідні за обома критеріями
<i>За демографічною ознакою</i>				
Домогосподарства з 2 дорослих працездатного віку та 1 дитини	65,8	16,3	12,0	6,0
Домогосподарства з 2 дорослих працездатного віку та 2 дітей	52,6	24,5	11,0	12,0
Домогосподарства з 1 дорослого працездатного віку та 1 дитини	57,8	8,5	21,4	12,3
Домогосподарства де є дорослі працездатного та непрацездатного віку та 1 дитина	52,9	19,7	16,3	11,1
Домогосподарства де є дорослі працездатного та непрацездатного віку та 2 дитини	41,5	24,9	14,1	19,6
Багатодітні сім'ї	28,6	23,4	17,2	30,9
<i>За соціальною ознакою</i>				
Домогосподарства з 2 працюючих працездатного віку та 1 дитини	69,4	14,5	11,7	4,4
Домогосподарства з 1 працюючого та 1 непрацюючого працездатного віку та 1 дитини	59,9	19,6	11,7	8,8
Домогосподарства з 2 працюючих працездатного віку та 2 дітей	56,9	23,6	11,4	8,1
Домогосподарства з 1 працюючого та 1 непрацюючого працездатного віку та 2 дітей	48,5	25,8	10,8	14,9
Домогосподарства з 1 дитиною, де є працюючі та непрацюючі	53,2	18,6	16,9	11,2
Домогосподарства з 2 дітьми, де є працюючі та непрацюючі	40,9	24,8	13,8	20,5

Джерело: Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України

На іншому боці знаходяться насамперед багатодітні сім'ї, 30,9% яких виявляються бідними одночасно за обома критеріями. Також високий рівень концентрації ознак бідності характерний для багатопоколінних сімей з двома дітьми, особливо, якщо серед них лише частина працює.

Отже, в більшості домогосподарств ступінь перетину сукупностей бідних за монетарною та немонетарною ознакою є досить невисоким, що говорить про різні причини виникнення цих двох видів бідності. Важливо відмітити, що майже в усіх типах домогосподарств, які виявилися бідними тільки за одним критерієм,

переважає монетарна бідність. Єдиним винятком є неповні сім'ї, що складаються з 1 дорослої особи та 1 дитини – 8,5% з них є бідними тільки за національною межею, в той час як 21,4% – бідні тільки за деприваціями.

Таким чином, найбільшого ступеню позбавлення в умовах життя зазнають багатодітні сім'ї, що пояснюється насамперед обмеженістю їх матеріальних ресурсів, а також сім'ї з дітьми, які проживають у сільській місцевості. Вони обмежені у можливостях доступу до об'єктів соціальної інфраструктури та у задоволенні специфічних дитячих потреб. Крім того, значного рівня позбавлень в умовах життя зазнають багатопокілнні сім'ї з двома дітьми. Ці ж типи сімей зазнають і найбільшого ступеню концентрації обох ознак бідності – монетарної та немонетарної. Отже, незважаючи на частково різні причини виникнення цих двох видів бідності, найсильніший свій прояв вони здійснюють в одних і тих самих типах сімей з дітьми.

У підсумку зазначимо, що бідність дітей в Україні має двоїсту природу: частина дітей позбавлена в умовах життя, інша – страждає від недостатності грошових коштів. Ці дві сукупності певною мірою перетинаються, формуючи окрему і досить чисельну категорію сімей, які є бідними і за монетарною, і за немонетарною ознаками.

РОЗДІЛ III.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

3.1. ДОСТУПНІСТЬ ПОСЛУГ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Конституція України гарантує кожному громадянину право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (стаття 49). Це право забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава повинна створювати умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. На сьогодні пріоритетними для влади завданнями для виконання цих конституційних зобов'язань є реформування системи охорони здоров'я, перегляд засад фінансування галузі, формування законодавчих засад впровадження страхової медицини, боротьба з поширенням епідемії туберкульозу і ВІЛ-інфекції/СНІДу, зниження рівня дитячої інвалідності, смертності дітей, забезпечення розвитку медицини у сільській місцевості.

Основними показниками, що визначають діяльність системи охорони здоров'я, вважаються доступність та якість медичної допомоги. Вимоги до цих основних показників постійно висувують громадяни більшості розвинутих країн. Амстердамська декларація Європейського бюро ВООЗ у сфері прав пацієнтів визначила доступність і якість медичних послуг як основні соціальні права громадян, що мають максимально реалізовувати європейські держави у своїх системах охорони здоров'я. Крім політичного і соціального підґрунтя цих вимог, реалізація державою права громадян на доступність і якість системи охорони здоров'я визначає також рівень цивілізованості самої держави. Для України забезпечення доступності медичної допомоги може стати одним з важливих критеріїв, від яких залежить її вступ до ЄС.

Коли мова йде про доступність медичних послуг для населення в Україні, слід наголосити на необхідності її розгляду з різних боків: це так звана територіальна доступність, тобто наявність необхідної медичної установи в населеному пункті; наявність в доступній медичній установі необхідного спеціаліста; матеріальна спроможність домогосподарства при необхідності звернутися до послуг приватної медицини тощо.

Як вже зазначалося, тенденції стану здоров'я дітей в Україні можна охарактеризувати як несприятливі (див. розд.1). За результатами обстеження умов життя домогосподарств, яке проводилося Держкомстатом України, у 2009 році понад 99% усіх домогосподарств з дітьми потребували медичної допомоги. Найчастіше за медичною допомогою для дітей зверталися до всіх лікарів державних

поліклінік (крім стоматолога) – 93,8%, приватних (крім стоматолога) – 1,5%. До стоматолога в державних медичних установах – 14,8% дітей, а до приватних – 5,2%. До народних цілителів, знахарів, екстрасенсів – 0,6% (табл. 3.1.1). Це свідчить про те, що в нашій країні домогосподарствами з дітьми перевага надається державним медичним установам, оскільки медичні послуги в таких установах надаються на безоплатній основі.

Таблиця 3.1.1

Розподіл членів домогосподарств з дітьми, які зверталися по медичну допомогу до різних медичних закладів протягом 2009 року, в домогосподарствах за віковими групами, %

	Домогосподарства з дітьми у віці				Всі члени домогосподарств з дітьми
	до 3 років	3-6 років	7-14 років	15-17 років	
В поліклініку (крім стоматолога)	95,1	95,5	90,1	88,8	93,8
В поліклініку до сімейного лікаря	6,4	5,1	5,0	5,0	5,8
До стоматолога в державній медичній установі	1,1	11,8	18,6	15,4	14,8
До приватного стоматолога	0,6	1,3	2,8	5,3	5,2
До швидкої медичної допомоги	2,1	1,5	1,1	0,2	1,7
До платної медичної установи або приватного практикуючого лікаря (крім стоматолога)	3,5	2,0	1,1	0,9	1,5
До народного цілителя, гомеопата, знахаря, екстрасенса і т.ін.	0,5	0,4	0,4	—	0,6

***Джерело:** Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України*

Частота звернень у поліклініки (крім стоматолога та до платної медичної установи (крім стоматолога) зменшується зі збільшенням віку дитини. Тоді як кількість звернень до стоматологів у державних та приватних медичних закладах із збільшенням віку зростає.

Доступність медичних послуг для домогосподарств з дітьми не відрізняється від населення загалом. Однак змінюється залежно від кількості дітей. Домогосподарства з однією дитиною мають вищий рівень доступності практично до всіх видів медичних послуг. З появою кожної наступної дитини рівень доступності до медичних послуг погіршується, особливо це стосується доступності придбання ліків. Так, якщо в домогосподарстві з однією дитиною не змогли при необхідності придбати ліки 14%, то вже по багатодітних домогосподарствах цей показник зростає до 22,9% (рис. 3.1.1). Здебільшого це відбувається через завищу вартість необхідних медикаментів та високий рівень бідності сімей з дітьми.

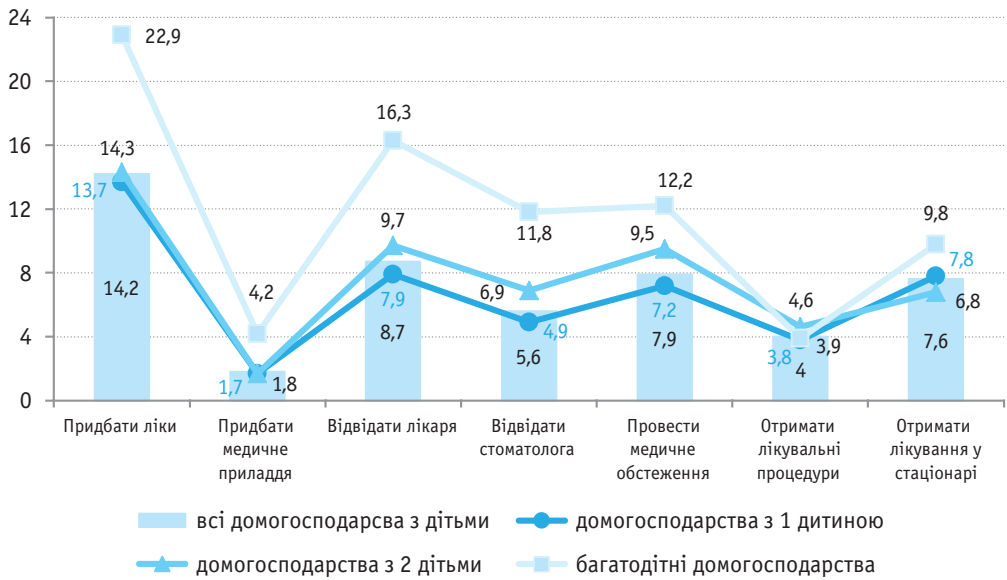

Рис. 3.1.1. Розподіл домогосподарств з дітьми за рівнем доступності медичних послуг у 2009 році (питома вага домогосподарств, які при потребі не змогли отримати медичні послуги чи придбати медичні товари за основними причинами), %
(Розраховано співробітниками ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України)

Крім придбання ліків, багатодітні родини відчувають значно більшу обмеженість доступу до відвідин лікаря (16,3 проти 7,9%), стоматолога (11,8 проти 4,9%) та проведення медичного обстеження (12,2 проти 7,2%).

Незважаючи на місцевість проживання, основною причиною, через яку більшість населення не може отримати інші медичні послуги, є висока вартість цих послуг. У 100% випадках, коли в багатодітних домогосподарствах при необхідності не змогли відвідати стоматолога, придбати ліки або медичне приладдя була зазначена причина – занадто висока вартість.

Сьогодні в Україні розвивається приватна медична допомога. На це можна подивитися з різних боків. З одного боку, це добре, оскільки збільшується кількість медичних установ різного напрямку з сучасним медичним устаткуванням, розширюється перелік медичних послуг та процедур, різнопрофільних спеціалістів. Тобто у людини з'являється можливість обирати медичну установу, в якій їй хотілося би отримати необхідні медичні послуги, пройти обстеження. З іншого – послуги в таких установах повністю сплачують пацієнти, що робить їх доступність обмеженою, особливо для домогосподарств з дітьми, які вимушені звертатися до лікарів частіше. У 2009 році лише 1,5% сімей з дітьми зверталися за допомогою до приватних медичних установ або практикуючого лікаря.

В середньому на рік сукупні витрати на охорону здоров'я в сім'ях з дітьми становлять 1 118 грн. Багатодітні сім'ї витрачали на медичні послуги в середньому на рік 1 172 грн., домогосподарства з однією дитиною – 1 085 грн., а домогосподарства з двома дітьми – 1 160 грн.. Більше коштів на охорону здоров'я витрачають домогосподарства з маленькими дітьми – понад 1 282 грн. (табл. 3.1.2).

Сьогодні серед усіх медичних послуг найбільшу вартість становлять послуги лікарень. В середньому у 2009 році вартість послуг лікарень для домогосподарств з дітьми, які мали такі витрати, становила 1 580 грн. на рік. Для домогосподарств з однією дитиною вартість послуг лікарень була найбільшою – 1 768 грн., з двома дітьми – 1 281 грн., а для багатодітних – 1 166 грн. Зазначені факти свідчать про невідповідність задекларованої норми щодо безкоштовної медицини і фактичного стану у цій сфері.

Таблиця 3.1.2

Витрати на медичну допомогу та медичні товари, які були здійснені домогосподарствами з дітьми у 2009 році, грн. на рік на домогосподарство

	Всі домогосподарства з дітьми	з 1 дитиною	з 2 дітьми	багатодітні	3 дітьми до 3-х років
Фармацевтична продукція	537,1	524,3	562,7	610,9	603,6
Інші медичні товари	40,4	36,8	48,7	51,5	41,0
Медичні прилади та обладнання	480,9	540,0	340,8	138,3	366,7
Медичні послуги	206,1	212,5	195,3	173,0	273,3
Стоматологічні послуги	432,8	432,2	434,6	430,2	453,8
Парамедичні послуги	236,7	233,8	250,4	200,0	278,6
Послуги лікарень	1580,4	1768,5	1281,6	1166,1	1426,0
В середньому	1118,0	1085,0	1160,0	1171,9	1281,9

***Джерело:** Розрахунки співробітників ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя домогосподарств України Держкомстату України*

Незважаючи на конституційні гарантії безкоштовної медичної допомоги, значна частина медичних послуг стала платною. Перебуваючи у лікарнях, пацієнти купують не лише необхідні ліки і видаткові матеріали, але й мають сплачувати витрати на харчування, постільну білизну та навіть платити за послуги молодшого медичного персоналу. Все це не дає можливості забезпечити рівну доступність медичної допомоги всім громадянам, залишає багатьох незаможних без належної та необхідної медичної допомоги.

За даними обстеження умов життя домогосподарств, у 2009 році серед дітей, які протягом року перебували у лікарнях, близько 93% брали з собою медикаменти, 67% – постільну білизну, а понад 77% – їжу.

Неофіційна оплата послуг лікаря стала розповсюдженим явищем, її розмір часом є надмірно високим, що є недоступним для більшості пацієнтів. Насамперед це стосується діагностики хвороби та у більшості випадків – придбання ліків та медичного приладдя. На сьогодні лише незначна кількість хворих має можливість отримувати ліки та діагностику безкоштовно або має право на компенсацію вартості медичних послуг та медикаментів. Переважно пільгами на медичні послуги користуються інваліди, пенсіонери та багатодітні сім'ї.

В Україні система компенсації населенню вартості медикаментів розвинена

дуже слабо. Рівень компенсації становить 13–15%, а в країнах ЄС – 75–90%. Навіть ті категорії населення, які мають право на пільги, не завжди мають можливість скористатися ним у зв'язку з недостатнім фінансуванням системи охорони здоров'я.

Витрати домогосподарств з дітьми на купівлю медичних товарів (фармацевтичної продукції, медичних приладів та обладнання, інших медичних товарів) у 2009 році становили 515 грн. на рік або 43 грн. на місяць. Домогосподарства з 1 та 2 дітьми витрачали по 43 грн. на місяць, а багатодітні – 50 грн.. Отже, із збільшенням числа дітей у сім'ї відповідно зростає потреба в придбанні ліків.

Відсутність медичного спеціаліста необхідного профілю обмежує доступність до отримання необхідної медичної допомоги. 0,6% домогосподарств з дітьми через відсутність медичного спеціаліста потрібного профілю у 2009 році не змогли при необхідності відвідати лікаря. Через занадто високу вартість послуг не змогли відвідати лікаря більш ніж 7,5% домогосподарств з дітьми. Серед сільських домогосподарств з дітьми, які потребували медичної допомоги та з різних причин її не отримали, у 2009 році було близько 19%. Серед них 5% через відсутність в медичній установі необхідного спеціаліста, а 55% через занадто високу вартість послуг. Це ще раз підтверджує, що для сімей з дітьми саме занадто висока вартість послуг є основною проблемою у доступності медичних послуг.

Обстеження доступності домогосподарств України до різних товарів та послуг 2009 року виявило, що загалом по країні 12,7% сімей з дітьми потерпають від відсутності медичних закладів і аптек поблизу житла (в сільській місцевості їх вдвічі більше – 28,9%).

Низькі показники доступності медичної допомоги, крім відсутності медичних закладів та спеціалістів, спричинені ще й проблемою незабезпеченості медичних установ спеціалізованим транспортом для перевезення хворих. Якщо у містах викликати машину швидкої допомоги не проблематично, питання лише у часі, протягом якого вона приїде, то у сільській місцевості відповідні автомобілі є лише у розпорядженні лікарень. У віддалені села, де відсутні дороги з твердим покриттям, машини швидкої та невідкладної допомоги на виклик навіть не виїжджають. За результатами обстеження доступності домогосподарств України до різних товарів та послуг, у 2009 році від незабезпеченості послугами швидкої допомоги в населеному пункті, в якому проживає сім'я з дітьми, потерпає 51% сільських сімей (в цілому по країні – 17,9%).

Для нашої країни характерною є пряма залежність доступності медичних послуг від місцевості проживання. Мешканці сіл практично не мають можливостей отримувати якісне медичне обслуговування за місцем проживання. Мережа медичних закладів на селі перебуває в стані занепаду. Впродовж останнього десятиріччя постійно знижується загальний рівень забезпеченості сільських поселень медичними закладами. Зокрема, дані суцільних обстежень соціально-економічного становища сільських населених пунктів засвідчують¹¹, що постійно скорочується мережа дільничних лікарень та фельдшерсько-акушерських пунктів (табл.3.1.3).

11 Суцільні обстеження проводились Держкомстатом України раз у 5 років.

Таблиця 3.1.3

Забезпеченість сільських населених пунктів* діючими за призначенням медичними установами (за даними Держкомстату України)

(на 1 січня)

Роки обстеження	Кількість населених пунктів (одиниць)	Сільські населені пункти, в яких розміщені					
		Дільничні лікарні		Амбулаторно-поліклінічні заклади		Фельдшерсько-акушерські пункти	
		одиниць	% до загальної кількості	одиниць	% до загальної кількості	одиниць	% до загальної кількості
1991	28564	1641	5,7	1864	6,5	16137	56,5
1996	28608	1550	5,4	2091	7,3	16119	56,3
2001	28497	1042	3,7	2476	8,7	15624	54,8
2005**	28347	752	2,7	3064	10,8	15117	53,3

* За даними суцільних обстежень соціально-економічного становища сільських населених пунктів.

** Станом на 1 листопада 2005 року.

Так, якщо у 1991 році близько 6% сільських населених пунктів мали дільничні лікарні, то вже у 2005 році їх чисельність скоротилася вдвічі. Ситуація з фельдшерсько-акушерськими пунктами є кращою, оскільки обсяг скорочення їх кількості не такий значний, як по дільничних лікарнях. Поряд зі зменшенням рівня забезпеченості сільських населених пунктів лікарнями та фельдшерсько-акушерськими пунктами, майже вдвічі збільшився рівень забезпеченості амбулаторно-поліклінічними закладами. Кількість амбулаторно-поліклінічних закладів зростає переважно за рахунок того, що більшості дільничних лікарень (переважно через відсутність фінансування) надається нижчий статус і їх починають класифікувати як амбулаторно-поліклінічні заклади. Така ситуація негативно впливає як на спектр медичних послуг, що вони надають, так і на їх якість.

Зрозуміло, що існують об'єктивні підстави для закриття дільничних лікарень, оскільки зменшується чисельність сільського населення, проте закриття медичних закладів не компенсується транспортною доступністю до відповідних установ та послугами швидкої медичної допомоги на селі.

Внаслідок закриття медичних установ погіршується територіальна доступність діючих закладів. Кожне п'яте село, в якому немає медичної установи, розташовано на відстані більш ніж 10 км від найближчого медичного закладу, 28,3% сіл – від 5 до 10 км, 29,4% – від 3 до 5 км, і лише у 23,5% сільських поселень найближчий медичний заклад є на відстані менш ніж трьох кілометрів. За даними 2005 року, в Україні близько 2 тис. сільських населених пунктів мали найближчий лікарняний заклад на відстані більш ніж 10 км, з них 70 сіл з чисельністю населення 300–499 осіб, а 16 з понад 1 000 осіб. В такій ситуації у сільських мешканців виникає проблема дістатися до найближчої медичної установи.

Система охорони здоров'я включає в себе не лише надання при необхідності медичної допомоги, але й цілий спектр заходів, зокрема профілактику захворюваності. Однією з основних причин неспроможності системи охорони здоров'я є недооцінка та втрата регулярних профілактичних оглядів. Ще за часів

існування СРСП проведення щорічних профоглядів було обов'язковим. На кожному підприємстві або установі був визначений окремий день, коли працівники мали пройти повне медичне обстеження. Сьогодні профогляди для дорослих майже не проводяться.

Ситуація з дітьми є дещо кращою. Медичні профогляди дітей проводяться обов'язково перед тим, як дитину віддають до дитячого дошкільного закладу, школи або іншого навчального закладу. За даними Міністерства охорони здоров'я України, у 2009 році обов'язковими медичними профілактичними оглядами було охоплено 98% (у 2008 році – 97,9%) дітей 0–17 років. Також протягом навчання у навчальних закладах дитина щорічно має проходити медичні огляди. Якщо дитина за різних обставин не відвідує ці заклади, профогляд вона проходить виключно за ініціативою своїх батьків. Проте навіть за бажанням батьків регулярно проводити медичний огляд дитини не завжди можна це зробити, в першу чергу, через нестачу фінансування цих заходів та відсутність медичних установ. У 2009 році 55% дітей зверталися до медичних установ для проведення профілактичного огляду, а 42,5% – через хворобу або проблему зі здоров'ям. Також з метою проведення медичних оглядів в містах, віддалених від медичних установ, на благодійні кошти створюються пересувні діагностичні комплекси.

Поряд з проблемою доступності медичних послуг, а саме забезпеченості медичними закладами та лікарями відповідного профілю, існує проблема, пов'язана з технічним станом медичних закладів, що надають ці послуги, та їх устаткуванням. Проблеми соціально-економічного характеру – недофінансування, застаріла матеріальна база, нестача ліків, медичної техніки найгіршим чином позначилися на якості медичних послуг, зокрема це стосується дитячих лікарняних закладів.

Сучасний стан фінансування охорони здоров'я України є вкрай недостатнім і не створює передумов для надання якісної медичної допомоги в необхідних обсягах, особливо для соціально незахищених верств населення. На 2009 рік мінімальна потреба галузі становила близько 56 млрд грн.. У Державному бюджеті України були передбачені витрати на охорону здоров'я у розмірі 33,4 млрд грн. (в 2008 р. – 32,1 млрд грн.), що свідчить про значне недофінансування. Якщо в попередні роки дитячі медичні заклади фінансувалися краще, з меншим дефіцитом від потреби, то у 2009 році було суттєво зменшено навіть забезпечення дитячих поліклінічних установ всім необхідним для елементарної діагностики та профілактичних оглядів.

Отже, у медичній галузі постає необхідність кардинальних змін, що повинні забезпечити доступність медичних послуг та підвищити їх функціональність. Доки не буде вирішено питання з якістю медичних послуг, не можна говорити про доступність медичної допомоги.

Слід також зазначити, що для дієвості системи охорони здоров'я дітей в умовах зростання ризиків бідності населення необхідно не лише надання безкоштовних медичних послуг і удосконалення стандартного медичного обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, а й одночасна реалізація інших напрямів медико-профілактичної роботи: 1) забезпечення реального здоров'я дитини шляхом підвищення рівня адаптаційних можливостей організму; 2) співпраця усіх зацікавлених сторін (сама дитина, її батьки, медичні працівники, педагоги,

соціальні працівники, психологи тощо); 3) створення оточуючого середовища, що активує розвиток дитини; 4) забезпечення свідомого контролю власного здоров'я шляхом пропаганди навичок здорового способу життя, гігієнічної освіти підростаючого покоління.

Підводячи підсумок слід підкреслити, що основними проблемами у отриманні якісних медичних послуг для сімей з дітьми є відсутність можливості придбати ліки, відвідати лікаря та отримати медичне обстеження, що обумовлено як неспроможністю сімей оплатити вартість медичних послуг, так і територіальною недоступністю закладів охорони здоров'я, особливо для сільських сімей з дітьми. Недостатній рівень доступності до якісних медичних послуг негативно впливає на раннє виявлення захворювань у дітей та зумовлює високі показники смертності. Це є найгострішою проблемою для сільських дітей, про що свідчать нижчі показники їх захворюваності та вищі показники смертності порівняно з дітьми, які проживають у містах (див. розд.1).

3.2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ЯКІСНОЇ ОСВІТИ

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

Навчання дитини дошкільного віку є першим важливим етапом освіти, оскільки він багато в чому визначає успіхи та невдачі людини на всіх наступних рівнях освіти, її здатність до адаптації та ефективної соціалізації. Саме тому забезпечення рівного доступу дітей до дошкільної освіти залишається одним з пріоритетних напрямів розвитку освітнього простору України.

Проблеми зі зменшенням рівня охоплення дітей дошкільною освітою в Україні пов'язані, перш за все, з наслідками соціально-економічної кризи 1990-х років, зниженням народжуваності та різким скороченням мережі дошкільних закладів. У попередні роки значна частина державних дошкільних закладів була закрита, перепрофільована та передана до інших форм власності, а процес їх передачі у комунальну власність територіальних громад сьогодні відбувається вкрай повільними темпами.

Упродовж 1990–2004 років мережа дошкільних закладів стрімко скорочувалася (з 24,5 тис. до 14,9 тис. закладів або на 39,2%). Лише з 2005 року кількість дошкільних закладів почала дещо збільшуватися, проте на кінець 2009 року вона становила лише 63,2% від рівня 1990 року. За даними Держкомстату України, у 2009 році функціонувало 15,5 тис. дошкільних закладів (місто – 6,7 тис., сільська місцевість – 8,8 тис.), з них – 13 406 закладів загального розвитку, 1 745 – комбінованих, 171 – санаторних, 186 – спеціальних. У порівнянні з 2008 роком кількість дошкільних закладів зросла на 94 одиниці (місто – 12, сільська місцевість – 82). У 2009 році 7,2% дошкільних закладів (1,1 тис.) не працювали, «левова» частка з них зосереджена у сільській місцевості (76,8%).

Наслідки стрімкого скорочення мережі дошкільних закладів для доступності дошкільної освіти наочно демонструють дані на рис. 3.2.1, де наводиться динаміка кількості місць і дітей у дошкільних закладах, а також динаміка чисельності народжених в Україні протягом 1990–2009 років.

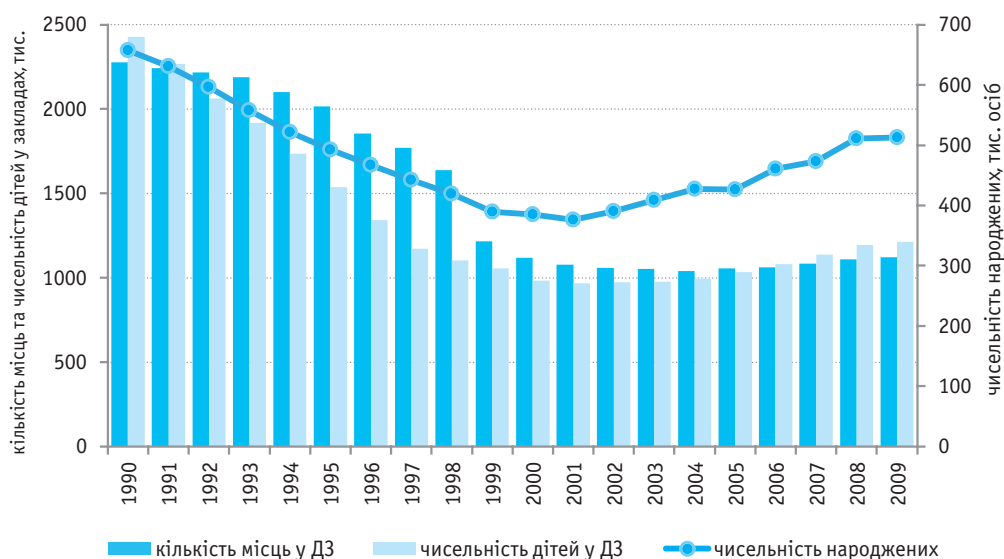

Рис. 3.2.1. Кількість місць і дітей у дошкільних навчальних закладах та чисельність народжених в Україні протягом 1990–2009 рр. (за даними Держкомстату України)

Внаслідок специфіки розселення у сільській місцевості (низької щільності населення) кількість сільських дошкільних закладів (як правило, у невеликих сільських населених пунктах вони організовані як малокомплектні) перевищує кількість таких закладів у містах на 2 156 одиниць, але кількість місць у них у 2,7 рази менша, ніж у міських поселеннях. Хоча кількість дошкільних закладів в сільській місцевості більша, дослідження немонетарної бідності зафіксувало, що майже кожна п'ята сім'я з дітьми, яка мешкає у селі (18,6%), потерпає від відсутності поблизу житла дошкільних закладів (загалом по країні – 7,5% сімей з дітьми).

Не дивлячись на те, що у 2009 році охоплення дітей дошкільними закладами становило 56% і майже досягло рівня 1990 року – 57%, у міських поселеннях воно було у 2 рази вище, ніж у сільській місцевості (68% та 33% відповідно). Чистий показник охоплення дітей дошкільною освітою загалом по Україні – 39,7%, у міських поселеннях – 47,8%, у сільській місцевості – 23,5% (табл. 3.2.1). Така різниця у охопленні дітей дошкільними закладами за типом поселення не тільки свідчить про більш високий рівень позбавлень сільських сімей з дітьми, а і виявляє проблему «рівного старту» для першокласників.

Найменший відсоток охоплення дітей дошкільними закладами¹² у 2009 році за регіонами (додаток, табл. 14) спостерігається в Івано-Франківській (35%), Львівській, Рівненській (по 41%), Закарпатській (43%), Тернопільській (46%) та Волинській (47%) областях, а перевищення над середньоукраїнським значенням (56%) зафіксовано у 15 регіонах (серед них лідирує Черкаська (69%), Сумська (68%) області та м. Севастополь – 67%). У міських поселеннях найкраще ситуація виглядає у Черкаській (80%), Сумській (78%), Житомирській та Чернівецькій (по 77%) областях, а найгірше – у Луганській (57%), Закарпатській, Івано-Франківській та Львівській (по 59%). У сільській місцевості найнижчий рівень охоплення

¹² Дані попередні.

дітей дошкільними закладами у Львівській (16%) та Івано-Франківській (17%) областях, а перевищення значення показника по Україні (33%) зафіксовано у 14 регіонах (найвищий – у Черкаській (54%) та Київській (49%) областях).

Таблиця 3.2.1.

Чисті показники охоплення дошкільними закладами дітей різних вікових груп у 2009* р., % (за даними Держкомстату України)

Вікові групи	В цілому по Україні	Міські поселення	Сільська місцевість
0–6 років	39,7	47,8	23,5
0–2 роки	15,3	19,6	6,8
3–4 роки	80,1	94,8	50,4
5 років	69,8	81,8	46,8
6 років	9,8	13,2	3,6
3–6 років	61,0	72,8	37,9

* Дані попередні

З кожним роком стає відчутнішим дефіцит вільних місць у дошкільних закладах (див. також рис. 3.2.1). Показник їх завантаженості (чисельність дітей у дошкільних закладах у розрахунку на 100 місць) загалом по Україні становить 108 осіб, у т.ч. у міських поселеннях – 119, у сільській місцевості – 79. Найбільш напружена ситуація спостерігається на заході країни: у Волинській та Львівській областях, де показник завантаженості становить у міських поселеннях по 136 дітей на 100 місць, а у сільській місцевості 108 та 111 відповідно (додаток, табл. 14).

Особливо актуальною проблема нестачі місць є у великих містах, де керівники закладів змушені порушувати порядок комплектації груп, а батьки – реєструватися в черзі на влаштування дитини у дошкільних закладах фактично з дня її народження. Найбільша завантаженість дошкільних закладів по містах з населенням 100 тис. осіб і більше у 2009 році спостерігалася в Ужгороді (156 дітей на 100 місць), Тернополі (155), Львові (149), Хмельницькому (148), Одесі (145), Івано-Франківську (143) та інших великих містах.

За даними Держкомстату України, на кінець 2009 року у майже половини дошкільних закладів (7 713 од. або 49,7% загальної кількості) чисельність дітей перевищувала кількість місць. Переважна більшість таких дошкільних закладів розташована у містах: у міських поселеннях – 4 743 (71,0% загальної кількості у міських поселеннях); у сільській місцевості – 2 970 (33,6% загальної кількості у сільській місцевості). У попередні роки у містах обласного підпорядкування та районних центрах питання збільшення кількості місць у дошкільних закладах вирішувалося шляхом збільшення кількості груп на базі функціонуючих закладів, однак наразі цей резерв практично вичерпаний.

Попри нестачу місць у дитячих садках – 811 закладів загалом по Україні (5,2% загальної кількості) здають площу в оренду, що також призводить до перевантаження груп дітьми. Своєрідним «лідером» за здачею площ дошкільних закладів в оренду у регіональному розрізі є м. Київ (212 закладів або 31,3% загальної кількості дошкільних закладів по м. Києву).

Дошкільні заклади компенсуючого типу (171 санаторний¹³ та 186 спеціальних¹⁴) зосереджені переважно у містах обласного значення (у сільських районах зазвичай організовується робота спеціальних або санаторних груп).

За даними Міністерства освіти і науки України, для задоволення освітніх потреб дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у 2009 році функціонувало 2,5 тис. дошкільних навчальних закладів, які мають групи компенсуючого типу. У цих закладах понад 119,2 тис. одночасно із здобуттям дошкільної освіти проходять комплекс лікувально-реабілітаційних заходів у санаторних та спеціальних садках (групах). За даними Держкомстату України, переважна більшість дошкільних закладів, які мають санаторні та спеціальні групи, розташовані у містах, у сільській місцевості лише 23 дошкільних заклади¹⁵ мають 31 санаторну групу, що відвідують 572 дитини та 23 дошкільних закладів, що функціонують у 9 регіонах, мають 29 груп спеціального призначення¹⁶, де виховується 456 дітей.

Потреби територіальних громад у спеціальній дошкільній освіті наразі ще дуже далекі від повного задоволення внаслідок як нерозвиненості відповідної мережі, певних складнощів при відкритті та утриманні таких закладів, так і недостатньої роз'яснювальної роботи серед батьків щодо необхідності ранньої реабілітації дітей з особливими потребами. Залишаються невирішеними проблеми організації спеціальної системи навчання для таких дітей, а також раннього виявлення, діагностики й обліку дітей, які вимагають спеціальної освіти.

За даними Міністерства освіти і науки України, у 2009 році з метою залучення дітей до здобуття дошкільної освіти запроваджуються різні форми: функціонує понад 1,1 тис. груп короткотривалого перебування, які відвідують 14,4 тис. дітей; соціально-педагогічним патронатом охоплено 113,4 тис. (2007 р. – 76,5 тис., 2008 р. – 108,5 тис.); організовано роботу понад 3,6 тис. груп з підготовки дітей до шкільного навчання при загальноосвітніх навчальних закладах. Такі групи відвідують понад 43,4 тис. дітей. Слід підкреслити, що понад 70% груп з підготовки дітей до шкільного навчання при загальноосвітніх навчальних закладах функціонує у сільській місцевості. В областях, де відсоток охоплення дітей дошкільними закладами невисокий, кількість таких груп є вагомим (наприклад, у Волинській (405 од.), Івано-Франківській (332) та Тернопільській (254) областях). Протягом останніх років охоплення навчанням дітей 5-річного віку при загальноосвітніх

13 Для дітей з ранніми проявами туберкульозної інфекції та малими формами туберкульозу, хронічними неспецифічними захворюваннями органів дихання, захворюваннями серцево-судинної та ендокринної систем, хворобами органів травлення, психоневрологічними та ін. захворюваннями. На кінець 2009 року тут перебувало 24 714 дітей, або 2 % від загальної чисельності вихованців дошкільних закладів по Україні.

14 Для дітей з порушеннями слуху, мови, зору, інтелекту, опорно-рухового апарату, затримкою психічного розвитку та ін. профілю. На кінець 2009 року тут перебувало 18 243 дітей, або 1,5 % від загальної чисельності вихованців дошкільних закладів по Україні.

15 У Донецькій (16 закладів), Хмельницькій (3), Чернівецькій (2), Вінницькій та Дніпропетровській (по 1) областях.

16 У АР Крим (6 закладів), Хмельницькій (5), Донецькій (3), Київській, Львівській, Черкаській (по 2), Харківській, Херсонській (по 1) областях та м. Севастополі (1).

навчальних закладах загалом має позитивну тенденцію і станом на 1 вересня 2009 року складає 5,9% (19,5 тис. осіб),¹⁷ з них осіб з вадами розумового та (або) фізичного розвитку – 1,0% (у сільській місцевості відповідно – 7,4% та 1,6%).

Крім того, орієнтуючись на попит батьків та з метою раннього виявлення і підтримки обдарованих дітей, за даними Міністерства освіти та науки України, у дошкільних навчальних закладах функціонують групи творчо-розвивального характеру. Серед них найпоширенішими є логіко-математичні, естетичні, гуманітарні, фізкультурно-оздоровчі та інші. Групи з пріоритетними напрямками освітньої діяльності відвідує 695,5 тис. дітей, що становить 57,3% від загальної кількості дітей, які відвідують дитячі садки.

Крім питань забезпечення доступності дошкільної освіти актуальною проблемою залишається якість надання таких послуг. Лише у 2006/2007 навчальному році за кошти Державного бюджету розпочався випуск посібників для дошкільного виховання та навчання, з 2009 року впроваджується Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». Викликає занепокоєння організація та фінансування витрат на харчування у дошкільних закладах, забезпечення дітей якісними продуктами і виконання натуральних норм на основні види продуктів. У зв'язку із зростанням показників дитячої захворюваності, актуальним залишається питання виконання дошкільними закладами спортивно-оздоровчих функцій, розвитку спеціалізованих та санаторних груп.

Болючими проблемами нинішнього стану дошкільної освіти є застаріла матеріально-технічна база, кадрове забезпечення дошкільних закладів для дітей з особливими потребами (зокрема педагогічними і медичними працівниками). У багатьох дошкільних закладах багато років не поновлювалося технологічне обладнання, меблі, м'який інвентар, медичне фізкультурне обладнання, іграшки, обладнання ігрових майданчиків, не проводилися капітальні ремонти. У сільській місцевості низькими темпами відбувається газифікація дошкільних закладів та перехід на їх автономне опалення, внаслідок чого деякі заклади можуть працювати лише сезонно.

Враховуючи сталу тенденцію підвищення народжуваності, існуючу перевантаженість дошкільних закладів та зміну стратегічних орієнтирів, спрямованих на введення обов'язкового охоплення дошкільною освітою дітей 5-річного віку перед вступом їх до загальноосвітніх навчальних закладів, актуалізується проблема термінового розширення мережі дошкільних закладів.

СЕРЕДНЯ ОСВІТА

Станом на 01.09.2009 р. за даними Держкомстату України, загалом по Україні 98,9% дітей шкільного віку¹⁸ (додаток, табл. 16) здобували повну загальну середню освіту (в т.ч. у міських поселеннях – 98,7%, сільській місцевості – 99,1%).

Охоплення повною загальною середньою освітою осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, становить 54,4% дітей шкільного віку (в т.ч. у міських поселеннях – 56,4%, сільській місцевості – 51,3%).

За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 01.01.2010 р. у

17 Для порівняння: 2005 р. – 4,6% (14,2 тис. осіб) відповідно; 2006 р. – 5,6% (17,2 тис.); 2007 р. – 5,5% (17,0 тис.); 2008 р. – 5,4% (18,3 тис.).

18 За даними обліку дітей шкільного віку (6–18 років), який проводиться органами освіти.

загальноосвітні школи інтегровано понад 100 тисяч дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі 45 тис. дітей-інвалідів. Для учнів спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для розумово відсталих дітей, які за станом здоров'я можуть оволодіти професією певного кваліфікаційного рівня, у школах з відповідною навчально-матеріальною базою відкриваються 10-ті класи з поглибленою професійною реабілітацією. Добір учнів до таких класів здійснюється за рекомендаціями лікарів з урахуванням побажань учнів та їх батьків.

Враховуючи міжнародний досвід, Міністерство освіти і науки України впроваджує концепцію інклюзивної освіти. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.12.2009р. № 1482 – Р затверджено «План заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року», відповідно до якого передбачено:

- створити систему моніторингу досягнень у навчанні учнів інклюзивних класів, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, обсягу і якості наданих їм освітніх та корекційно-реабілітаційних послуг;
- розробити науково-методичне та організаційне забезпечення для підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників з питань інклюзивного та інтегрованого навчання, зокрема шляхом створення в інститутах післядипломної педагогічної освіти відповідних кафедр (лабораторій);
- забезпечити загальноосвітні навчальні заклади з інклюзивним та інтегрованим навчанням спеціальними підручниками і наочними дидактичними посібниками для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку;
- ввести до штатного розпису загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним та інтегрованим навчанням посади вчителя-дефектолога, вчителя-логопеда, соціального працівника за наявності контингенту учнів з розрахунку одна посада на навчальний заклад;
- організувати підвезення учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та зору до місця навчання (проживання) спеціально обладнаними транспортними засобами у супроводі підготовленого персоналу;
- внести зміни до державних будівельних норм і стандартів з питань проектування навчальних закладів, спрямовані на створення умов для навчання дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, у загальноосвітніх навчальних закладах.

Виконання Плану заходів забезпечить дітей-інвалідів рівними можливостями з їх однолітками отримувати освіту.

За даними Держкомстату України, не навчалися для здобуття повної загальної середньої освіти у 2009 році 42 718 дітей шкільного віку, з них: 24,8% за станом здоров'я, 30,4% з інших причин, 1,0% навчався професії без здобуття повної загальної середньої освіти, 43,8% — у спеціальних закладах для дітей, які потребують корекції розумового розвитку. Переважна чисельність дітей (81,2%), які не навчалися для здобуття повної загальної середньої освіти у 2009 році (без врахування дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку) – це діти у віці 6 років.

За даними Держкомстату України, на початок 2009/2010 навчального року функціонувало 20 576 загальноосвітніх навчальних закладів, з них:

- державної та комунальної форм власності – 20 358 од. (98,9%), приватної – 218 од. (1,1%);

- у міських поселеннях – 7 073 од. (34,4%), у сільській місцевості – 13 503 од. (65,6%);
- денні – 20 368 од. (99,0%), вечірні (змінні) – 208 од. (1,0%).

Аналіз розподілу таких загальноосвітніх навчальних закладів, як гімназії, колегіуми, ліцеї показує, що переважна більшість з них розташована у міській місцевості, що створює нерівні можливості для дітей з сільської місцевості отримати спеціалізовану освіту (з 588 гімназій 94,7% функціонують у міських поселеннях, з 386 ліцеїв – 90,9% відповідно, з 46 колегіумів – 78,3%).

У 2009/2010 навчальному році кількість учнів у розрахунку на 10 тис. населення загалом по Україні становить 978 осіб (тоді як у 2000/01 н. р. – 1 372, а у 1995/96 н. р. – 1 391). Загальне зменшення кількості дітей шкільного віку в Україні вплинуло на мережу загальноосвітніх навчальних закладів¹⁹, призвело до зменшення середньої наповнюваності класів та шкіл²⁰, збільшення загальноосвітніх навчальних закладів з малою чисельністю учнів²¹, що призвело до скорочення педагогічного навантаження вчителів²². Найбільш гостро ця ситуація позначилася на сільських школах. Так, у зв'язку зі скороченням учнівського контингенту у сільській місцевості на кінець 2009 року 1182 школи I-II ступенів мали наповнюваність менше ніж 40 учнів. Найбільше таких шкіл у Чернігівській (63%), Сумській (54%), Харківській (48,4%) та Кіровоградській (43%) областях. Окрім цього, 792 школи I ступеня (40,2%) мають наповнюваність до 10 учнів. Найбільше таких у Черкаській (61%), Херсонській (57%), Полтавській (57%), Миколаївській (50%) та Чернігівській (50%) областях. Кожна четверта сільська загальноосвітня школа I-III ступенів має наповнюваність менше ніж 100 учнів. Більшість таких шкіл розташовані в Сумській (56%), Чернігівській (39%) та Харківській (34%) областях. Означене не створює умов для повної реалізації завдань, покладених на сучасну школу та звужує права дітей на отримання якісних освітніх послуг.

Хоча мережа закладів у сільській місцевості становить 65,6% від загальної кількості загальноосвітніх навчальних закладів по Україні, вона фізично неспроможна забезпечити належне охоплення сільських дітей повною загальною середньою освітою. Так, у 10 регіонах кількість денних сільських загальноосвітніх закладів I та I-II ступеня перевищує кількість закладів I-III ступеня (наприклад, у Тернопільській області – у 3,0 рази, Львівській – 2,5, Закарпатській – 2,0, Волинській – 1,8, Івано-Франківській – 1,7). На початок 2009/2010 навчального року 23,5% сільських школярів відвідували денні навчальні заклади I та I-II ступеня,

19 У 1995/96 н. р. загальна кількість ЗНЗ України становила 22255 од., 2000/01 н. р. – 22210 од., 2008/09 н. р. – 20969 од., 2009/10 н. р. – 20576 од.

20 За даними МОН, протягом 2001/02–2008/09 н. рр. середня наповнюваність денних ЗНЗ зменшилася з 301 учня до 222, у т. ч. у міських поселеннях – з 649 до 460, у сільській місцевості – з 148 до 111 учнів. Середня наповнюваність класів за цей період по Україні зменшилася з 22,2 учнів до 18,5 (у міських поселеннях відповідно – з 26,8 до 23,6, а у сільській місцевості – з 16,6 до 13,2 учнів).

21 За даними МОН України кількість ЗНЗ I-II ступенів з малою (до 40) кількістю учнів зростає по Україні протягом 2002/03–2008/09 н. рр. з 396 до 1210 закладів, у т. ч. у міських поселеннях – з 6 до 28, а у сільській місцевості – з 390 до 1182 од.

22 Кількість учнів денних ЗНЗ у розрахунку на одного вчителя у 2000/01 н. р. становила 12 осіб, у 2009/10 н. р. – 9 осіб (у міських поселеннях – 10, у сільській місцевості – 6).

тобто могли здобути у своїй школі тільки базову середню освіту. У міських поселеннях питома вага учнів таких закладів становила лише 4,2% від загальної кількості. З числа випускників 9-х класів у сільській місцевості продовжують навчання в 10-му класі денних загальноосвітніх навчальних закладів 55,8% учнів, тоді як у містах – 68,8%.

З метою створення оптимальної мережі навчальних закладів для повноцінної освіти дітей шкільного віку Міністерством освіти і науки України забезпечується розроблення планів з оптимізації мережі навчальних закладів у сільській місцевості, оновлення їх матеріально-технічної бази. Оптимізація освітньої мережі має забезпечити підвищення якості освіти, економічну ефективність функціонування навчальних закладів, приведення освітньої мережі у відповідність до потреб і особливостей регіону, урізноманітнення освітніх послуг, що надаються навчальними закладами.

Однією з проблем забезпечення рівних можливостей дітей в отриманні освіти є територіальна недоступність загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які мешкають в сільській місцевості. За даними Держкомстату України, станом на початок 2009/2010 навчального року 228 685 учнів у сільській місцевості проживали на відстані більше ніж 3 км від закладу і потребували підвезення (або 15,4% до загальної чисельності учнів у сільській місцевості) (додаток, табл. 17). За даними Міністерства освіти і науки України, у 2009 році воно було організоване для 91,5% учнів (до загальної кількості учнів, які потребують підвезення), з них за державною програмою «Шкільний автобус» – 67,4%. Всього за роки реалізації державної та регіональних програм «Шкільний автобус», за даними Міністерства освіти і науки України, загальноосвітні навчальні заклади отримали майже 3,4 тисяч автобусів, у тому числі 882 за кошти державного бюджету (у 2004 р. – 294, у 2005 р. – 342, у 2006 р. – 0, у 2007 р. – 0, у 2008 р. – 246, у 2009 р. – 0). Окрім цього, на виконання проекту «Рівний доступ до якісної освіти в Україні» за кошти позики Світового банку та державного бюджету України для 6 пілотних областей закуплено 100 шкільних автобусів (93 – звичайних та 7 – спеціалізованих для перевезення учнів з вадами опорно-рухового апарату).

Показник забезпечення підвезенням за програмою «Шкільний автобус» у сільській місцевості у регіональному розрізі варіюється від 99,6% (Черкаська область) до 46,6% (Тернопільська область) (додаток, табл. 18). Ситуація щодо забезпечення у повному обсязі підвезенням шкільними автобусами у ряді областей залишається незадовільною, вона ускладнюється постійним недофінансуванням цієї державної програми, збільшенням частки несправних та застарілих машин у наявному парку технічних засобів, відсутністю у ряді населених пунктів доріг з твердим покриттям, забезпеченням їх обслуговування в осінньо-зимовий період тощо.

Одним з негативних явищ у розвитку сучасної української освіти залишається моральна та фізична застарілість і зношеність навчально-лабораторної бази навчальних закладів, недостатні темпи технологічної модернізації освітнього процесу. Як видно з табл. 3.2.2, підключення до мережі Інтернет мали 78,6% денних загальноосвітніх навчальних закладів у міських поселеннях та лише 39,6% у сільській місцевості. Показники забезпеченості денних загальноосвітніх

навчальних закладів кабінетами та комп'ютерною технікою свідчать, що нині не у кожному навчальному закладі створені належні умови для виконання навчальних програм на сучасному рівні. Особливо гостро ця проблема відчувається у школах сільської місцевості.

У 2009 році у зв'язку із розгортанням фінансово-економічної кризи фактично було призупинено процес оснащення загальноосвітніх навчальних закладів навчально-комп'ютерними комплексами (див. рис. 3.2.2). Серед інших проблемних питань: низькі темпи модернізації навчально-методичного забезпечення загальної середньої освіти, недостатнє забезпечення шкільних бібліотек навчальною літературою, нестача педагогічних працівників у школах з віддалених районів сільської місцевості, недостатній рівень освіти вчителів початкової школи, дефіцит педагогів-дефектологів у закладах для дітей з вадами розвитку, відсутність у багатьох загальноосвітніх закладах обладнання для безперешкодного доступу дітей-інвалідів та ін.

Таблиця. 3.2.2.

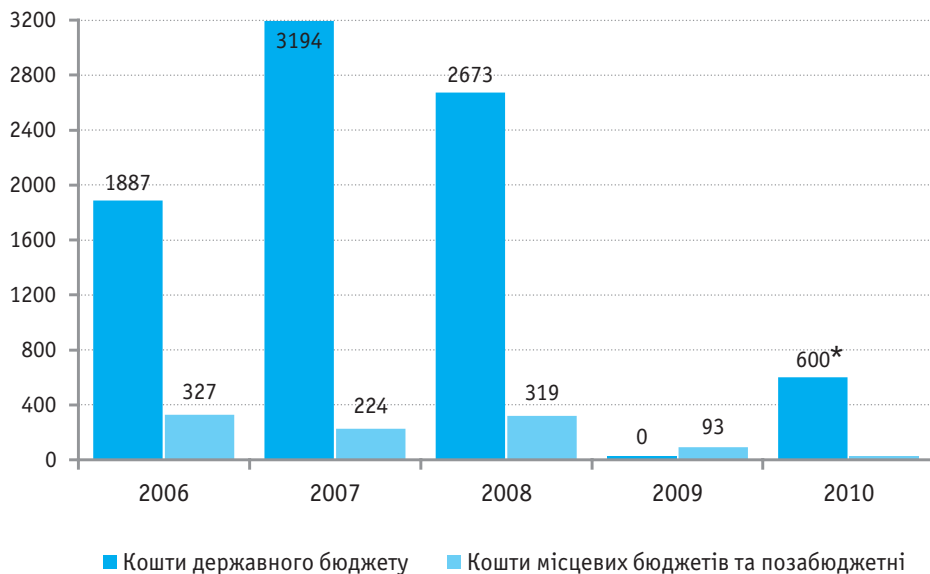
Окремі показники оснащення та забезпеченості денних загальноосвітніх навчальних закладів на початок 2009/10 навчального року*, %
(за даними Держкомстату)

	Усього за- кладів	У міських по- селеннях	У сільській місцевості
<i>Відсоток закладів, що мають:</i>			
– навчальні кабінети:			
математики	59,1	70,2	53,7
фізики	64,7	80,4	56,9
хімії	53,9	76,6	42,7
біології	54,7	70,5	46,9
української мови та літератури	68,7	75,0	65,6
інших мов і літератур	49,3	60,2	43,9
іноземної мови	52,0	71,1	42,7
кабінети з лінгафонним обладнанням	5,3	10,1	3,0
основ інформатики й обчислювальної техніки	73,8	88,9	66,4
інші	51,5	66,5	44,2
– підключення до мережі Інтернет	52,5	78,6	39,6
– комп'ютери	87,8	97,0	83,3
– бібліотеки	96,5	98,7	95,4
– фізкультурну залу	73,6	90,7	65,2
– басейн	1,6	4,1	0,3
– центральне опалення	89,2	98,8	84,4
– інше опалення	10,8	1,2	15,6
– водогін	82,4	97,1	75,2
у т. ч. з гарячою водою	31,1	37,8	27,9
– їдальню або буфет з гарячим харчуванням	91,3	96,4	88,7

* Включаючи заклади І ступеня та без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) і шкіл, які перебувають на капітальному ремонті.

Важливого значення набувають питання якості отриманих знань у загальноосвітніх школах, оскільки переважна більшість їх випускників має

намір здобувати вищу освіту. Результати проведення у 2009 році зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників середньої школи показали, що серед тих, хто показав незадовільні результати (нижче 124 балів), у відносному вимірі з майже всіх предметів переважає молодь з сільської місцевості та випускники минулих років (табл. 3.2.3).

* - орієнтовний плановий показник

Рис. 3.2.2. Кількість навчально-комп'ютерних комплексів, встановлених у загальноосвітніх навчальних закладах (за даними Міністерства освіти і науки України)

ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА

За даними Держкомстату України, у 2009 році загальна кількість професійно-технічних навчальних закладів становила 975 одиниць (2008 р. – 1 018 од., 2005 р. – 1 023 од.), а загальна чисельність учнів та слухачів – 424,3 тис. осіб (2008 р. – 443,6 тис., 2005 р. – 496,6 тис.). У 2009 році 83,6% професійно-технічних навчальних закладів України готували робітників з одночасним здобуттям ними повної загальної середньої освіти.

За роки незалежності на професійну і освітню орієнтацію української молоді вплинули такі чинники, як падіння престижу робітничих спеціальностей внаслідок рецесії 1990-х років, підвищення соціальної значущості вищої освіти у суспільстві, розширення державного та комерційного секторів освіти. Все це підвищило попит на вищу освіту серед молоді. Так, співвідношення чисельності студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації до чисельності учнів і слухачів професійно-технічних навчальних закладів складало у 2009/2010 навчальному році 6,1 особи (2008/09 н. р. – 6,2; 2005/06 н. р. – 5,5).

Таблиця 3.2.3.

Результати зовнішнього незалежного оцінювання у 2009 році у розрізі екзаменованих, які отримали менше 124 балів (за шкалою 100–200 балів)
(за даними Міністерства освіти і науки України)

	Кількість учасників ЗНО, які виявили результати від 100 до 123,5 балів		З них:							
			жителі міст		жителі сільської місцевості		випускники середніх ЗНЗ 2009 р.		випускники минулих років	
	осіб	% *	осіб	% *	осіб	% *	осіб	% *	осіб	% *
Українська мова та література	37438	8,63	21060	7,66	16378	10,29	24174	7,33	13264	12,74
Історія України	15705	8,77	9337	8,11	6368	9,95	10811	8,10	4894	10,74
Математика	22663	9,62	12863	8,35	9800	12,03	14872	8,10	7791	15,04
Фізика	2040	6,34	1279	5,86	761	7,36	1089	4,81	951	9,97
Хімія	2728	9,51	1534	9,23	1194	9,89	1668	7,71	1060	15,02
Біологія	9642	9,44	4670	8,72	4972	10,24	7165	9,20	2477	10,19
Географія	4453	8,80	2143	7,72	2040	10,56	3147	8,28	1306	10,37
Англійська мова	5617	9,90	4101	8,91	1516	14,15	3604	7,72	2013	19,98
Французька мова	77	8,90	51	7,52	26	13,90	49	6,68	28	21,37
Німецька мова	116	5,13	59	4,37	57	6,26	52	2,87	64	14,35
Іспанська мова	9	5,45	9	6,52	0	0,00	8	6,72	1	2,17

* Відсоток до загальної чисельності учасників ЗНО з даного тесту.

Рис. 3.2.3. Розподіл випускників 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів за видами подальшої освітньої підготовки (за даними Держкомстату України)

Як видно з рис. 3.2.3, протягом 2000–2009 років змінюються професійно-освітні пріоритети випускників 9-х класів: частка тих, хто продовжує навчання у 10-х класах денних загальноосвітніх навчальних закладів скоротилася з 66,5% до 61,2%; тих, хто продовжує навчання для здобуття повної загальної середньої освіти на I курсах професійно-технічних навчальних закладів у 2009 році перевищила рівень 2000 року (16,2%) і досягла 17,6%; тих, хто продовжив навчання на I курсах ВНЗ, збільшилася з 10,9% до 16,9%. На жаль, у 2009 році зросла частка випускників 9-х класів, які надалі ніде не навчаються (до 0,9%).

Прийом учнів у систему професійно-технічної освіти на I курс здійснюється 100% за державним замовленням. Тому ця система продовжує виконувати важливі функції соціального захисту соціально вразливих категорій молоді. Крім того, передбачено їх пільгове зарахування до професійно-технічних навчальних закладів. Так, згідно з Типовими правилами прийому до професійно-технічних навчальних закладів України, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 06.06.2006 р. № 441, поза конкурсом при позитивних результатах вступних випробувань зараховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, інваліди, яким не протипоказане навчання за обраною професією (спеціальністю) та спеціалізацією.

Так, на кінець 2009 року серед 403,9 тис. учнів професійно-технічних навчальних закладів України здобували первинну професійну підготовку: діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків, – 19,0 тис. осіб (4,7%), особи з функціональними обмеженнями – 5,8 тис. (1,4%), діти з малозабезпечених сімей – 36,4 тис. (9,0%).

У 2008/2009 навчальному році 79,4% випускників професійно-технічних навчальних закладів, які здобували первинну професійну підготовку, було працевлаштовано за професією; 11,1% – продовжили навчання у ВНЗ та інших навчальних закладах; 1,9% – призвані на військову службу; 7,6% – не працевлаштовані.

ВИЩА ОСВІТА

На початок 2009/2010 навчального року в Україні функціонувало 861 ВНЗ I–IV рівнів акредитації, з них ВНЗ III–IV – 350 од. або 40,7% (для порівняння: у 1995/96 навчальному році кількість ВНЗ I–IV складала 1 037 од., з них ВНЗ III–IV – 255 од. або 24,6%). Загальна чисельність студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації становила 2 599,4 тис. осіб (у порівнянні з попереднім навчальним роком вона зменшилася на 164,4 тис. осіб, у т. ч. у ВНЗ I–II – на 45,1 тис., ВНЗ III–IV – на 119,3 тис.). Чисельність студентів ВНЗ I–IV у розрахунку на 10 тис. населення становить наразі 565 осіб²³ (у т. ч. у ВНЗ I–II – 77, ВНЗ III–IV – 488).

Протягом останніх років зберігаються основні тенденції розподілу студентів за формами навчання, формами власності ВНЗ, освітньо-кваліфікаційними рівнями, джерелами фінансування їх навчання, охопленням соціальним захистом соціально-уразливих верств населення у сфері вищої освіти. Це свідчить про стабільність розвитку вищої освіти в Україні.

На сьогодні переважна більшість студентів представлена особами, які навчаються у ВНЗ III–IV – 86,4% (проти 13,6% у ВНЗ I–II). 80,5% студентів

²³ У 2007/08 н. р. чисельність студентів ВНЗ I–IV у розрахунку на 10 тис. населення становила 606 осіб, у 2008/09 н. р. – 599 осіб.

здобуває вищу освіту у ВНЗ I–IV державної форми власності, 13,7% – приватної, 5,8% – комунальної.

За рахунок Державного бюджету навчається 36,7% студентів ВНЗ I–IV (у т. ч. у ВНЗ I–II – 37,3%, ВНЗ III–IV – 36,5%), місцевих бюджетів – 3,8% (відповідно 21,7% та 1,0%), центральних органів виконавчої влади та юридичних осіб – 0,3% (0,1% та 0,4%), фізичних осіб – 59,2% (40,9% та 62,1%).

Прийом студентів до ВНЗ на початковий цикл навчання за джерелами фінансування їх навчання на початок 2009/2010 навчального року становив: за рахунок Державного бюджету – 43,3% студентів ВНЗ I–IV (у т. ч. у ВНЗ I–II – 38,1%, ВНЗ III–IV – 44,6%); місцевих бюджетів – 5,9% (відповідно 24,7% та 1,1%); центральних органів виконавчої влади та юридичних осіб – 0,2% (0,1% та 0,3%); фізичних осіб – 50,6% (37,1% та 54,0%). Загалом, кількість зарахованих, які вступили на навчання за кошти фізичних та юридичних осіб до вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації, зменшилася на 21,0 тис. осіб; до вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації – на 54,7 тис. осіб.

Зменшення обсягу прийому та контингенту студентів пояснюється головним чином складною демографічною ситуацією та фінансово-економічною кризою.

У 2009/2010 навчальному році вищу освіту здобували 16,6 тис. інвалідів, з них 75% – у ВНЗ III–IV (у 2005/06 н.р. – 9,7 тис. осіб та 65%). Але для молоді з обмеженими можливостями основною перешкодою для здобуття вищої освіти залишається відсутність вільного архітектурного і освітньо-комунікативного середовища в багатьох вітчизняних ВНЗ.

Умовами прийому до вищих навчальних закладів України, затверджених наказом МОН від 18.09.2009 р. № 873 і зареєстрованих Міністерством юстиції України від 06.10.2009 р. № 930/16946, передбачено позаконкурсне зарахування на навчання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років. Загальна чисельність студентів ВНЗ I–IV з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, віком до 18 років становить 10 065 осіб, з них 63,7% – у ВНЗ III–IV рівнів акредитації. За даними Міністерства освіти і науки України, 14 114 осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебували на повному державному утриманні (незалежно від віку).

Попри існуючі уявлення, вступ до ВНЗ для сільської молоді в Україні не є менш доступним, ніж для міської. Це підтверджує регіональний, відомчий і галузевий розподіл першокурсників ВНЗ – сільська молодь має можливість вибирати і майбутню спеціальність, і навчальний заклад, в якому її здобути²⁴. Питома вага сільської молоді серед тих, хто вступив до ВНЗ I–IV рівнів акредитації у 2009/2010 навчальному році становила 35,9%²⁵ (2008/09 н. р. – 34,7%, 2005/06 н. р. – 30,6%), у т.ч. у ВНЗ I–II – 47,5% (відповідно 42,5% та 39,0%), ВНЗ III–IV – 33,0% (32,7% та 27,8%).

Питома вага студентів, які навчаються у відокремлених структурних

24 *Населення України: Соціально-демографічні проблеми українського села. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.*

25 *Всього – 166620 осіб, у т. ч. за цільовим направленням згідно встановленої квоти – 18715 осіб.*

підрозділах головних ВНЗ, у 2009 році становила 10,0% або 260,5 тис. осіб (2008 р. – 10,9%, або 301,4 тис.; 2005 р. – 10,1%, або 273,2 тис.). Якщо брати до уваги, що 99,2% з них здобувають вищу освіту у ВНЗ III–IV, то поряд з позитивною тенденцією щодо територіальної доступності освітніх послуг постає проблема про відповідну їх якість²⁶. Так, наприклад, ВНЗ III–IV м. Києва мають відокремлені структурні підрозділи в усіх інших 26 регіонах країни, де навчається 181,5 тис. студентів; Харківської області – відповідно у 16 інших регіонах, де навчається 23,1 тис. осіб. Тільки ВНЗ III–IV 6 регіонів (Вінницької, Волинської, Житомирської, Закарпатської, Чернівецької областей та м. Севастополя) не мають на сьогодні відокремлених структурних підрозділів.

Проблема оптимізації мережі ВНЗ, що нині підпорядковані 26 міністерствам і відомствам, підвищення якості здобуття освіти у відокремлених структурних підрозділах ВНЗ, уникнення дублювання підготовки з окремих напрямів і спеціальностей у межах певного регіону – все це вимагає комплексного та поетапного підходу з огляду на демографічні реалії сьогодення, відповідність діяльності ВНЗ задоволенню сучасних і перспективних потреб суспільства, об'єктивність оцінювання результатів їх роботи за реальними показниками.

Таким чином, серед основних причин, що зумовлюють нерівний доступ населення України до високоякісних освітніх послуг на всіх рівнях освіти – місцевість проживання, недостатній рівень соціальної інтеграції дітей та молоді з особливими потребами, обмежена фінансова можливість домогосподарств для здобуття високоякісної професійної освіти (за результатами досліджень немонетарної бідності, 11,4% сімей з дітьми (в сільській місцевості – 14,5%) потерпають від недостатності коштів для отримання професійної освіти), об'єктивні перешкоди при реалізації повноцінної навчальної програми внаслідок низького рівня матеріально-технічного і кадрового забезпечення навчальних закладів, а також нерозвиненості їх інфраструктури.

Питання рівності освітніх можливостей дітей та молоді повинні розглядатися насамперед як важлива соціальна проблема, при цьому доступність освіти має виступати як основний чинник забезпечення соціальної цілісності та стабільності суспільства.

26 На думку фахівців, наявна мережа відокремлених структурних підрозділів зорієнтована не на забезпечення потреб регіонів у кваліфікованих фахівцях, а на задоволення потреб ВНЗ у кількості студентів-контрактників.

3.3. КУЛЬТУРНИЙ І ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

Культурно-духовний розвиток дитини є важливим чинником формування повноцінної, всебічно розвинутої особистості. Від рівня культурно-духовного розвитку дитини, ціннісних орієнтирів, закладених в її свідомість, від реалізації цих орієнтирів у повсякденному житті дитини залежить формування якісно нового майбутнього українського суспільства.

Для успішного культурно-духовного розвитку кожна дитина, незалежно від рівня матеріально-фінансового забезпечення, повинна мати рівні можливості в отриманні необхідних благ та задоволенні потреб передусім у сфері культури. Однак проведений аналіз наявної мережі позашкільних навчальних закладів, закладів культури і мистецтв, фізкультури та спорту засвідчив, що більшість сільських дітей позбавлені можливості в них займатися, оскільки переважна їх кількість сконцентрована у містах. Крім того, існує проблема обмеження доступу малозабезпечених верств населення до закладів культури і спорту, послуги яких оплачуються.

Так, за даними Держкомстату України, у 2009/2010 навчальному році нараховувалося 1 480 шкіл естетичного виховання, які перебували у сфері управління Міністерства культури і туризму (905 дитячих музичних шкіл, 6 середніх спеціальних музичних шкіл, 124 дитячих художніх, 10 дитячих хореографічних, 9 дитячих хорових, 2 середні художні, 422 дитячі школи мистецтв, 2 вечірні школи загальної музичної освіти), з них тільки 19% (283 школи) – у сільській місцевості. Контингент учнів становив майже 338 тис. осіб (в т.ч. в сільських школах – майже 32 тис. учнів). У порівнянні з 2008 роком контингент учнів у школах естетичного виховання зріс на понад 11,5 тис. осіб, в т.ч. у сільській місцевості на понад 1,4 тис.

Для забезпечення рівного доступу дітей до занять у школах естетичного виховання у маленьких містах, селищах і селах діють філії шкіл, які хоч і не мають статусу юридичних осіб, але діють як повноцінні навчальні заклади і дають можливість навчатися дітям, які проживають у цих населених пунктах.

Учні з числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, а також тих, хто належить до малозабезпечених сімей, відповідно до статті 22 Закону України «Про позашкільну освіту» навчаються у мистецьких школах безоплатно.

Окрім шкіл естетичного виховання для дітей працюють численні заклади культури і мистецтв: бібліотеки, клуби, театри, музеї, кінотеатри, парки тощо (табл. 3.3.1).

У 2009 році в Україні функціонувало 1184 спеціалізовані бібліотеки для дітей та 54 для юнацтва. Із загальної кількості – 25 дитячих бібліотек обласного значення та одна Національна бібліотека України для дітей. У 14 великих містах працюють самостійні централізовані бібліотечні системи для дітей. У складі централізованих бібліотечних систем діють районні (міські) дитячі бібліотеки, дитячі бібліотеки-філії та дитячі відділи. Також дітей обслуговують понад 15 тис. сільських бібліотек.

Протягом 2009 року послугами дитячих бібліотек скористалися понад 1,8 млн дітей віком до 17 років включно. Це менше, ніж у 2007 році на 242 тис. осіб.

Таблиця 3.3.1

**Мережа закладів культури і відпочинку для відвідування дітьми
у 2005 – 2009 роках (за даними Держкомстату України)**

Назва закладу	Кількість закладів культури і мистецтв		
	2005 рік	2007 рік	2009 рік
Школи естетичного виховання	1486	1480	1480
Дитячі бібліотеки	1210	1208	1184
Клубні заклади	19149	18888	18718
Музеї	437	458	499
Дитячі театри (включно з ляльковими)	38	41	40
Концертні організації	78	79	77
Цирки	11	12	11
Зоопарки	7	7	7
Парки культури та відпочинку МКТ	100	100	99

Серед закладів, напрямком роботи яких є розвиток дитячої творчості та організація дозвілля дітей, є також мережа клубів, яка в Україні на кінець 2009 року налічувала 18 718 одиниць, переважна більшість з яких (16 529) створені і діють у сільській місцевості. Основною формою роботи з дітьми в цих закладах є проведення культурно-масових заходів для дітей, а також організація клубних формувань за участю цієї категорії громадян – любительських об'єднань, клубів за інтересами, колективів художньої творчості (у т.ч. оркестрових, інструментальних, вокально-хорових, хореографічних, театральних колективів, кіно-фотостудій, тощо). В клубних закладах, за даними Держкомстату України, у 2009 році діяли 45 598 клубних формувань для дітей, в яких взяли участь 613,9 тис. дітей. Порівняно з 2007 роком ці показники зросли відповідно на 1 249 формувань та 4,6 тис. учасників. Клубні заклади поряд з бібліотеками в сільській місцевості часто створюють єдине можливе середовище для організованого дозвілля дітей.

Протягом останніх років кількість заходів, організованих клубними закладами для дітей, зменшується. За даними Держкомстату України, у 2009 році було проведено 509 660 культурно-масових заходів для дітей, що на 411,5 тис. менше, ніж у 2007 році.

Головними проблемами в роботі клубних закладів з дітьми залишаються недостатнє фінансування, застаріла матеріально-технічна база та низький рівень забезпечення кваліфікованими кадрами. Вирішення цих проблем необхідне для пошуку нових і активізації існуючих форм роботи з дітьми, надання якомога більших можливостей для організації їх цікавого дозвілля.

Протягом останніх років постійно зростає мережа музеїв, яких у 2009 році нараховувалося 499, з них 60 розташовані у сільській місцевості. Необхідно зазначити, що в усіх музеях державної та комунальної форми власності існують пільги з оплати за відвідування та екскурсійне обслуговування (50% від вартості квитка). Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, діти-інваліди і діти, постраждалі від аварії на Чорнобильській АЕС, обслуговуються музеями безоплатно.

Попри позитивну динаміку розвитку мережі музеїв, за даними Держкомстату України, у 2009 році ці заклади культури відвідало 10 051,3 тис. учнів, слухачів

та студентів, що на 515,8 тис. осіб менше, ніж у 2007 році. Таку саму динаміку має і кількість учнів, слухачів та студентів, обслугованих екскурсіями в музеях: їх кількість у порівнянні з тим же роком зменшилася на 418,7 тис. осіб (табл. 3.3.2).

Таблиця 3.3.2

Відвідування дітьми заходів, проведених закладами культури і мистецтв у 2009 році (за даними Держкомстату України)

Види заходів	Кількість заходів на рік, тис. одиниць	Кількість відвідувачів на рік, тис. осіб	Кількість відвідувачів у середньому на заход, осіб
Культурно-масові заходи для дітей у клубних закладах	509,66	42870,95	84
Екскурсії в музеях	428,483	4403,8	10
Ранкові вистави у театрах	10,488	1814,9	173
Вистави у цирках	2,933	1444,5	492
Концерти, проведені концертними організаціями та самостійними професійними колективами	6,206	809,4	130

Серед спеціалізованих закладів, які працюють над створенням дитячого культурного продукту, чільне місце займають театри. В Україні наприкінці 2009 року, за даними Держкомстату України, налічувалося 11 дитячих театрів і театрів юного глядача, та 28 лялькових театрів, а також 2 дитячих театри-студії, які протягом 2009 року провели 10 488 ранкових вистав (на 1 309 вистав менше, ніж у 2007 році), глядачами яких стали 1 814,9 дітей (на 350,5 тис. осіб менше, ніж у 2007 році). Окрім вказаних закладів на дитячу аудиторію орієнтовані й інші театри, які створюють та показують вистави для дітей на ранкових сеансах.

На організацію дитячого дозвілля спрямована також діяльність концертних організацій та самостійних професійних колективів. Згідно з даними Держкомстату України, у 2009 році такими організаціями було проведено 6 тис. 206 концертів, які відвідали 809,4 тис. дітей. Не зважаючи на досить суттєве збільшення кількості концертів порівняно з 2007 роком (на 111 одиниць), спостерігається зменшення кількості їх відвідувачів (на 102,4 тис.).

Проведений аналіз засвідчив зменшення кількості відвідувань дітьми заходів, проведених закладами культури і мистецтв у 2009 році. Однією з причин такого стану речей, безумовно, було погіршення соціально-економічної ситуації у 2008–2009 роках, наслідком яких було зниження реальних доходів населення та обмеження доступу особливо малозабезпечених верств населення до закладів культури, послуги яких оплачуються. Це побічно підтверджується й фактом сталого зростання кількості учасників клубних формувань у клубних закладах та користувачів бібліотек з числа дітей, оскільки послугами цих закладів культури діти мають можливість користуватися безоплатно.

За даними Держкомстату України, на обслуговування дитячої категорії населення орієнтовані 7 зоопарків, які працюють в Україні. У 2009 році їх відвідало 700,6 тис. дітей, що на 35,8 тис. більше, ніж у 2007 році. Традиційним місцем для відвідування є також 11 цирків, які у 2009 році провели 2 933 вистави для своїх традиційних глядачів (1 444,5 тис. осіб). Порівняно з 2007 роком кількість

проведених для дітей вистав зменшилися (на 366 вистав), а кількість глядачів, які їх відвідали у 2009 році, зменшилася порівняно з тим же роком на 406,5 тис. осіб.

Одним з типів культурно-дозвіллевих закладів в Україні є парки культури і відпочинку. У 2009 році кількість об'єктів дозвілля в парках порівняно з 2007 роком суттєво зменшилася (на 211) і становила 1 775 одиниць. Зменшилася також на 140 одиниць до 384 кількість ігрових автоматів та комп'ютерних ігор, тоді як кількість атракціонів зросла на 80 одиниць — до 984.

Проаналізувавши динаміку відвідувань дітьми закладів культури та культурно-мистецьких заходів (табл. 3.3.3. та 3.3.4) та їх кількісні показники у 2009 році можна стверджувати, що фінансово-економічна криза, характерна для України в 2009 році, позначилася на активності споживання платного культурного продукту (відвідування музеїв, театрів, концертів тощо) та стимулювала зростання зацікавленості дітей брати участь у безоплатних видах творчої діяльності в клубних закладах. Цей висновок підтверджується даними обстеження умов життя домогосподарств, що проводить Держкомстат України. За результатами обстеження, у 2009 році у структурі сукупних витрат домогосподарств з дітьми витрати на культуру і відпочинок склали лише 2,1% (у 2008 р. – 2,9%), з них – послуги – 0,9%, товари – 1,2% (у 2008 р. – 1,2% та 1,7% відповідно). Винятком можна вважати лише школи естетичного виховання, які активно нарощують контингент учнів, не зважаючи на необхідність оплати своїх освітніх послуг (табл. 3.3.3).

Таблиця 3.3.3

Охоплення закладами культури дітей шкільного віку
(за даними Держкомстату України)

Назва показника участі у роботі культурно-мистецьких закладів	Кількість учнів (учасників), тис. осіб	
	2007	2009
Учнів шкіл естетичного виховання	324,7	338,0
Учасників клубних формувань	609,3	613,9
Всього учасників	933,9	951,9

Відповідно до статистичних даних, вказаних у таблиці 3.3.3, частина дітей, які у 2009 році займалися активною творчою діяльністю (були учасниками клубних формувань, творчих колективів, вчилися у школах естетичного виховання), становила близько 20% від загальної кількості учнів загальноосвітніх шкіл. Таким чином, тільки кожна п'ята дитина шкільного віку здобувала початкову мистецьку освіту або була учасником дитячого аматорського колективу.

Рівень охоплення дітей позашкільною освітою вищий. У 2009 році у системі Міністерства освіти і науки України працювали 1 493 державних та комунальних позашкільних навчальних закладів і 647 дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Проте в умовах фінансово-економічної кризи відбувається закриття, об'єднання, зменшення витрат на їх утримання. Тільки, у 2009 році кількість таких закладів зменшилася на 11 одиниць. За даними Міністерства освіти та науки України, ці заклади відвідують 1,4 млн дітей, що складає 35,7% від загальної кількості дітей шкільного віку (у 2005 році цей показник становив 31,1%).

Таблиця 3.3.4

Охоплення заходами культури дітей шкільного віку
(за даними Держкомстату України)

Назва показника відвідування культурно-мистецьких заходів	Кількість дітей, які їх відвідали, тис. осіб	
	2007	2009
Відвідування концертів	911,8	809,4
Відвідування музеїв	10567,1	10051,3
Відвідування ранкових театральних вистав	2165,4	1814,9
Відвідування зоопарків	664,8	700,6
Відвідування циркових вистав	1851,8	1444,5
Всього відвідувань	16160,9	14820,7

З метою підтримки та розвитку системи позашкільної освіти, забезпечення її якості була прийнята Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року (постанова Кабінету Міністрів України № 785 від 27.08. 2010 р.). Основними завданнями програми є розширення мережі позашкільних навчальних закладів, поліпшення їх матеріально-технічної та методичної бази, проведення капітального ремонту будівель, споруд, комунікацій та відповідне обладнання.

Окрім закладів культури та позашкільних навчальних закладів в Україні функціонує мережа дитячо-підліткових фізкультурно-спортивних клубів за місцем проживання, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, в яких діти мають можливість займатися спортом, організовано проводити дозвілля. Проте мережа цих закладів і чисельність дітей, які в них займаються з 2007 року почала скорочуватися. Так, за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, у 2009 році в країні діяло 1 028 дитячо-підліткових фізкультурно-спортивних клубів за місцем проживання (у 2008 р. – 1 109, у 2007 р. – 1 652), де займалося 118,6 тис. осіб (у 2008 р. – 115,1 тис. осіб, у 2007 р. – 195,4 тис. осіб), 1 724 дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву та шкіл вищої спортивної майстерності (у 2008 р. – 1731, у 2007 р. – 1723), чисельність дітей, які в них займалися – 629,5 тис. (у 2008 р. – 727,6 тис., у 2007 – 726,4 тис.). Як і заклади культури та позашкільної освіти, переважна частина цих закладів функціонує у містах (у 2009 р. з 1028 дитячо-підліткових фізкультурно-спортивних клубів за місцем проживання в сільській місцевості діяло тільки 29 клубів, в яких займалося 2,1 тисячі дітей). Існуюча мережа дитячо-підліткових фізкультурно-спортивних клубів та її територіальний розподіл створюють нерівні можливості для дітей, передусім для дітей, які мешкають в сільській місцевості, у заняттях спортом.

Слід зазначити, що з метою культурного і духовного розвитку дітей, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі у виховних колоніях, за даними Державного департаменту з питань виконання покарань, на кінець 2009 року функціонувало 192 гуртки соціально-корисної спрямованості, які відвідувало майже 3,1 тис. засуджених. З числа гуртків: 85 (44%) – шкільні предметні, які відвідують 1,5 тис. засуджених, 83 (43%) – позашкільні (1,3 тис. засуджених), 24 (13%) – гуртки та факультативи професійної спрямованості (269 засуджених).

Важливим фактором, що впливає на формування ціннісних орієнтацій сучасної дитини та її культурний і духовний розвиток, є радіо і телебачення як виробники найбільш доступних культурно-інформаційних послуг. З огляду на масовість цих засобів інформації та їх значну популярність серед дітей необхідним є створення ними якісного культурного продукту саме для цієї аудиторії. На жаль, продукція більшості доступних дітям комерційних телевізійних каналів на сьогодні є досить сумнівною щодо якості, а тим більше стосовно формування необхідних ціннісних орієнтирів. Відсутність національного телевізійного продукту на комерційних каналах компенсується імпортом продуктом – завжди яскравим, але не завжди ціннісно орієнтованим. Сьогодні комерційні телеканали не вмотивовані створювати власні передачі та фільми для дітей або транслювати національний телевізійний дитячий продукт.

На цьому тлі набувають ваги зусилля національної та обласних телерадіокомпаній, які не лише здійснюють виробництво дитячих телевізійних і радіопередач, але й приділяють у своїх програмах значну увагу висвітленню проблем сучасної української сім'ї, соціальної підтримки дітей незахищених категорій, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, для дітей та батьків спеціально створені програми «Антивірус для дітей», «Під сумочки», «Доки батьки сплять», «Батьки і діти», «Державні діти», «Школяда», «Старшокласник», «Сім'я – фортеця моя» тощо. Головна редакція УТР для дітей та юнацтва висвітлює різнопланові за змістом дитячі програми в обсязі 4 години на добу: «Телезнайка», «Майстерня», «Територія дитинства», «Ровесник», «Вогні рампи» тощо.

Аналіз існуючої мережі закладів дитячого організованого дозвілля свідчить, що існує проблема територіальної нерівномірності їх розміщення, яка обмежує доступ до них передусім дітей з сільської місцевості, а також проблема доступності цих закладів для дітей-інвалідів: відсутність спеціального обладнання для безперешкодного доступу дітей-інвалідів до цих закладів, фактична відсутність телепрограм з сурдоперекладом чи титруванням, радіопрограм, інформаційних видань для дітей з вадами слуху та зору.

Найголовнішим завданням держави у сфері культурно-духовного розвитку дітей в Україні є розвиток мережі закладів з творчої роботи з дітьми, особливо у сільській місцевості; обладнання всіх закладів культури спеціальними пристроями (пандусами, поручнями) для вільного доступу дітей з обмеженими фізичними можливостями до їх приміщень; запровадження випуску книжок, видань, телепрограм для дітей з вадами зору та слуху. В умовах фінансово-економічної кризи актуалізується питання належного фінансування мережі закладів культури, позашкільних навчальних закладів та закладів фізкультури та спорту для дітей, що надасть додаткові можливості для культурного зростання юного покоління.

3.4. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ТОВАРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ

Згідно Конвенції ООН про права дитини кожній дитині гарантовано право на здоровий розвиток (ст. 6). У системі забезпечення нормального фізичного та психічного розвитку дитини важливу роль відіграє якість товарів для дітей. Адже саме дитячий організм є дуже уразливим до низької якості товарів і шкода,

завдана ними, може призвести до досить серйозних розладів. Тому питання забезпечення якості товарів для дітей є важливим у реалізації соціальної політики нашої держави.

Однак аналіз стану ринку товарів для дітей свідчить, що в окремих сегментах намітилася стійка тенденція надходження на ринок товарів з грубими виробничими дефектами, із застосуванням недозволених сировинних матеріалів, що можуть негативно впливати на стан здоров'я дітей. Для порівняння, у розвинених країнах світу питання покращення якості займає провідне місце в забезпеченні конкурентоспроможності товарів. Оскільки український ринок товарів для дітей не є насиченим, в гонитві за попитом багато виробників не приділяють належної уваги дотриманню необхідних стандартів. А це обмежує доступ до якісного продукту сімей з дітьми.

ДИТЯЧЕ ХАРЧУВАННЯ

Не зважаючи на добре розвинену вітчизняну харчову промисловість, виробництво дитячого харчування в Україні не задовольняє потреб основної частини населення.

У 2009 році продукти дитячого харчування вироблялися лише в дев'яти регіонах, при цьому основна частка (98%) загальнодержавного виробництва дитячого харчування була зосереджена на підприємствах Миколаївської, Одеської, Полтавської та Херсонської областей. Останніми роками в нашій країні не виготовляються рідкі та пастоподібні молочні продукти дитячого харчування, зовсім не виготовляються високобілкові консервовані продукти на основі м'яса та риби, а також продукти для лікувально-профілактичного харчування дітей з поширеними в Україні захворюваннями.

Основними причинами ненасиченості ринку дитячого харчування продуктами вітчизняних виробників є складні технології їх виготовлення, багатокомпонентність, енергозатратність виробництва, високі технологічні, санітарно-гігієнічні вимоги до якості продукції, майже повна відсутність пільг, потреба у коштах для створення запасів сировинних ресурсів на підприємствах, застарілі виробничі потужності та їх зношеність.

Наявна ситуація на ринку неминуче призводить до деформації виробництва у бік пріоритетного випуску високорентабельної продукції та забезпечення потреб найплатоспроможніших верств населення, до яких більшість сімей з дітьми не належить.

Розвиток вітчизняної індустрії виробництва продуктів дитячого харчування є однією з проблем, що потребують першочергового вирішення на державному рівні. Зокрема через створення умов для виготовлення якісних і безпечних продуктів харчування Кабінетом Міністрів України 13.01.2010 р. № 82-Р схвалена Концепція Державної цільової соціальної програми розвитку виробництва продуктів дитячого харчування на 2010–2014 роки, що передбачає:

- забезпечення розвитку виробництва продуктів дитячого харчування з високою харчовою і біологічною цінністю, у тому числі збагачених макро- і мікронутрієнтами та ентєральних;
- державне фінансування наукових розробок, спрямованих на вдосконалення існуючих та створення нових технологій виробництва вітчизняних продуктів

- дитячого харчування, продуктів цільового призначення та продуктів з високою харчовою і біологічною цінністю;
- зменшення обсягу споживання та втрат паливно-енергетичних ресурсів під час виробництва продукції;
 - розроблення системи економічного стимулювання виробництва продовольчої сировини та продуктів дитячого харчування з використанням прогресивних механізмів кредитування, ціноутворення, тарифного регулювання;
 - удосконалення нормативно-правової бази, зокрема податкового законодавства, з метою створення оптимальних умов для діяльності підприємств-виробників продуктів дитячого харчування;
 - впровадження сучасних технологій виробництва продуктів дитячого харчування, що виключають можливість їх бактеріального, хімічного і фізичного забруднення;
 - удосконалення та впровадження технології переробки і зберігання продовольчої сировини для виготовлення продуктів дитячого харчування з метою досягнення максимального збереження її якості та біологічної цінності;
 - розроблення та впровадження сільськогосподарських технологій виробництва сировини рослинного і тваринного походження, які забезпечать виготовлення якісних і безпечних продуктів дитячого харчування;
 - розроблення та впровадження системи моніторингу якості та безпеки продуктів дитячого харчування, стану захворюваності, пов'язаної з харчуванням.

З метою запобігання потрапляння на споживчий ринок неякісної та небезпечної продукції для дітей територіальні управління у справах захисту прав споживачів Держспоживстандарту України та центри стандартизації, метрології та сертифікації Держспоживстандарту України систематично проводять перевірки цієї продукції як під час виробництва та зберігання, так і в торгівельній мережі.

За даними Держспоживстандарту України, у 2009 році перевірено 29 підприємств, що виготовляють та реалізують в оптовій торгівлі продукцію дитячого харчування; з них – 14 перевірок на стадії виробництва (у т.ч. 8 дитячих молочних кухонь) та 17 перевірок на стадії зберігання та оптової торгівлі. Перевірками були охоплені такі продукти для дитячого харчування: консерви фруктові та овочеві (соки і пюре), консерви м'ясні гомогенізовані, продукція молочна (сир кисломолочний, кефір, молоко), суміші дитячі (в т. ч. молочні), сухі каші, дитяче печиво, продукція дитячих молочних кухонь. При цьому на 16 підприємствах (55% від загальної кількості перевірених) зафіксовано порушення вимог нормативних документів.

На відповідність нормативній документації при виготовленні та реалізації в оптовій торгівлі перевірено:

- близько 714,3 туб консервів для дитячого харчування, з них 5,8% визнано такими, що не відповідали вимогам нормативних документів при зберіганні. При виготовленні консервів невідповідної продукції не встановлено;
- близько 61,147 т інших видів продукції дитячого харчування, з яких 14,9% визнано такими, що не відповідають вимогам нормативних документів.

Протягом 2009 року територіальними органами у справах захисту прав споживачів перевірено 73,3 т продуктів дитячого харчування у роздрібній торговельній мережі, з них забраковано та знято з реалізації 30,9 т, що становить 42,2% від перевіреної кількості.

ДИТЯЧЕ ВЗУТТЯ

За даними Держспоживстандарту України, протягом 2009 року здійснено державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил при виробництві взуття дитячого клейового методу кріплення механічного виробництва у 4-х суб'єктів підприємницької діяльності, у 2-х з них виявлено порушення вимог нормативної документації. Всього перевірено 1 371 пари взуття, з них не відповідали вимогам нормативної документації з маркування 240 пар (або 17,5%).

При проведенні перевірок реалізації взуття через роздрібну торгівельну мережу забраковано та знято з реалізації 16,9 тис. пар взуття (54,5% від загальної кількості перевірених), у т.ч. дитячого 3,5 тис. пар або 20,3%. Майже кожна п'ята пара взуття, що бракувалася та знімалася з подальшої реалізації, була дитячою.

Як свідчать матеріали перевірок, основна частина взуття, що реалізується на споживчому ринку України, імпортується з таких країн, як Китай, Польща, Туреччина. На таке взуття відсутня необхідна достовірна та своєчасна інформація, що позбавляє споживача права вибору та є порушенням вимог ст.15 Закону України «Про захист прав споживачів», вищезазначених Правил, інших нормативно-правових актів.

ОДЯГ ДЛЯ ДІТЕЙ

У 2009 році проведено 10 перевірок (одна з них повторна) на підприємствах різних форм власності, що виготовляють швейні та трикотажні товари, в тому числі дитячі. На 8-х (89%) з них виявлено порушення вимог нормативних документів. За результатами державного нагляду, на 8-х підприємствах заборонена реалізація 12 партій продукції, а на одному — заборонена реалізація всієї продукції.

Під час перевірки щодо стану якості та безпеки швейних та трикотажних виробів, у т.ч. дитячих, що реалізовувалися через роздрібну торгівельну мережу, перевірено 133,5 тис. одиниць цієї продукції, забраковано та знято з реалізації у зв'язку з відсутністю документів щодо якості, безпеки та інформації про товар 72,2 тис. од. (54%).

ДИТЯЧІ ІГРАШКИ

У 2009 році порушення вимог нормативної документації при виробництві, зберіганні та оптовій реалізації дитячих іграшок виявлено на 14 підприємствах з 16 перевірених, що становить 85,7% від загальної кількості перевірених. З перевірених 3,624 тис. од. іграшок 2,036 тис. од. (або 56,18%) не відповідали вимогам нормативної документації.

Зазвітний період територіальними органами у справах захисту прав споживачів перевірено майже 55,0 тис. одиниць дитячих іграшок, які реалізовувалися через роздрібну торгівельну мережу, з них забраковано та знято з реалізації 31,7 тис. од., що становить 58,0% від загальної кількості перевірених.

Слід зазначити, що найбільш характерними порушеннями вимог законодавства про захист прав споживачів при реалізації продукції для дітей є: відсутність документів, що підтверджують якість та безпеку, порушення Правил роздрібної торгівлі непродовольчими товарами, невідповідність вимогам нормативних документів, відсутність необхідної доступної, достовірної та своєчасної інформації про товар, вичерпаний термін придатності (для харчової продукції).

У підсумку зазначимо, що сьогодні існує велика проблема щодо незахищеності дітей від неякісних та небезпечних товарів. Вищенаведені результати перевірок свідчать про виявлення порушень у більш ніж половини виробників та реалізаторів продукції. Враховуючи, що фірмові дитячі магазини (які, до речі, також не гарантують належної якості) розташовані переважно у великих містах, значна більшість товарів для дітей реалізується підприємцями на ринках або орендованих площах магазинів, де досить часто зустрічається неякісна продукція. З огляду на це, актуалізується проблема доступності сімей з дітьми, які мешкають у невеликих містах та сільській місцевості, до якісних товарів для дітей.

Інша проблема, що виникає у сімей з дітьми – це матеріальна спроможність забезпечити дітей якісними дитячими товарами. Як уже зазначалося раніше (розділ 2), у 19,1% сімей з дітьми проблемним є придбання дитячого одягу та взуття. Сільські сім'ї зазнають найбільших позбавлень в одязі для дітей – 21% з них не мають достатньо коштів для придбання за потребою нового одягу та взуття. Враховуючи, що досить розповсюдженою, особливо в сільській місцевості, є практика „доношування” одягу за старшими братами й сестрами, дітьми знайомих, родичів, сусідів, ситуація з придбанням дитячого одягу та взуття для сімей з дітьми є ще гіршою, ніж засвідчили результати обстеження.

Обмеженість сімей з дітьми у доходах змушує їх задовольняти основні першочергові потреби, відмовляючись від придбання непродовольчих товарів та послуг на користь забезпечення продуктами харчування себе та членів своєї родини. Що призводить до таких негативних явищ, як надмірна енергетична цінність добового раціону, дефіцит в ньому білків, вуглеводів, вітамінів і мікроелементів, надмірна кількість жирів, нераціональність та незбалансованість харчування, низька культура харчування.

Для поліпшення якості товарів дитячого асортименту, насичення споживчого ринку України цією продукцією за доступними цінами для широких верств населення актуальним залишається питання створення сприятливих умов для розвитку виробництва цього виду продукції вітчизняними підприємствами, посилення контролю за якістю продукції для дітей на етапі виробництва і її реалізації з одночасним посиленням відповідальності виробників та реалізаторів продукції.

Однак проведений аналіз засвідчив, що основною проблемою для сімей з дітьми у забезпеченні своїх дітей якісними товарами та продуктами харчування є обмеженість у доходах. З огляду на це, ще більшої важливості у реалізації соціальної політики держави набувають питання реформування систем оплати праці та упровадження системи надання дієвої адресної соціальної допомоги сім'ям з дітьми.

РОЗДІЛ IV.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНОГО РІВНЯ ЖИТТЯ І РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

4.1. ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНІ АКТИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З БІДНІСТЮ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ

Питання соціального та правового захисту дітей в Україні регулюються багатьма нормативно-правовими актами: Конституцією України; Основами законодавства України про охорону здоров'я; Цивільним та Сімейним кодексом України; законами України «Про охорону дитинства», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення», «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про освіту» тощо.

Одним з найважливіших нормативно-правових документів, прийнятих у 2009 році в сфері соціально-правового захисту дитинства, є Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», затверджена Законом України від 05.03.2009 р. № 1065-VI. Метою Програми є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні.

Програма містить кількісно вимірюванні цілі і завдання у наступних основних напрямках: охорона здоров'я та формування здорового способу життя дітей, освіта, культурний і духовний розвиток дитини, захист прав дітей різних категорій, підвищення ролі територіальної громади у вирішенні питань захисту прав та розвитку дітей, участь дітей у житті суспільства. Основні завдання Програми спрямовуються на забезпечення гідного рівня життя та рівних можливостей дітей. До них, в першу чергу, відносяться: подолання бідності серед дітей та сімей з дітьми; забезпечення проведення медичного огляду всіх дітей; забезпечення обладнання за принципом архітектурної доступності всіх дитячих оздоровчих закладів пристроями для доступу дітей та дорослих з обмеженими фізичними можливостями; забезпечення всіх дітей-інвалідів послугами навчальних закладів; створення в кожному регіоні

циклів телепрограм із сурдоперекладом чи титруванням, радіопрограм, інформаційних видань для дітей, у тому числі на аудіоносіях для дітей з вадами слуху та зору; створення рівних умов для доступу кожної дитини до послуг закладів соціально-культурної сфери; удосконалення системи соціальної роботи з сім'ями, які мають дітей і опинилися в складних життєвих обставинах; забезпечення доступу дітей, які перебувають на території України без законних представників, та дітей-біженців до навчання (у школі або за індивідуальною навчальною програмою) і програм розвитку особистості; удосконалення механізмів збереження житлових та майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування тощо.

У 2009 році Кабінетом Міністрів України був затверджений План заходів з виконання у 2010 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» (розпорядження від 21 жовтня 2009 р. № 1263-р). У сфері забезпечення рівних можливостей і гідного рівня життя дітей План заходів передбачає:

- низку заходів по забезпеченню прав дітей-інвалідів з глухотою, імунodefіцитними станами, гемофілією, вірусними гепатитами, аутизмом тощо необхідними лікарськими засобами, безоплатним гарантованим державою обсягом реабілітаційних послуг, щорічним санаторно-курортним лікуванням, обладнанням лікувально-профілактичних закладів;
- запровадження в загальноосвітніх навчальних закладах інклюзивного навчання дітей з особливими потребами;
- проведення моніторингу ефективності діяльності закладів культури;
- сприяння збільшенню обсягів випуску дитячих друкованих видань, поповненню фондів публічних бібліотек, зокрема у сільській місцевості;
- забезпечення підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо організації та проведення соціальної роботи з сім'ями, які мають дітей і опинилися у складних життєвих обставинах, та створення системи надання реабілітаційної допомоги громадянам та сприяння відновленню їх батьківських прав;
- розроблення для соціального педагога навчального закладу методичних рекомендацій щодо виявлення і ведення обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та методичних рекомендацій щодо виявлення у дітей схильності до бродяжництва;
- створення соціальних центрів матері і дитини та соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- розроблення методичних рекомендацій щодо організації навчально-виховного процесу дітей, які перебувають на території України без законних представників, та дітей-біженців тощо.

Виконання зазначених у Національному плані дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини та Плану заходів з його виконання у 2010 році дозволить скоротити нерівність дітей в отриманні освіти, якісних соціальних послуг, у доступі до послуг системи охорони здоров'я та закладів культури та відпочинку, удосконалити систему соціально-правового захисту дитинства. Проте у зв'язку з фінансово-економічною кризою, яка суттєво впливає на розмір Державного бюджету України, у 2010 році кошти на частину запланованих заходів не виділено.

З метою зменшення масштабів бідності та усунення її найгостріших проявів в Україні реалізується Стратегія подолання бідності, затверджена Указом

Президента України від 15 серпня 2001 р. № 637/2001. Стратегія була розроблена на період до 2009 року і її основними принципами визначено: забезпечення економічного зростання, підвищення рівня продуктивної зайнятості населення та вжиття заходів щодо блокування найгостріших проявів бідності, реформування системи соціальної підтримки населення шляхом консолідації всіх соціальних програм і видів допомоги на основі оцінки сукупного доходу сім'ї, інтеграції осіб з обмеженими фізичними можливостями у суспільне життя.

Щорічно Кабінетом Міністрів України затверджуються заходи щодо реалізації Стратегії на поточний рік. У 2009 році відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації в 2009 році Стратегії подолання бідності» від 18 лютого 2009 р. № 192-р передбачалося здійснити заходи:

- з підвищення рівня зайнятості населення та розвитку ринку праці;
- з посилення контролю за своєчасністю виплати заробітної плати, її компенсації та індексації, а також при звільненні працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці;
- з постійного моніторингу стану фінансування та виплати адресної соціальної допомоги в регіонах країни та оперативного вирішення проблемних питань;
- з моніторингу ситуації на фармацевтичному ринку у сфері регулювання цін на лікарські засоби, забезпечивши розв'язання гострих проблем доступності медичної допомоги для населення;
- із запровадження в центрах реабілітації інвалідів і дітей-інвалідів проведення комплексної (соціальної, психологічної і медичної) реабілітації;
- з активізації роботи з раннього виявлення, ведення обліку та соціального супроводу сімей з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах;
- зі створення умов для формування житлового фонду соціального призначення та забезпечення житлом громадян, які мають таке право.

Слід зазначити, що стратегічні напрями, що реалізувалися з 2001 року, не мали на меті реформування системи соціальної допомоги і не передбачали активізацію вразливих груп населення до вирішення власних проблем. Держава бере на себе зобов'язання підвищувати рівень соціальних виплат, проте досі не створено системи оцінки ефективності матеріальної підтримки окремих категорій населення і впливу їх на рівень бідності в країні.

У загальній системі соціального захисту населення пріоритетним напрямком є забезпечення державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми. Механізм надання соціальної допомоги сім'ям з дітьми регулюється законами України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», постановами Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 р. № 189 «Про Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме», від 27.12. 2001 р. № 1751 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» та іншими нормативно-законодавчими актами.

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», прийнятий у 1992 році, встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сім'ям з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу

сім'ї, її доходів та віку дітей. Відповідно до цього Закону призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- допомога при народженні дитини;
- допомога при усиновленні дитини;
- допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- допомога на дітей одиноким матерям.

У 2009 році було прийнято ряд доповнень і змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1751), що спрямовані на упорядкування системи надання допомоги та забезпечення дотримання прав дитини:

- будь-яка допомога (одноразова допомога; допомога по догляду за дитиною та допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування), призначена опікуну, вважається власністю дитини (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прав дитини, над якою встановлено опіку чи піклування» від 21 травня 2009 р. № 1390-VI);
- надано перелік випадків, коли припиняється виплата допомоги при народженні дитини та чітко визначений розмір допомоги при народженні дитини у розмірах прожиткового мінімуму: «Допомога при народженні дитини надається у сумі, кратній 22 розмірам прожиткового мінімуму – на першу дитину; кратній 45 розмірам прожиткового мінімуму – на другу дитину; кратній 90 розмірам прожиткового мінімуму – на третю і кожному наступну дитину» (Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» щодо виплати допомоги при народженні дитини» від 17 листопада 2009 р., який набирає чинності з 01.01.2011 р.);
- чітко визначений порядок призначення, виплати, підстави для припинення виплати та поновлення виплати допомоги при усиновленні дитини (постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 04.02.2009 р. № 59);
- внесені зміни щодо можливості отримання допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку в повному розмірі особам, які продовжують навчатися з відривом від виробництва, здійснюють підприємницьку діяльність та вилучено з переліку обставин, за яких припиняється виплата допомоги – робота у режимі неповного робочого часу, вдома та підприємницька діяльність (постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 09.09.2009 р. № 971);
- наданий перелік випадків, за яких виплата на дітей одиноким матерям припиняється, уточнений механізм подання заяви на отримання допомоги працівників дипломатичної служби та членів їх сімей, які перебувають у довготерміновому відрядженні (постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 30.09.2009 р. № 1026).

Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» спрямований на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний

захист – забезпечення рівня життя не нижче прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям призначається і виплачується у грошовій формі сім'ям, які постійно проживають на території України, мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Розмір такої допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, що вираховується за Методикою обчислення сукупного доходу для всіх видів соціальної допомоги. Основним проблемним положенням закону є обумовлення обмежень розміру допомоги можливостями Державного бюджету України. У Законі про Державний бюджет України на відповідний рік встановлюється рівень забезпеченості прожиткового мінімуму у відсотках до реального показника цього стандарту. За даними Міністерства праці та соціальної політики України, у 2009 році зазначений рівень становив: для працездатних осіб – 133 грн., для непрацездатних (діти, пенсіонери) – 187,5 грн., для інвалідів – 200 гривень. Для кожної дитини в малозабезпеченій багатодітній сім'ї, в якій виховується троє або більше дітей віком до 16 років (до 18 років, якщо дитина навчається), рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) становив для дитини віком до 6 років – 278,5 гривні, для дитини віком від 6 до 18 років – 350,5 гривні.

Підкреслимо, що цей вид допомоги повинен виступати ключовим інструментом захисту сімей від найгірших форм бідності шляхом забезпечення доходів сім'ї на рівні прожиткового мінімуму. Проте встановлення рівня забезпеченості прожиткового мінімуму, який є нижчим за розмір самого мінімуму в середньому в 2–3 рази, негативно позначається на зусиллях держави подолати бідність в країні і практично нівелює значення цього виду допомоги.

Для забезпечення адресності допомоги передбачаються обмеження щодо права на неї залежно від наявності додаткових засобів для отримання доходу. Закон та Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям містять перелік обставин, за яких державна соціальна допомога не надається: працездатні члени малозабезпеченої сім'ї не працюють, не служать, не вчаться за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації протягом трьох місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги; малозабезпечена сім'я має додаткові джерела для існування, не зазначені у декларації про доходи та майно; особи, які входять до складу малозабезпеченої сім'ї, протягом 12 місяців перед зверненням за наданням соціальної допомоги здійснили купівлю майна, продуктів або послуг в сумі, яка на час звернення перевищує 10-кратну величину прожиткового мінімуму для сім'ї; у власності чи володінні малозабезпеченої сім'ї є земельна ділянка площею понад 0,6 га; друга квартира (будинок) за умови, що загальна площа житла перевищує 21 м кв. на одного члена сім'ї та додатково 10,5 м кв. на сім'ю, чи більше одного автомобіля, транспортного засобу (механізму). Однак навіть якщо у сім'ї є додаткові джерела існування і майно, державна соціальна допомога може бути призначена: коли у складі сім'ї є інвалід; у малозабезпеченій багатодітній сім'ї виховуються троє або більше дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання

у загальноосвітніх, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації, але не довше ніж до досягнення ними 23 років); коли неможливість отримання будь-яких джерел для існування пов'язана з тривалою хворобою одного та/або кількох членів сім'ї.

У 2009 році були прийняті зміни до Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям (постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» від 11.03.2009 р. № 202), що надають перелік додаткових джерел для існування: здача у найм або оренду житлового приміщення (будинку) або його частини; один чи кілька членів сім'ї працюють без оформлення трудових відносин у встановленому порядку; можливість отримання доходу від утримання худоби, птиці, інших тварин; дохід від народних промислів, використання наявної сільськогосподарської техніки, вантажної машини, мікроавтобуса тощо); уточнення норми закону щодо обмеження права отримання допомоги, у випадку, коли хтось з членів малозабезпеченої сім'ї протягом 12 місяців перед зверненням за наданням державної соціальної допомоги здійснив покупку або сплатив послуги на суму, яка на час звернення перевищувала 10-кратну величину прожиткового мінімуму для сім'ї.

Державна підтримка сімей з дітьми передбачає також надання тимчасової державної допомоги. Відповідно до статті 181 Сімейного кодексу України та Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р. № 189), дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання (перебування) їх невідоме, призначається тимчасова державна допомога. Розмір допомоги становить 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Безумовно, існування такого виду державної допомоги покращує матеріальне становище дітей, які проживають з одним з батьків.

У 2009 році з метою поліпшення державної підтримки багатодітних сімей, створення більш сприятливих умов для виховання дітей в таких сім'ях було прийнято ряд доповнень і змін до законодавчих актів України з питань соціального захисту багатодітних сімей (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань соціального захисту багатодітних сімей» від 19.05.2009 р. № 1343-17, який набрав чинності з 01.01.2010 р.). Ці зміни стосуються подовження тривалості додаткової щорічної оплачуваної відпустки окремим категоріям працівників, які мають двох і більше дітей віком до 15 років з 7 до 10 днів; віднесення сімей, які мають п'ятьох і більше дітей та у разі народження в однієї сім'ї одночасно трьох і більше дітей до переліку категорій громадян, які мають право на позачергове отримання жилих приміщень; надання багатодітним сім'ям 50% знижки на сплату за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 м кв. загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жилому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 м кв. на сім'ю); 50% знижки на сплату за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання

тощо) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством, 50% знижки вартості палива, у тому числі рідкого, в межах норм, визначених законодавством, у разі, якщо відповідні будинки не мають центрального опалення; позачергове встановлення квартирних телефонів (абонентна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50% від затверджених тарифів). Також було внесено зміни до Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб», відповідно до яких платнику податку, який має троє або більше дітей віком до 18 років, надається податкова соціальна пільга у розрахунку на кожну таку дитину. При цьому багатодітним батькам, які мають право на отримання податкових соціальних пільг з двох і більше підстав, надано право отримувати такі пільги за їх сукупністю. Очевидно, що прийняті зміни позитивно вплинуть на рівень матеріального забезпечення багатодітних родин, рівень бідності яких достатньо високий (див. розд.2).

Відповідно до прийнятого Закону було внесено також зміни до норми Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» про призначення пенсії за віком на 5 років раніше встановленого законодавством пенсійного віку жінкам, які народили п'ятеро або більше дітей і виховали їх до шестирічного віку (з урахуванням дітей, які були всиновлені).

Державна система соціального забезпечення передбачає також надання різних видів допомоги та пенсій інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам. Так, в основу Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» покладено принцип матеріального забезпечення інвалідів з дитинства та дітей-інвалідів у відсотковому відношенні до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, та дітей відповідного віку.

Починаючи з 2006 року розмір державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам та надбавки на догляд визначається у відсотках від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, та прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку без застосування рівня забезпечення прожиткового мінімуму.

Інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, які мають одночасно право на державну соціальну допомогу відповідно до Закону України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», на пенсію та на державну соціальну допомогу згідно з Законом України „Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та інвалідам», призначається за вибором інвалідів з дитинства (законних представників інвалідів з дитинства, визнаних недієздатними, та дітей-інвалідів) один із зазначених видів виплат.

Державна соціальна допомога на дітей-інвалідів віком до 18 років призначається у розмірі 70% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Крім того, до державної соціальної допомоги дітям-інвалідам може бути призначена надбавка на догляд. Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 18 років складає 50% прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку і призначається одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які не працюють і фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом. Ця надбавка призначається без урахування середньомісячного сукупного доходу сім'ї, в якій виховується дитина-інвалід.

Дітям-інвалідам, які перебувають на повному державному утриманні, державна соціальна допомога виплачується в розмірі 50% призначеної суми та перераховується на їх особисті рахунки в банку. Інші 50% перераховуються на рахунок установи (закладу) за місцем перебування дитини. Дітям-інвалідам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за період перебування на повному державному утриманні державна соціальна допомога виплачується в повному розмірі та перераховується на їх особисті рахунки в банку. Проте фактично діти-інваліди з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у прийомних сім'ях або дитячих будинках сімейного типу, отримують допомогу тільки як діти-сироти або діти, батьки яких позбавлені батьківських прав. Безумовно, такий стан речей не дозволяє задовольнити потреби дітей-інвалідів з числа дітей-сиріт і потребує негайного вирішення.

Правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначає Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 13 січня 2005 р. №2342-IV), що є складовою частиною законодавства про охорону дитинства. У 2009 році продовжився процес удосконалення нормативно-правової бази з питань соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, з метою поліпшення якості проведення обов'язкових медичних профілактичних оглядів дітям, які перебувають під опікою держави, забезпечення ефективного щорічного моніторингу стану їх здоров'я, своєчасного проведення комплексу лікувально-профілактичних та реабілітаційних заходів та посилення контролю за встановленням діагнозів дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, Міністерством охорони здоров'я України розроблено наказ від 28.05.2009 р. №366 «Про створення спеціальних експертних медичних комісій для огляду дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та затвердження порядку їх діяльності».

Продовжується процес удосконалення нормативно-правової бази з питань створення і функціонування дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, спрямованих на посилення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в них. Так, у 2009 році внесені зміни до Положення про дитячий будинок сімейного типу та Положення про прийомну сім'ю (постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про дитячий будинок сімейного типу і Положення про прийомну сім'ю» від 24.06.2009 р. №620) відповідно до яких не можуть бути батьками-вихователями та прийомними батьками особи, з якими проживають члени сім'ї (у тому числі малолітні та неповнолітні діти), які мають глибокі органічні ураження нервової системи, алкогольну та наркотичну залежність, хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства. Якщо батькам-вихователям, прийомним батькам або членам сім'ї, з якими вони проживають на спільній житловій площі, у тому числі малолітнім та неповнолітнім дітям, діагностовані зазначені захворювання, прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу можуть бути розформовані.

На початку 2010 року були внесені зміни (постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 06.01.2010 р. №20) щодо розміру середньомісячного сукупного доходу сім'ї, яка виявила бажання утворити прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу. Середньомісячний сукупний дохід такої сім'ї в розрахунку на одну особу не може бути менший ніж розмір прожиткового мінімуму.

Крім того, у 2009 році було розроблено і затверджено:

1. Порядок здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (наказ Мінсім'ямолодьспорту від 23.09.2009 р. №3357, зареєстрований у Міністерстві юстиції України від 16.10.2009 р. за №966/16982);
2. Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і служб у справах дітей у процесі встановлення опіки, піклування, створення та забезпечення діяльності прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (наказ Мінсім'ямолодьспорту від 25.09.2009 р. №3385; зареєстрований у Міністерстві юстиції України від 21.10.2009 р. за №972/16988);
3. Програму підвищення кваліфікації соціальних працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо встановлення опіки, піклування, створення та забезпечення діяльності прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу та Програми підготовки кандидатів в опікуни, піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі» (наказ Мінсім'ямолодьспорту від 24.04.2009 р. №1357);
4. Примірний галузевий стандарт надання соціальних послуг з соціальної адаптації учнів та випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа (наказ Мінсім'ямолодьспорту від 21.12.2009 р. №4389);
5. Примірний галузевий стандарт надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах (наказ Мінсім'ямолодьспорту від 29.11.2009 р. №4569).

Зміни, внесені у 2009 році до Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, чітко регламентують його зміст, процедуру проведення, вимоги до кадрового забезпечення, механізм взаємодії спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із службами у справах дітей, працівниками системи освіти, охорони здоров'я, праці та соціального захисту населення тощо. Нова редакція Порядку передбачає здійснення соціального супроводження на основі здійснення оцінки потреб дитини; здійснення супервізії фахівців, які здійснюють соціальне супроводження; надає право фахівцям центру на відвідування сім'ї без попередження прийомних батьків та батьків-вихователів з метою здійснення перевірки умов життєдіяльності, задоволення інтересів і потреб дітей та сімей.

Крім того, у 2009 році було прийнято ряд нормативно-правових актів щодо забезпечення захисту прав дітей: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення захисту прав дітей» від 21.05.2009 р. № 1397-VI (внесено зміни, що впливають з положень Конвенції про контакт з дітьми, Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, Європейської конвенції про здійснення прав дітей); Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про правовий статус дітей,

народжених поза шлюбом» від 14.01.2009 р. №862-VI; Закон України «Про внесення змін до статті 301 Кримінального кодексу України» від 11.06.2009 р. №1520-VI (щодо відповідальності за зберігання творів, зображень або предметів порнографічного характеру).

З метою стабілізації епідемічної ситуації, зниження рівня захворюваності та смертності від ВІЛ/СНІДу у 2009 році прийнята Загальнодержавна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки (затверджена Законом України від 19 лютого 2009 р. №1026-VI). Стосовно соціального захисту дітей та молоді програма передбачає:

- здійснення заходів, спрямованих на зміну ризикованої щодо ВІЛ-інфікування поведінки різних груп населення, особливо молоді у віці 15–24 років;
- зниження рівня передачі ВІЛ-інфекції від матері до дитини;
- забезпечення високого рівня контролю, координації та оцінки ефективності здійснення заходів щодо боротьби з ВІЛ-інфекцією/СНІДом.

У 2009 році продовжився процес нормативно-правового регулювання міжвідомчої взаємодії. Спільним наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного комітету України у справах національностей та релігій, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 19.02.2009 р. №70/411/101/65/19/32 був затверджений Порядок взаємодії суб'єктів, які надають соціальні послуги бездомним громадянам. Він визначає дії центральних та місцевих органів виконавчої влади, організацій, установ, закладів, служб, причетних до надання послуг бездомним сім'ям з дітьми.

Як свідчить аналіз нормативно-правових актів щодо соціально-правового захисту дітей та подолання бідності, у 2009 році основні зусилля були спрямовані на покращення матеріального становища багатодітних сімей, сімей опікунів та піклувальників; удосконалення соціально-правового захисту багатодітних сімей; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу тощо. Безумовно, прийняті нормативно-правові документи сприятимуть удосконаленню системи соціально-правового захисту дитинства і створюватимуть підґрунтя для забезпечення рівних можливостей дітей в Україні.

Проте державна політика подолання бідності потребує кардинальних реформ, спрямованих на упровадження системи надання адресної соціальної допомоги та забезпечення реформування систем оплати праці. Потребують вирішення також питання законодавчого поєднання системи соціальних виплат та надання соціальних послуг різним категоріям сімей, в першу чергу, малозабезпеченим.

Діюча в Україні система соціальної підтримки малозахищених верств населення представлена двома неузгодженими між собою ланками: соціальні виплати відповідно до визначених категорій (сім'ї, які виховують дитину-інваліда, багатодітні сім'ї, малозабезпечені сім'ї, які виховують неповнолітніх дітей, тощо) та соціальна допомога, яка надається сім'ям та окремим категоріям дітей на безоплатній основі. Першим кроком реформування системи соціальної підтримки має стати аналіз державних витрат на забезпечення соціальних виплат та

соціальних послуг сім'ям за окремими категоріями і визначення загального рівня державної підтримки та основних категорій, які їх отримують. Наступний крок має стосуватися відмови від надання соціальної допомоги окремим категоріям сімей, що у багатьох випадках формує патерналістське ставлення населення до державної допомоги. Завданням реформування має стати формування системи адресної підтримки, що базується на ґрунтовній оцінці потреб сімей з дітьми та формуванні індивідуальних комплексних стратегій щодо їх вирішення, що поєднують матеріальну і соціальну допомогу.

4.2. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПІДТРИМКИ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Система соціального захисту сімей з дітьми в Україні представлена широким спектром соціальної допомоги: від соціальних виплат до соціальних послуг.

За даними Міністерства праці та соціальної політики України, державну підтримку щомісячно отримують більш ніж три мільйони родин і громадян, які її потребують. Загальні бюджетні видатки на надання допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, державної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам у 2009 році становили 16,5 млрд грн. (у 2008 р. – 13,0 млрд грн., у 2007 р. – 10,2 млрд грн.), у тому числі:

- у 2009 році допомогу при народженні дитини (12 240 грн. – на першу дитину, 25 000 грн. – на другу дитину, 50 000 грн. – на третю і наступну дитину) було призначено 504,5 тис. особам на 584,5 тис. дітей (у 2008 році відповідно 499,5 тис. особам на 581,5 тис. дітей). У 2009 році, за даними Міністерства фінансів України, з державного бюджету було виділено 8458,86 млн грн. на надання допомоги при народженні дитини (у 2008 р. – 5759,03 млн грн.);
- допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку у 2009 р. було призначено 794,9 тис. особам на 1 330,6 тис. дітей (у 2008 році допомогу отримувало 572,0 тис. осіб на 1 262,1 тис. дітей). У мінімальному розмірі (130 грн.) допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку отримувало 1 132,5 тис. одержувачів. За даними Міністерства фінансів України, загальні видатки бюджету на надання допомоги становили у 2009 році 2462,03 млн грн. (у 2008 р. – 2039,12 млн. грн.);
- допомогу на дітей одиноким особам (матерям, удовам, удівцям, усиновителям) у 2009 році було призначено 241,4 тис. особам на 628,8 тис. дітей. Середній розмір допомоги становив 195,64 грн., загальні видатки бюджету у 2009 р. становили 1530,94 млн грн. (у 2008 р. – 1375,81 млн грн.);
- станом на 01.01.2010 р. тимчасову допомогу дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, отримувало 4,1 тис. осіб, за 2009 рік на даний вид допомоги, за даними Міністерства фінансів України, з державного бюджету профінансовано 165,07 млн грн. (у 2008 р. – 117,31 млн грн.);

Виплата допомоги при народженні дитини є чи не єдиною формою допомоги, цільове використання якої контролюється. Станом на 01.01.2010 р. державними соціальними інспекторами разом з представниками управлінь у справах сім'ї та молоді, служби у справах дітей, органів опіки та піклування було проведено 215,6 тис. обстежень цільового використання допомоги при народженні дитини (у 2008 році – 208,8 тис. обстежень). За результатами перевірок було виявлено

772 випадки нецільового використання коштів допомоги з боку отримувачів або 0,33% від кількості перевірених сімей. При встановленні факту нецільового використання коштів виплата допомоги взагалі може бути призупинена.

Крім соціальних виплат, що надаються відповідним категоріям сімей та дітей, незалежно від рівня доходу родини, діє механізм адресної соціальної допомоги, розрахований на матеріальну підтримку малозабезпечених верств населення. За даними Міністерства праці та соціальної політики України, у 2009 році державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям щомісячно отримувало понад 107 тис. сімей. Середній розмір допомоги на сім'ю становив 552 грн. Загалом, у 2009 році, за даними Міністерства фінансів України, було виділено 709,89 млн грн. (у 2008 р. – 1012, 79 грн.). Переважна більшість отримувачів державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям проживає у сільській місцевості. Так, за даними Державного комітету статистики України, на кінець 2009 року понад 382 тис. сімей отримували таку допомогу, з них у сільській місцевості проживає 245,5 тис. У 2009 році субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, за даними Міністерства фінансів України, становила 709,89 млн грн. (у 2008 р. – 1012,79 млн грн.).

Крім того, для різних груп дітей діє система соціальних пільг: безкоштовне медикаментозне забезпечення, пільгове придбання ліків, щорічне оздоровлення у першочерговому порядку, безоплатне або посилене додаткове харчування, пільги за перебування у дошкільних та інтернатних навчальних закладах, пільги при вступі у навчальні заклади різних рівнів, пріоритетне право на отримання кредиту для здобуття вищої освіти, пільговий проїзд у міському або міжміському пасажирському транспорті, компенсаційні виплати, позачергове отримання житла тощо. Основна проблема використання права на пільги серед дітей полягає у різному ступені доступу до пільгової послуги.

Сьогодні пільгові категорії населення визначаються значною кількістю законів та інших нормативно-правових актів. Дійсну вартість пільгових послуг, фактично отриманих населенням, не можуть визначити ні безпосередні надавачі послуг, ні Міністерство фінансів України. Так, за даними дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України, у 2007 році практично у кожному другому домогосподарстві проживав хоча би один пільговик, оскільки 46,7% домогосподарств впродовж року скористалися хоча би однією пільгою.

Матеріальна допомога сім'ям з дітьми надається з місцевих бюджетів: райдержадміністраціями та міськими радами міст обласного значення, сільськими та селищними радами. Залучаються до такої підтримки спонсорські кошти підприємств, організацій, фізичних осіб.

Так, у Чернігівській обл. в рамках обласної Програми «Підтримка сімей Чернігівської області на період до 2010 року» (затверджена розпорядженням облдержадміністрації у 2007 році) була надана допомога на покращення житлових умов сімей, в яких виховується 10 і більше дітей віком до 18 років, та соціально-побутових умов сімей, в яких виховується 5 і більше дітей віком до 18 років; забезпечено 100% закріплення за багатодітними родинами шефів з числа керівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, депутатів, підприємств. На реалізацію програми у 2009 році було виділено 104,5 тис. грн., що в

З рази більше ніж у 2008 році. Загалом у 2009 році багатодітним сім'ям Чернігівської області надано: матеріальної допомоги 323 сім'ям на суму 502 230 грн., гуманітарної допомоги 747 сім'ям на суму 86 490 грн., придбано побутову техніку 101 сім'ї на суму 33 539 грн., інші види допомоги (подарункові набори, новорічні подарунки, постільна білизна) надано 633 сім'ям на суму 37 463 грн.

Підтримка багатодітних сімей у 2009 році з боку органів виконавчої влади та місцевого самоврядування здійснювалася у вигляді надання субвенцій для проведення ремонту житлових будинків багатодітних сімей (Луганська обл.), матеріальної допомоги малозабезпеченим багатодітним сім'ям (Вінницька обл.), проведення благодійних акцій «До школи – з радістю» (Вінницька обл.), «Багатодітна сім'я» (Хмельницька обл.), благодійних марафонів «Сім'я – наша турбота» (Тернопільська обл.), «Готуємо дітей до школи» (Хмельницька обл.); надання новорічних подарунків для дітей тощо.

Ще одним з напрямів державної підтримки сімей з дітьми є допомога у працевлаштуванні безробітних, які потребують додаткових гарантій зайнятості та не здатних на рівні конкурувати на ринку праці, зокрема безробітних жінок, які виховують дітей, та молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, наприклад, протягом 2009 року службою зайнятості Автономної Республіки Крим було працевлаштовано 1 262 жінки, які мають дітей у віці до 6 років; 213 самотніх матерів, які мають дітей у віці до 14 років.

Складовою державної підтримки сімей з дітьми є система соціальної підтримки сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. У Загальному банку даних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у 2009 році перебувало 103 156 сімей (в них 202 212 дітей, тобто 2,5% всіх дітей в країні). До основних причин, за яких сім'ї були поставлені на облік, відносяться: зневажливе ставлення та складні стосунки в сім'ї – 29,4%; наркотична або алкогольна залежність одного/декількох членів сім'ї – 22%; інвалідність батьків або дітей – 11%; безробіття членів сім'ї – 12%; безпритульність – 1,4%; насильство в сім'ї – 2,6%; вимушена міграція – 1,2%; перебування у місцях позбавлення волі – 2,4%.

Сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах, спеціалісти центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надають різноманітні соціальні послуги (допомога у пошуку житла, роботи, сприяння в оформленні державних допомог, пенсій, пільг, влаштування дитини у дитячий садок, сприяння в організації медичного обстеження або догляду, юридичні консультації тощо) та здійснюють їх соціальний супровід. Соціальним супроводом центрів у 2009 році було охоплено 24 303 сім'ї (в яких виховується 52 430 дітей), що складає 24% від загального числа сімей, які перебували у Загальному банку даних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах протягом року. В результаті здійснення супроводу протягом 2009 року 1 590 членів сімей були працевлаштовані; 4 947 сім'ям було оформлено необхідні документи; у 6 828 сім'ях налагоджено соціальні зв'язки; 1 018 членів сімей влаштовано на навчання; 3 072 сім'ї отримали допомогу в лікуванні, догляді; 316 сім'ям надано допомогу у відновленні житла; 997 сімей отримали реєстрацію, 541 сім'ю залучено до реабілітаційних програм; 7 572 сім'ї отримали гуманітарну допомогу; у 3 446 сім'ях вирішено житлово-побутові проблеми. Найбільша увага

приділялася наданню гуманітарної допомоги (50% від загальної кількості знятих з супроводу), налагодженню соціальних зв'язків (45%), оформленню документів (32,6%).

У 2009 році з соціального супроводу було знято 15 181 сім'ю, що складає 62,5% від охоплених супроводом протягом року, з них з позитивним результатом – 13 334 сім'ї або 88% від всіх знятих з соціального супроводу.

Часто для ефективного та термінового вирішення проблем сім'ї, дитини або молодої людини необхідно її перебування у спеціалізованому закладі, де вона може отримати комплекс послуг. З 2005 року розпочато створення мережі закладів соціального обслуговування – соціальних центрів матері та дитини та центрів соціально-психологічної допомоги. Протягом 2009 року допомога сім'ям з дітьми надавалася у 22 центрах соціально-психологічної допомоги та 14 соціальних центрах матері та дитини.

У 2009 році в цілодобовому стаціонарі центрів соціально-психологічної допомоги перебувало 1 724 особи. Найбільша кількість осіб була зарахована до цілодобового стаціонару з причини безпритульності (63,37% від загального числа отримувачів послуг в умовах цілодобового стаціонару) та проблем, спричинених насильством у сім'ї та його наслідками (308 осіб, 18% від загального числа отримувачів послуг в умовах цілодобового стаціонару). В умовах денного стаціонару у 2009 році отримали допомогу (в тому числі одноразову) 7 208 осіб.

В результаті надання спеціалістами центрів соціально-психологічної допомоги соціальних послуг, у 2009 році 793 особи отримали практичні навички догляду та виховання дитини; 1 665 відновили втрачені соціальні зв'язки та налагодили стосунки з родичами; для 1 144 організоване медичне обстеження; 603 вирішено житлово-побутові проблеми (в тому числі поліпшено житлові умови); 661 влаштовано на роботу/навчання.

Протягом 2009 року з центрів соціально-психологічної допомоги вибуло 3 045 осіб, з них проблему розв'язано повністю у 2 005 осіб, що складає 66% від загальної кількості тих, що вибули.

З метою проведення соціальної роботи, спрямованої на профілактику соціального сирітства, з жінками на сьомому – дев'ятому місяці вагітності та матерями з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку, діють соціальні центри матері та дитини. Протягом 2009 року в закладах перебувало 33 вагітні жінки та 201 жінка з дитиною віком від народження до 18 місяців. В результаті роботи: влаштовано на навчання 29 осіб, 6 влаштовано на роботу, 76 знайдено/відновлено житло, 167 налагодили/відновили стосунки з соціальним оточенням, 130 налагодили стосунки з родиною, 113 було надано допомогу в оформленні необхідних документів, 210 жінкам та 208 дітям було організовано та проведено медичне обстеження; 215 жінок отримали навички догляду за дитиною та знання про розвиток дітей раннього віку.

Після виходу із закладів 30 жінок повернулися до чоловіків, 51 розпочала самостійне життя з дитиною; 23 повернулися в сім'ї батьків, 19 вступили до шлюбу, 121 жінку було передано під соціальний супровід центрів, що становить 95% від загальної кількості осіб, що вибули.

Подальша перспектива розвитку державної системи соціальної підтримки

сімей з дітьми передбачає розвиток мережі спеціалізованих закладів соціального спрямування, що дозволить на професійному рівні надавати адресну комплексну допомогу сім'ям, залежно від їх проблем і потреб.

У підсумку зазначимо, що діюча система соціальної підтримки сімей з дітьми демонструє різноманітні підходи і форми, що переважно базуються на категорійному підході – обов'язковість державних програм підтримки окремих категорії сімей або дітей. Щорічне збільшення кількості сімей, які отримують соціальні виплати, демонструє рівень зубожіння населення, а також неефективність діючої системи як соціальних виплат, так і соціальної допомоги. Безперечно, не можна відмовитися від державної підтримки малозабезпечених сімей з дітьми, які самостійно не можуть вирішувати питання життєзабезпечення. Проте необхідно відмовитися від постійного дотаційного підходу фінансування за категорійним принципом. У такому разі держава не допомагає сім'ям розв'язувати їх проблеми, а формує споживацьке ставлення до системи соціальних виплат. Соціальна допомога повинна надаватися разом із соціальними послугами, лише у такому випадку можливе виведення сім'ї з категорії «сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах», формування внутрішнього потенціалу родини на розв'язання проблем життєзабезпечення. Крім того, потребує удосконалення інститут соціальної інспекції шляхом розширення його завдань та функцій щодо контролю за використанням коштів соціальної допомоги сім'ями, які отримують таку допомогу, оцінювання ступеня задоволення клієнтів, забезпечення зворотного зв'язку між клієнтами та органами надання соціальної допомоги.

Доцільно також передбачити проведення аудиту і оцінки ефективності діючих форм державної підтримки сімей з дітьми з метою формування єдиних критеріїв визначення необхідності допомоги сім'ям з дітьми. Перспективним напрямом реформування державної системи соціального забезпечення має стати відмова від категорійного підходу, формування механізмів надання допомоги, залежно від індивідуальних потреб дитини і сім'ї, в той же час враховуючи наявні сімейні ресурси.

4.3. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ ДІТЕЙ: ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ, ДІТЕЙ-БІЖЕНЦІВ ТА ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ БЕЗ ЗАКОННИХ ПРЕДСТАВНИКІВ, ЗАХИСТ ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ

В системі державної соціальної допомоги вагоме місце посідає соціальне забезпечення та соціальний захист різних категорій дітей: дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, дітей-інвалідів, дітей-біженців та дітей, які перебувають на території України без законних представників.

Так, державна система соціального забезпечення передбачає:

- допомогу на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування (розмір допомоги з 01.01.2009 р. становить два прожиткові мінімуми для дитини відповідного віку). За даними Держкомстату України, у 2009 році цей вид допомоги було призначено 84,6 тис. особам на 54,5 тис. дітей. Середній розмір допомоги становив 1010,84 грн. У максимальному розмірі таку допомогу призначено 30,2 тис. осіб, в тому числі на дітей віком до 6 років – 6,7 тис.

осіб, на дітей віком від 6 до 18 років – 23,5 тис. осіб. За даними Міністерства фінансів України, місцевим бюджетам як субвенцію з державного бюджету на виплату допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, у 2009 році було виділено 719, 0 млн грн. (у 2008 р. – 304,0 млн грн.);

- з 2009 р. запроваджено новий вид допомоги – допомога при усиновленні дитини. Право на допомогу при усиновленні дитини мають громадяни України, які постійно проживають на її території та усиновили дитину після 01.01.2009 р. з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. Цей вид допомоги призначається незалежно від одержання на дитину інших видів допомоги, а у разі усиновлення двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину. Розмір допомоги на кожну дитину надається у розмірі, встановленому для виплати допомоги при народженні першої дитини – 12 240 гривень. За даними Міністерства праці та соціальної політики України, такий вид допомоги був призначений 1,6 тис. особам на 1,7 тис. дітей. За даними Міністерства фінансів України, у 2009 році з державного бюджету було виділено 14,4 млн грн. на надання такого виду допомоги;
- державну соціальну допомогу на дітей-інвалідів отримувало 132,1 тис. осіб. За даними Міністерства праці та соціальної політики України, розмір державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів протягом 2009 року збільшувався 5 разів (з січня, квітня, липня, жовтня та листопада). На кінець 2009 року (з 01.11.2009 р.) розмір державної соціальної допомоги дітям-інвалідам становив: дітям-інвалідам віком до 18 років (без надбавки на догляд) – 573,0 грн.; дітям-інвалідам віком до 6 років з надбавкою на догляд – 717,1 грн.; дітям-інвалідам віком від 6 до 18 років з надбавкою на догляд – 789,1 грн. Загальні видатки на виплату такої допомоги, за даними Міністерства фінансів України, становили у 2009 році 2 354,67 млн грн. (у 2008 р. – 1 925,42 млн грн.).

В Україні запроваджено єдиний механізм щодо призначення та виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною». Вона призначається в грошовій формі батькам-вихователям на кожну дитину-вихованця і прийомним батькам на кожну прийомну дитину. Розмір соціальної допомоги становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку, а для дітей, які навчаються у ПТУ та ВНЗ I-IV рівнів акредитації – два прожиткових мінімуми для працездатної особи. Розмір грошового забезпечення прийомних батьків та батьків-вихователів визначено в розмірі 35% від розміру соціальної допомоги на кожну дитину-вихованця та на кожну прийомну дитину. Однак його розмір не може перевищувати: у прийомній сім'ї – півтора прожиткових мінімумів, у дитячому будинку сімейного типу – п'яти прожиткових мінімумів для працездатної особи. Кошти Державного бюджету, передбачені для виплати соціальної допомоги, грошового забезпечення та сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування за батьків-вихователів і прийомних батьків, перераховуються як субвенція до відповідних місцевих бюджетів. За даними Міністерства фінансів України, у 2009 році як субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам було виділено 156,05 млн грн. (у 2008 р. – 109,11 млн). Значний розмір збільшення видатків обумовлений зростанням чисельності дітей, які виховуються у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу.

Дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення ними 18-річного віку надається одноразова допомога, розмір якої щорічно встановлюється Кабінетом Міністрів України. У 2009 році вона становила 1 590 грн. Кошти для її виплати передбачаються у Державному бюджеті відповідно до обсягів міжбюджетних трансфертів на фінансування освіти, а виплата здійснюється у грошовій формі районними (міськими) відділами освіти.

Державне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачає функціонування мережі спеціальних закладів: школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (в т.ч. спеціальні загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування), санаторні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки, будинки дитини та будинки-інтернати.

Загалом у 2009 році, заданими Держкомстату України, в Україні функціонувало: 78 шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та спеціальних шкіл-інтернатів²⁷; 114 дитячих будинків, 48 будинків дитини та 55 будинків-інтернатів. Останніми роками спостерігається стала тенденція зменшення кількості вихованців інтернатних закладів (див. рис. 4.3.1).

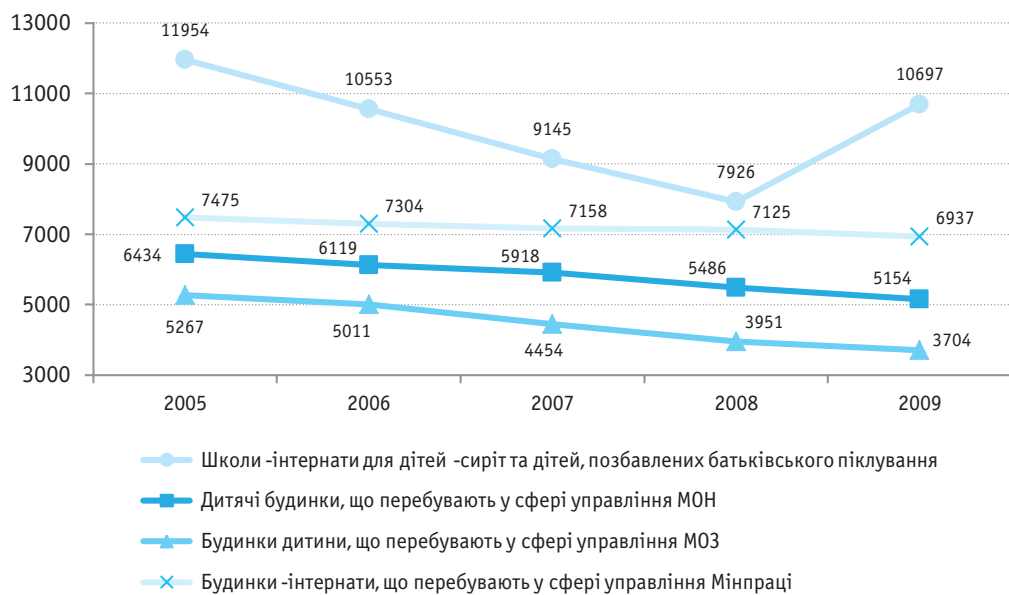

Рис. 4.3.1. Кількість вихованців інтернатних закладів (у загальній чисельності дітей, які перебувають у закладах, крім сиріт враховані діти, що мають батьків)
(за даними Держкомстату України)

Зменшення чисельності вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відбувається внаслідок реформування

²⁷ Починаючи із звіту за 2009 рік до загальної кількості шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, включаються спеціальні школи-інтернати. За даними Міністерства освіти та науки України, у 2009 році функціонувало 78 шкіл-інтернатів (включаючи спеціальні школи-інтернати), в яких виховувалося 10,7 тис. дітей

державної системи опіки та піклування над дітьми цієї категорії, в основу якого покладений принцип пріоритетності сімейного виховання дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування.

З 2005 року суттєво зросла чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу (рис. 4.3.2). Тільки за 2009 рік, за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, до дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей було влаштовано 2 137 дітей, з них нововлаштованих – 1 895 та тих, що змінили статус прийомних дітей на дітей-вихованців – 242. На кінець 2009 р. в Україні функціонувало 484 дитячих будинків сімейного типу та 2 931 прийомна сім'я. Разом в таких сім'ях виховується 8 119 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що складає 8% від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на кінець 2008 р. – 6 655 дітей або 6,4% відповідно).

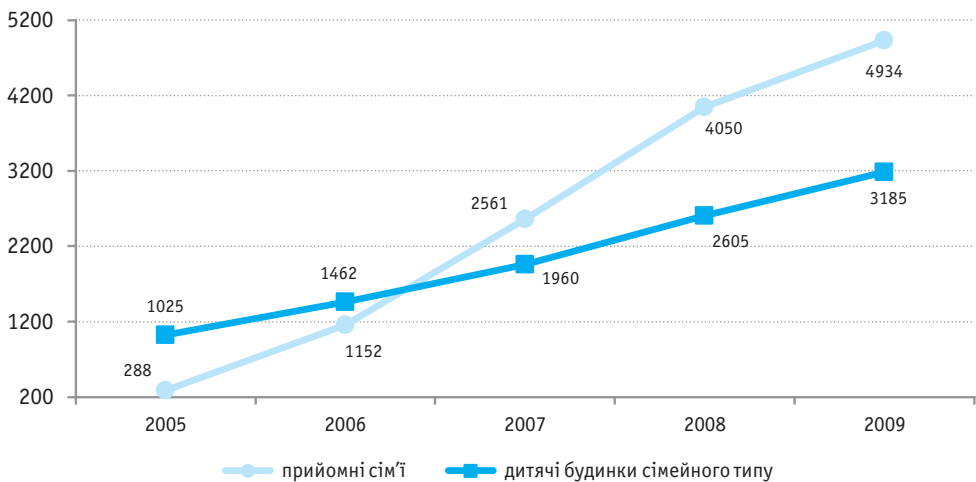

Рис. 4.3.2. Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в сім'ях громадян (за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

Законодавчо закріплені норми обов'язкового соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу та підвищення кваліфікації прийомних батьків, батьків-вихователів. Навчання за програмами підвищення кваліфікації спрямоване на забезпечення подальшого зміцнення та розвитку батьківського потенціалу сімей. З 2008 року центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розпочали навчання за програмами підвищення кваліфікації прийомних батьків та батьків-вихователів. Протягом 2008–2009 років центрами було підготовлено 1 651 особу з числа прийомних батьків, що становить 62% від загальної потреби у їх навчанні, та 477 батьків-вихователів, що становить 97%.

Найбільш поширеною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є встановлення опіки, піклування. За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, станом на 01.01.2010 р. під опікою, піклуванням громадян перебувало 63 154 дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування (62,7% від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), станом на 01.01.2009 р. – 62 965 дітей (61% від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування).

За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, протягом 2009 року 21 511 дітей, які перебували під опікою, піклуванням (34% від загальної кількості) було охоплено соціальними послугами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Найбільш поширеними видами послуг були: надання допомоги у оформленні/відновленні документів (2 783 дітям), отриманні реєстрації (356), налагодженні (відновленні) соціальних зв'язків (5 827), влаштуванні до навчання (864).

Пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є усиновлення. Державна політика активізації та підтримки національного усиновлення порушила тенденцію попередніх років переважання міждержавного усиновлення над національним. З 2006 року щорічно зростає кількість усиновлених громадянами України дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а з 2007 року скорочується кількість дітей, усиновлених іноземцями (рис.4.3.3).

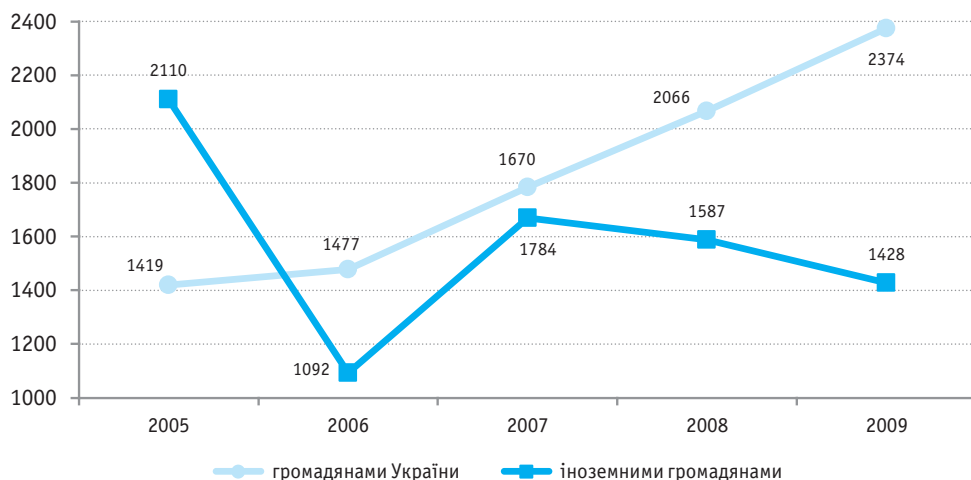

Рис. 4.3.3. Кількість усиновлених протягом року дітей із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування
(за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

Державна соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачає і надання соціальної допомоги випускникам інтернатних закладів, оскільки проблема невідповідності вихованців шкіл-інтернатів до самостійного життя є складною та вкрай актуальною.

За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, протягом 2009 року 5 717 учнів (що складає 73,6% дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів 9–11 класів інтернатних закладів) пройшли курс навчання за Програмою центрів соціальних служб для сім'ї, дітей

та молоді з соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів, шкіл соціальної реабілітації та осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (у 2008 році – 4 637 учнів).

Найбільш ефективною і оптимальною формою надання соціальної допомоги випускникам інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є індивідуальна робота та соціальний супровід. Охоплення учнів 9–11 класів, з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, індивідуальною роботою фахівцями центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2009 році становило 78%, що на 15% перевищує показник у 2008 році (63%). Проте діяльність центрів спрямована не лише на підготовку до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, а включає в себе також сприяння вирішенню житлових проблем (оформлення необхідних документів, відновлення житла, постановка на квартирний облік, реєстрація), пошуку роботи, влаштування на навчання, відновлення втрачених документів тощо.

Соціальними послугами центрів у 2009 році було охоплено 6 185 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа випускників інтернатних закладів, в результаті яких: оформлено (відновлено) документи – 492 особам; налагоджено (відновлено) соціальні зв'язки 1 756 особам; влаштовано на навчання 401 особу; працевлаштовано 107 осіб; залучено до реабілітаційних програм 130 осіб; отримала допомогу в лікуванні, догляді 551 особа; отримала реєстрацію 101 особа.

Найбільш складним залишається питання вирішення житлових проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа. За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, на кінець 2009 року тільки трохи більше ніж половина (58% або 58 452 осіб) дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, мала житло на праві власності (користування). 93,7% з них мали житло у придатному для проживання стані. Серед тих, хто має житло, переважна більшість – це діти, над якими встановлено опіку, піклування – 72,8%. Відсоток дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які мають житло і виховуються у закладах для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, незначний – 21,2%, а серед дітей, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, зовсім незначний – 6%. Рівень забезпеченості житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які у 2009 році досягли повноліття, становить – 62,2% (у 2009 р. тільки 8 766 осіб з 14 097 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які у 2009 році досягли повноліття, мають житло). Найвищий рівень забезпеченості житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з тих, які у 2009 році досягли повноліття, – це діти, над якими було встановлено опіку, піклування – 71,9%, а у дітей, які виховувалися у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу рівень забезпеченості житлом був значно нижчий – 26,8% та 1,3% відповідно.

Відповідно до ст. 32 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підклування» місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за збереження житла дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і повернення його після завершення їх перебування у відповідному закладі для таких дітей. А в разі відсутності такого житла (стаття 33 вищезазначеного закону) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують таких дітей, а також осіб з їх числа, протягом місяця у позачерговому порядку впорядкованим соціальним житлом. У 2009 році 227 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа отримали житлові приміщення, 134 – отримали житло з фонду соціального призначення. Проте 5 331 дітей, які досягли повноліття, не мали житла, з них тільки 1 587 осіб перебували на квартирному обліку.

З метою забезпечення тимчасовим житлом, надання комплексу соціальних послуг дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років в Україні розвивається мережа соціальних гуртожитків для цієї категорії дітей. Мешканцям гуртожитку надаються безкоштовно соціальні послуги різного спрямування, направлені на вирішення житлових питань, питань працевлаштування, навчання, реєстрації тощо.

Мережа соціальних гуртожитків розширюється: якщо у 2008 році в Україні функціонувало 14 одиниць, в яких перебувало 306 осіб, то в 2009 році вже 17, в яких проживало 459 осіб.

Враховуючи низький рівень забезпеченості житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2009 р. Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту був розроблений проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа» (прийнятий 1 липня 2010 р. № 2394-VI), яким врегульовуються питання взяття дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов за місцем їх походження або проживання при досягненні 16 річного віку; питання збереження і передачі в оренду житлового приміщення, закріпленого за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, на час їх влаштування в сім'ї громадян та до відповідних закладів.

Крім вищенаведених загальнодержавних форм соціальної підтримки і соціального забезпечення існують різноманітні форми фінансової підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на місцевому рівні. Так, у 2009 році була надана:

- допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, при досягненні повноліття (Ладизинська міська рада Вінницької області);
- щомісячна матеріальна допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які навчаються у вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації та професійних навчальних закладах, (Могилів-Подільська районна рада Вінницької області, Донецька обласна рада);
- грошова допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які закінчують 9 та 11 класи загальноосвітніх шкіл міста (виконком Вінницької міської ради);

- грошова допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які будуть зараховані до 1 класу загальноосвітніх шкіл (Вінницька міська рада);
- фінансова допомога на придбання квартир, погашення боргів, кошти на ремонт житлових приміщень, що належать дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування (районні, міські, сільські ради АР Крим; міські ради Хмельницької області).

У підсумку зазначимо, що державна система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, представлена широким спектром закладів, послуг та видів державної соціальної допомоги для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та сімей, які взяли їх на виховання. Однак соціальна підтримка та соціальний захист цієї категорії дітей потребує вдосконалення передусім в частині забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, житлом після досягнення ними повноліття; вдосконалення системи соціального супроводу в частині підготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів, які здійснюють соціальний супровід; створенні системи підготовки кандидатів в усиновлювачі; поліпшення механізму проведення перевірки умов виховання та розвитку усиновлених дітей; потребує активізації процес реформування державних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Державна система допомоги бездоглядним і безпритульним дітям включає заходи з виявлення сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, надання соціальної допомоги таким сім'ям; проведення профілактичних рейдів з вилучення дітей з вулиці, з комп'ютерних клубів, розважальних закладів, ігрових залів, з сімей, перебування в яких загрожує життю та здоров'ю дітей; надання соціальної допомоги дітям в закладах соціального захисту – притулках для дітей та центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та їх подальше влаштування.

За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, протягом 2009 року проведено 32 505 профілактичних рейдів (у 2008 р. – 31 089 рейдів), під час яких виявлено 22 781 дитину (у 2008 р. – 31 001 дитину) (рис. 4.3.4). У 2009 році збереглася тенденція попередніх років щодо зменшення відносного показника дітей, вилучених з вулиці, до загальної кількості дитячого населення: у 2005 році він становив 0,46%, у 2007 році – 0,44% , у 2008 році – 0,37%, у 2009 році – 0,27%.

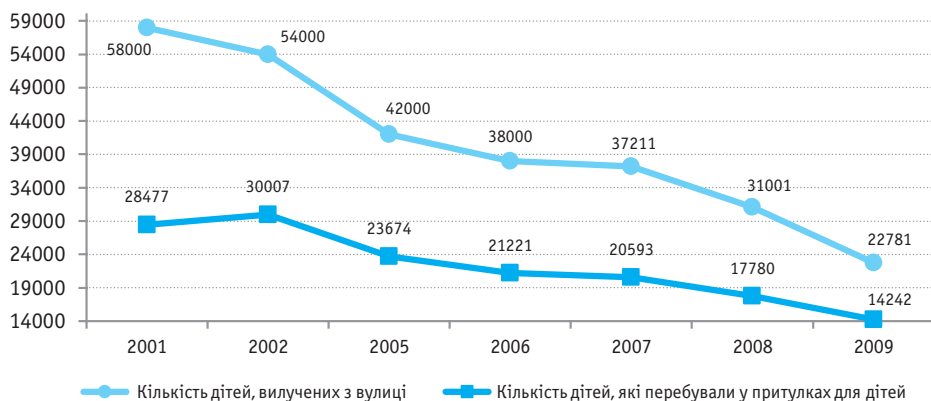

Рис. 4.3.4. Кількість дітей, вилучених з вулиці, та дітей, які перебували у притулках для дітей (за даними Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту)

З прийняттям Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» на 25% зменшилася чисельність дітей, вилучених з комп'ютерних клубів та розважальних закладів. У 2009 році на 41% у порівнянні з 2008 роком зменшилася кількість дітей, які під час рейдів були виявлені повторно. Це свідчить про проведення службами у справах дітей ефективної реабілітаційної роботи з дітьми, які опинилися поза сімейним оточенням, та профілактичної роботи з їх батьками.

66% дітей, вилучених під час проведення профілактичних рейдів у 2009 році, було повернено в сім'ю; 7% – до навчальних закладів; 19% було влаштовано до притулків та центрів соціально-психологічної реабілітації для дітей; 8% – до закладів охорони здоров'я.

Зменшення кількості дітей, виявлених під час рейдів, відображає тенденцію до зменшення загальної кількості дітей у закладах соціального захисту. У 2009 році в Україні допомогу бездоглядним та безпритульним дітям надавали у 90 притулках для дітей, в яких перебувало 14 242 дитини (у 2008 році – у 94 притулках отримало допомогу 17 780 дітей) та у 30 центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, в яких перебувало 3 585 дітей (у 2008 році у 30 центрах отримали допомогу 3 930 дітей).

Протягом останніх років закріпилася тенденція збільшення кількості дітей з притулків для дітей, які влаштовуються до сімейних форм виховання. За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, у 2009 році загалом із закладів соціального захисту, в тому числі утворених громадськими та благодійними організаціями та фондами, усиновлено 163 дитини, передано під опіку, піклування 750 дітей, влаштовано у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу 675 дітей, повернено в сім'ю після проходження реабілітації 2 167 дітей, що надало змогу зберегти родину для дитини.

Аналіз даних свідчить, що у 2009 році продовжує зменшуватися чисельність безпритульних дітей, що стало результатом цілеспрямованої державної політики надання допомоги сім'ям з дітьми, які потрапили у складні життєві обставини, відпрацювання методики вчасного вилучення дітей з сімей, які не в змозі забезпечити дитині повноцінного розвитку і виховання, удосконалення соціально-психологічної та соціально-реабілітаційної роботи з дітьми у закладах соціального захисту дітей та розвитку в Україні сімейних форм виховання.

Проте соціальна підтримка безпритульних дітей потребує вдосконалення, зокрема щодо методики раннього виявлення і надання комплексної допомоги сім'ям з дітьми, які не в змозі забезпечити дитині повноцінне виховання і розвиток; створення мережі центрів денного перебування для бездоглядних дітей; реформування притулків для дітей у центри соціально-психологічної реабілітації дітей; удосконалення методик роботи з сім'ями, діти з яких перебувають в закладах соціального захисту дітей з метою збереження для них родини.

Проблема соціального захисту дітей-інвалідів в Україні набуває особливого значення у зв'язку з постійним зростанням їх частки в загальній структурі дитячого населення. Державна соціальна підтримка дітей-інвалідів передбачає створення мережі реабілітаційних і соціальних установ та закладів для дітей-інвалідів. Зокрема у 2009 році функціонувало:

- в системі Міністерства праці та соціальної політики України – 55 будинків-інтернатів для дітей з вадами фізичного та розумового розвитку, 12 центрів професійної реабілітації інвалідів, 63 центри соціальної реабілітації дітей-

- інвалідів, 146 реабілітаційних відділень, що обслуговують дітей-інвалідів, а також 6 реабілітаційних установ змішаного типу для інвалідів та дітей-інвалідів з розумовою відсталістю та 1 установа постійного та тимчасового перебування інвалідів з розумовою відсталістю. Завдяки реабілітаційним заходам, проведеним у 2009 році, в центрах соціальної реабілітації дітей-інвалідів отримали реабілітаційні послуги 18,1 тис. дітей-інвалідів. За даними Міністерства праці та соціальної політики України, при установах створено 99 гуртків, класів, майстерень, в яких навчаються майже 2,5 тис. дітей. Діти вчаться працювати на комп'ютерах, малювати, плести, шити, вишивати, конструювати, майструвати, готувати їжу, набувати практичних навичок з різних професій. Завдяки набутим навичкам діти-інваліди продовжують навчання в центрах професійної реабілітації інвалідів та інших навчальних закладах соціальної реабілітації. Так, за даними Міністерства праці та соціальної політики України, у 2009 році інтегровано в загальноосвітній процес 85 випускників центрів соціальної реабілітації дітей-інвалідів;
- у системі Міністерства охорони здоров'я України – 71 реабілітаційна установа, в тому числі 45 для реабілітації дітей з органічним ураженням ЦНС. У центрах надається кваліфікована лікувально-профілактична, психологічна допомога. З 1993 року головним науковим, методологічним Центром, який формує політику в сфері медико-соціальної реабілітації дітей з органічним ураженням ЦНС є Український медичний центр реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи МОЗ України, він є клінічною базою кафедри дитячої неврології та медико-соціальної реабілітації Національної медичної академії ім. П. Л. Шупика і здійснює надання лікувальної, профілактичної і реабілітаційної допомоги дітям з усіх регіонів України. Крім того, функціонують 47 будинків дитини, в тому числі 41 спеціалізований, в яких здійснюється медико-соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з вадами фізичного та розумового розвитку віком від народження до 4-х років;
 - в системі Міністерства освіти і науки України – 389 спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів), з них: 226 для розумово відсталих дітей, 6 для сліпих дітей, 29 для дітей зі зниженим зором, 21 для дітей з порушенням опорно-рухового апарату, 16 для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, 31 для глухих дітей, 25 для дітей зі зниженим слухом, 35 шкіл інтенсивної педагогічної корекції.

За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, протягом 2009 року 27 549 дітей з функціональними обмеженнями було охоплено соціальними послугами. Під соціальним супроводом перебували 2 297 сімей (в них 4 715 дітей), яких торкнулася проблема інвалідності.

Основною метою надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які мають функціональні обмеження, є допомога у набутті навичок самостійного життя, попередження виникнення негативних явищ, підготовка до виконання відповідних соціальних функцій у суспільстві, прийняття та розуміння найближчим оточенням особливих потреб отримувачів послуг, створення сприятливих умов для самостійного розв'язання проблем, що виникатимуть у подальшому житті.

Мережа центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями працює для організації соціально-реабілітаційної роботи такої категорії населення. Метою діяльності центрів є відновлення та підтримка фізичного, психічного стану дітей та молоді з функціональними обмеженнями, їх адаптація та інтеграція у суспільство.

Протягом 2009 року функціонувало 14 таких центрів (протягом 2008 року — 9). До комплексу реабілітаційних послуг, що в них надаються, входять послуги логопеда-дефектолога (розвиток усіх сторін пізнавальної діяльності у процесі навчання, підготовка до посильних видів праці, виховання, включення в соціальне середовище); психологічна корекція (зокрема всебічне вивчення психологічних особливостей дитини: пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, провідної діяльності, гри); групові заняття з соціальними педагогами (з метою розвитку комунікативних умінь та соціальних навичок).

Важливою формою роботи є групи батьківської взаємодопомоги, в яких батьки підтримують один одного та надають консультації щодо оформлення пенсій, успішного лікування дітей тощо.

Протягом 2009 року центри реабілітації відвідали 800 осіб (418 дітей і 382 молоді людини з функціональними обмеженнями). 327 отримали разові послуги (188 дітей та 139 молодих людей). 473 відвідували центри реабілітації в умовах денного стаціонару (230 дітей та 243 особи з числа молоді).

Центрами здійснювалися наступні види реабілітації:

- психолого-педагогічна реабілітація проводилася за такими напрямками: консультування (683 особи); психолого-педагогічна діагностика (613); психологічна корекція (469); педагогічна корекція (475);
- фізична реабілітація забезпечувалася за наступними напрямками: консультування (458 осіб); лікувальний масаж (242); лікувальна фізкультура (312);
- соціальна та побутова реабілітація передбачала: консультування соціального педагога (552 особи); оволодіння основними соціальними навичками (513).

Послуги за різними видами реабілітації отримували також батьки, які звернулися за допомогою: 487 осіб отримали консультації соціального педагога, 644 — з питань психолого-педагогічної реабілітації; 282 отримали консультації щодо проведення фізичної реабілітації дітей; 32 пройшли психолого-педагогічну діагностику, 136 психологічну корекцію, 90 педагогічну корекцію, 25 були навчені основним соціальним навичкам. Таким чином підвищилася їх компетентність. Задля нормалізації життя родини та інтеграції дітей батьки стали залучатися до процесу реабілітації дітей як партнери.

У підсумку зазначимо, що основними проблемами у системі соціального забезпечення дітей-інвалідів є незначний розмір державної соціальної допомоги, низький рівень охоплення цієї категорії дітей та членів їх сімей соціальними послугами, недостатньо розвинена мережа центрів (відділень) соціальної реабілітації дітей-інвалідів, невирішеними залишаються питання з безперешкодним доступом дітей інвалідів до об'єктів громадського та житлового призначення. Що обумовлює високий рівень соціальної ізоляції та соціального виключення таких дітей, низький рівень матеріального забезпечення сімей з дітьми-інвалідами.

Однією з соціально вразливих категорій дітей, є діти-шукачі притулку та діти, які знаходяться на території України без супроводу дорослих. За даними Державного комітету у справах національностей та релігії, за роки незалежності органами міграційної служби України розглянуто 23 260 заяв про надання статусу біженця, з них: 5 693 особам або кожному четвертому заявнику надано цей статус. Станом на 01.01.2010 р. на території України зареєстровано 2 334

офіційно визнаних біженців з 44 країн світу, з них кожен четвертий (557 осіб) – діти до 16 років.

У пунктах тимчасового розміщення біженців в м. Одеса та у Закарпатській обл. у 2010 році проживало 518 шукачів притулку та біженців з 29 країн світу, в тому числі 134 неповнолітніх, з них 24 неповнолітніх з Афганістану, Конго, Сомалі та Палестини перебували у пунктах без супроводу сім'ї. У серпні 2009 року на базі Пункту тимчасового розміщення біженців у Закарпатській обл. (сmt Перечин) відкрито центр прийому та перебування неповнолітніх шукачів притулку без супроводу дорослих, де вони мають змогу отримувати кваліфіковану допомогу психологів, соціальних працівників, відвідувати школу.

Головною проблемою в отриманні статусу біженців для дітей–шукачів притулку, які перебувають без супроводу дорослих, є вимога законодавства щодо присутності законних представників або піклувальників дитини (родичі або представники органів опіки та піклування) під час процедури отримання статусу біженця. Проте нормативно-правовими актами України чітко не регламентується порядок встановлення піклувальника для такої категорії дітей.

До основних проблем цієї категорії дітей можна віднести і проблему отримання освіти. Відповідно до законодавства діти-шукачі притулку та біженці мають можливість відвідувати дошкільні та шкільні навчальні заклади на рівні з дітьми-громадянами України на безоплатній основі. Однак можливості дітей-шукачів притулку і біженців у отриманні освіти обмежуються по-перше, незнанням української мови, а по-друге, відсутністю спеціальних програм, за якими навчаються діти-шукачі притулку та діти-біженці або за якими вони мають змогу безкоштовно отримати факультативні (додаткові) навички.

Відповідно до Конституції України, Закону України «Про біженців», біженці користуються рівними правами з громадянами України на вищу освіту. В реальності біженцям, не дивлячись на успішне отримання середньої освіти в Україні, неможливо отримати безкоштовну вищу освіту і плата за навчання у вищих навчальних закладах для осіб, які мають статус біженців, дорівнює платі за навчання іноземців.

Біженці та шукачі притулку потрапляють до категорії найбідніших внаслідок низького рівня їх офіційного працевлаштування, фактичної відсутності системи соціальної допомоги і соціальних послуг. Наразі Міністерством праці та соціальної політики України створена робоча група з метою формування пропозицій щодо внесення змін до законів України «Про зайнятість населення» та «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та приведення їх у відповідність до Закону України «Про біженців», міжнародних зобов'язань України у сфері захисту шукачів притулку та біженців.

Основна частка іноземних громадян та осіб без громадянства, які отримали статус біженця в Україні, проживає у великих містах: Києві, Одесі та Харкові. В цих містах з листопада-грудня 2009 року розпочалися курси вивчення української мови, слухачами яких є біля 100 осіб. Курси фінансуються за рахунок коштів, отриманих УВКБ ООН від Європейської Комісії. Міжнародні громадські організації також надають різноманітні соціальні послуги біженцям та шукачам притулку: послуги з оформлення документів, отримання доступу до медичних послуг; організовують курси з вивчення української мови тощо.

У 2009 році вперше за останні роки був розроблений і затверджений нормативно-правовий документ з питань інтеграції біженців в українське суспільство «План заходів щодо інтеграції осіб, яким надано статус біженця, в українське суспільство на період до 2012 року» (розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.07.2009 р. № 853-р.).

План заходів передбачає:

- приведення низки законодавчих актів з питань освіти, зайнятості, охорони здоров'я у відповідність до норм міжнародних документів, які ратифікувала Україна, зокрема Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців;
- підготовку фахівців, розробку програм, навчально-методичних посібників з вивчення української мови як іноземної, історії, культури, державного устрою України для біженців у регіонах їх найбільшої концентрації;
- розробку методичних рекомендацій стосовно навчання дітей-біженців у загальноосвітніх навчальних закладах, організацію для них додаткових занять за шкільною програмою та з метою підготовки випускників до вступу у вищі навчальні заклади;
- розробку методичних рекомендацій для працівників органів державної служби зайнятості щодо надання допомоги у сприянні працевлаштуванню, професійній підготовці, перепідготовці, підвищенню кваліфікації біженців з метою їх подальшого працевлаштування та надання інформаційних послуг з цих питань;
- розробку інструкції з роботи з дітьми, розлученими з сім'єю, жінками та іншими вразливими групами біженців;
- створення на базі пункту тимчасового розміщення біженців у Закарпатській обл. центру роботи з дітьми, розлученими з сім'єю;
- забезпечення консультування біженців щодо їх працевлаштування, надання соціальних послуг та соціальної допомоги;
- створення на базі пунктів тимчасового розміщення біженців у Закарпатській та Одеській обл. адаптаційних центрів для біженців.

Реалізація зазначеного Плану заходів дозволить вирішити безліч проблемних питань у сфері інтеграції біженців в українське суспільство, що накопичувалися в Україні з моменту проголошення її незалежності.

Система соціально-правового захисту дітей-біженців та дітей, які перебувають на території України без законних представників, потребує вдосконалення в частині механізму встановлення піклувальника, нормативно-правового регулювання питання встановлення або підтвердження віку шукачів притулку, потребують розробки спеціальні навчальні програми для дітей-біженців і шукачів притулку, приведення законодавства країни про вищу освіту до норм Закону України «Про біженців» та створення державної системи соціальної допомоги сім'ям-біженцям та сім'ям-шукачам притулку, які мають дітей, та дітям, які перебувають на території України без законних представників.

Отже, загалом в Україні створена система соціального забезпечення та соціального захисту окремих категорій дітей, які потребують посиленої уваги та турботи (дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, безпритульних дітей, дітей-біженців та дітей, які перебувають на території України без законних представників). Протягом останніх років збільшується

чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які були усиновлені, передані на виховання в прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. Виховання в сім'ї та державна підтримка таких сімей, безумовно, забезпечує гідний рівень життя та розвитку таких дітей. До позитивних досягнень останніх років слід віднести істотне зменшення чисельності безпритульних дітей, підвищення рівня матеріального забезпечення сімей опікунів та піклувальників, розвиток системи медико-соціальної та соціально-психологічної реабілітації дітей-інвалідів, запровадження програм інклюзивного навчання та здійснення заходів з інтеграції дітей-біженців та шукачів притулку в українське суспільство. Проте в умовах зростання ризиків бідності залишаються актуальними питання підвищення розміру державної соціальної допомоги дітям-інвалідам, розвиток системи медико-соціальної та соціально-психологічної їх реабілітації. Також потребує законодавчого врегулювання запровадження системи фінансування утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за механізмом «гроші ходять за дитиною», незалежно від їх форми влаштування – базового фінансового механізму реформування системи захисту прав дитини в Україні.

РОЗДІЛ V.

ДОСВІД РОБОТИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА БІЗНЕС-ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ГІДНОГО РІВНЯ ЖИТТЯ І РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

Значну допомогу державі в забезпеченні прав дітей надають недержавні національні та міжнародні організації. Впродовж 2009 року плідна співпраця органів державної влади і громадських організацій розвивалася в різних напрямках.

Основним партнером Уряду України в реалізації програм із забезпечення прав дітей є Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. У 2009 році продовжується реалізація програми, що має на меті досягнення Цілей розвитку тисячоліття, а саме: зменшення дитячої смертності, захист материнства, зупинення поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу, захист вразливих категорій населення, сприяння гендерній рівності. Зазначена програма включає в себе реалізацію чотирьох підпрограм: «Захист дитини», «Здоров'я та розвиток дитини», «ВІЛ/СНІД, діти та молодь», «Адвокація, інформація та соціальна політика».

За підтримки ЮНІСЕФ в Україні, із залученням фахівців різних галузей та недержавних організацій, Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту розроблено проект Національного стратегічного плану дій з профілактики ВІЛ серед дітей і молоді груп ризику та уразливих до ВІЛ, догляду й підтримки дітей та молоді, яких торкнулась проблема ВІЛ/СНІДу.

Вагомий внесок в боротьбу з ВІЛ-інфекцією/СНІДом робить Міжнародний благодійний фонд «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні». Основою Програмою організації є «Подолання епідемії ВІЛ/СНІД в Україні». Вона включає такі компоненти: Лікування, догляд та підтримка; Профілактика; Інформація, освіта та адвокація; Моніторинг та оцінка.

Так, в рамках компоненту «Інформація, Освіта та Адвокація» проводиться на національному та регіональному рівнях скоординована інформаційна кампанія через школи, регіональні ресурсні центри, засоби масової інформації, недержавні організації. Вона спрямована на координацію усієї роботи по боротьбі з ВІЛ/СНІДом в Україні шляхом розробки загальнонаціональної комунікаційної стратегії.

У 2009 році Всеукраїнська благодійна організація Український фонд «Благополуччя дітей» реалізував 7 проектів різного спрямування. З метою поліпшення наявності, якості, ефективності та доступності профілактичних і лікувальних послуг охорони здоров'я матері та дитини Український фонд «Благополуччя дітей» бере участь у Україно-Швейцарській Програмі «Здоров'я матері та дитини», виконуючи компонент «Міжсекторна модель сприяння здоров'ю матері та дитини». У програмі задіяні 22 райони у 4 областях (Вінницькій,

Волинській, Івано-Франківській, АР Крим). За 2009 рік було створено 21 районну Координаційну раду зі сприяння здоров'ю матері та дитини; розроблено та впроваджено інноваційні соціальні, соціально-медичні та соціально-психологічні послуги («Підготовка вагітних та членів їх сімей до пологів та батьківства», «Школа відповідального батьківства», «Консультації на основі орієнтованого на клієнта підходу», «Розвиток дитини раннього віку», «Навчання здоров'ю»). Понад 600 фахівців (вчителі, соціальні педагоги, психологи ЗОШ, медичні працівники, представники дитячих та молодіжних громадських організацій районів, представники районних органів влади та самоврядування тощо) пройшли навчання щодо розробки соціальних проектів, реалізації послуг, що дозволило їм підвищити власний професійний рівень і здійснювати соціально-просвітницьку діяльність на більш якісному рівні.

З січня 2009 року Міжнародною організацією з Міграції розпочато Проект «Запобігання торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад», партнерами якої є Міністерство освіти і науки України, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Український фонд «Благополуччя дітей» та Західноукраїнський ресурсний центр. Зазначений проект розрахований на три роки та спрямований на зменшення негативних наслідків торгівлі людьми та неконтрольованої міграції в окремих регіонах України шляхом залучення місцевих соціальних працівників та педагогів, а також підготовки та підтримки громадських активістів у місцевій роботі на основі розвитку громад. Проект впроваджується в Автономній Республіці Крим, Донецькій, Івано-Франківській та Львівській областях.

Протягом останніх років діяльність Представництва благодійної організації «Надія і житло для дітей» в Україні була направлена на створення, розвиток і підтримку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, запровадження і реалізацію проектів щодо попередження відмов від дітей у ранньому віці, реформування державної системи опіки та піклування шляхом впровадження деінституціоналізації.

На території Макарівського району Київської області Представництвом у співпраці з місцевими органами влади реалізується проект «Реформування дитячого будинку «Барвінок» та створення центру надання соціальних послуг дітям та сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах», основною метою якого є впровадження на районному рівні комплексної моделі деінституціоналізації через створення та розвиток сімейно-орієнтованих служб та послуг для дітей та сімей. Діяльність проекту направлена на попередження вилучення дітей з сімей шляхом надання послуг дітям та сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах (як правило, це сім'ї з низьким рівнем матеріального забезпечення), розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, роботу з дітьми та персоналом у дитячому будинку «Барвінок», створення Центру соціальної підтримки дітей та сімей «Промінь надії». У 2011 році в рамках проекту планується завершити будівництво Центру соціальної підтримки дітей та сімей «Промінь надії», що забезпечить надання якісних соціальних послуг відповідно до потреб дітей та сімей даного конкретного району.

У 2009 році Представництвом благодійної організації «Надія і житло для дітей» в Україні за технічної підтримки ЮНІСЕФ та у співпраці з Міністерством охорони здоров'я України реалізовано проект «Трансформація соціально-медичних послуг з метою попередження відмов від дітей раннього віку».

У напрямку розвитку та підтримки сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Представництвом благодійної організації «Надія і житло для дітей» в Україні у співпраці з Державною соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту за підтримки Мережі нідерландських благодійних фондів для Центральної та Східної Європи в партнерстві з Карпатським Фондом «Україна» було реалізовано проект «Створення груп взаємопідтримки для батьків-вихователів і прийомних батьків».

Міжнародна благодійна організація «Кожній дитині» реалізовує програми у сфері забезпечення прав дітей через впровадження практичної діяльності у вигляді проектів, що дають доказову базу і підтверджують доцільність використання інноваційних підходів у соціальній роботі щодо попередження вилучення дітей з сімейного середовища. З 2009 року Представництво «Кожній дитині» спільно з органами місцевого самоврядування м. Бровари вперше в Україні розробили та впровадили модель діяльності прийомної сім'ї термінового влаштування, яка доповнила систему підтримки вразливих сімей з дітьми та профілактики соціального сирітства.

У 2009 році розпочалася реалізація проекту «Попередження розміщення дітей раннього віку в інтернатні заклади». Пілотним майданчиком було визначено Київський обласний спеціалізований будинок дитини в м. Біла Церква. Розроблено та розпочато впровадження стратегії реформування будинку дитини. З метою подальшої реінтеграції дітей в біологічні сім'ї, до родичів, та влаштування в сімейні форми виховання проведено ряд тренінгів для персоналу дитячого будинку та спеціалістів дотичних служб, введено посаду соціального педагога, відпрацьовано механізми міжвідомчої взаємодії між закладом та органом опіки, який направив дитину до закладу, та соціальними працівниками, які супроводжують біологічну чи прийомну сім'ю, облаштований блок для спілкування та перебування матері з дитиною. В результаті проведеної роботи повернено до сімейного середовища 45 дітей, що становить 87% від загальної кількості дітей, які вибули з будинку дитини.

У рамках проекту «Створення служби соціалізації та адаптації дітей, що виходять з інтернатних закладів» розроблена методика комплексної оцінки потреб та рівня оволодіння життєвими навичками молодшої людини, яка залишає або залишила заклад опіки та методика складання планів їх підготовки до самостійного життя; програма та методика роботи клубу для випускників «Як стати успішним». Метою клубу є формування у молодих людей життєвих навичок та розширення мережі позитивних соціальних контактів у період входження у самостійне життя. Програма діяльності клубу включає блок з підготовки до сімейного життя.

Важливу роботу здійснює Представництво HealthRight (Право на здоров'я) в Україні, програми якого сфокусовані на ВІЛ-позитивних, наркозалежних жінках,

їх дітях, дітях вулиці та вуличній молоді. В своїй діяльності організація співпрацює з місцевою громадою. Основною метою є впровадження довгострокових змін, що сприятимуть охороні громадського здоров'я та одночасному захисту прав людини.

Робота організації спрямована на покращення здоров'я та добробуту сиріт та дітей з груп ризику, розвиток сфери жіночого здоров'я, профілактику та лікування ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та малярії, допомогу та підтримку жертвам катувань, торгівлі людьми, домашнього насильства.

За підсумками роботи центру соціально-психологічної реабілітації в м. Чернігові спільно з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту в 2009 році був розроблений методичний посібник з питань надання професійної комплексної допомоги бездоглядним та безпритульним дітям. Зазначене видання розраховане на працівників служб у справах дітей, закладів соціального захисту дітей, інших фахівців, котрі працюють з бездоглядними та безпритульними.

Міжнародним фондом «Відродження» у 2009 році було започатковано нову Антикризову гуманітарну програму. Програма спрямована на підтримку соціальним, культурницьким та гуманітарним проектам, націленим на збереження освітніх та оздоровчих програм для дітей та молоді з сільської місцевості та депресивних регіонів; збереження селищних культурницьких інституцій, перетворення їх на центри громадської активності та дитячої позашкільної зайнятості. Програма сприятиме процесу започаткування роботи гуртків дитячої творчості, станцій «юних техніків» та центрів розвитку дитини.

У липні 2009 року в рамках Антикризової програми МФ «Відродження» було проведено два конкурси «Оздоровлення й відпочинок дітей пільгових категорій» та «Підтримка діяльності літніх шкільних закладів відпочинку». Наглядова Рада Антикризової гуманітарної програми надала підтримку 40 проектам, спрямованим на попередження бездоглядності дітей середнього і старшого віку під час літніх канікул (у серпні місяці) шляхом організації їх відпочинку у літніх пришкільних або наметових таборах. Сукупний бюджет підтриманих проектів склав 1 815 560 грн.

Заслужовує на увагу досвід громадських організацій щодо створення закладів для надання допомоги дітям. Основна діяльність цих закладів спрямована на надання різноманітної допомоги дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах. Також в них можуть перебувати діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. До закладів, створених неурядовими організаціями, відносяться центри реабілітації дітей та приватні дитячі будинки. Центри спрямовують свою діяльність саме на реабілітацію дитини після пережитих нею потрясінь, жорстокого поводження, нехтування та іншого негативного досвіду. Приватні дитячі будинки створюють альтернативу державним інтернатним закладам, розраховані на невелику кількість дітей та здебільшого зорієнтовані на навчання дітей, які в них перебувають. В таких закладах умови утримання та виховання дітей наближені до сімейних.

У 2009 році 174 дитини з центрів реабілітації дітей та приватних дитячих будинків були влаштовані до сімейних форм виховання: 47 дітей було всиновлено, 89 передано під опіку чи піклування, 38 влаштовано на виховання в прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу.

Як вже зазначалося, соціальну підтримку дітям-біженцям та дітям, які опинилися на території України без законних представників, здебільшого надають неурядові організації. Так, у м. Одеса Благодійний фонд допомоги біженцям «Співчуття» організовує для дітей-біженців мовні курси, надає психологічні та юридичні консультації. В рамках проекту Фонду створений інтеграційний центр «Віта», при якому працює ляльковий театр. Проекти, спрямовані на соціальну підтримку дітей-біженців, реалізовує і Благодійний фонд «Рокада». В рамках проектів надається:

- психологічна підтримка (консультації психолога та психіатра);
- соціальний супровід (консультації з прав людини);
- юридична підтримка (консультації юриста та допомога в отриманні державних допомог);
- гуманітарна допомога (теплий одяг, шкільна форма та канцтовари для школярів, спальні та продуктові набори для тих, хто щойно прибув до України, продуктові набори підвищеної калорійності для хворих на туберкульоз тощо);
- освітня допомога (курси української, російської мов, курси крою та шиття для жінок).

Проблемами дітей-біженців та дітей, які перебувають в Україні без законних представників, опікується Датська рада з питань біженців. З квітня 2009 року Держкомнацрелігій спільно з Датською радою з питань біженців реалізує міжнародний проект «Правовий та соціальний захист дітей-біженців та дітей, що шукають притулок в Україні». Основна мета цього проекту – створення системи роботи з неповнолітніми шукачами притулку, які перебувають в Україні без супроводу дорослих. В рамках проекту створена Громадська рада з питань біженців щодо правового, соціального захисту дітей, які шукають притулку в Україні та дітей-біженців.

Аналіз результатів впроваджених в Україні міжнародними і благодійними організаціями проектів засвідчує розвиток нових технологій і методик соціальної підтримки сімей з дітьми та дітей уразливих груп. Спільні дії недержавних організацій та органів влади дозволяють використати та впровадити в нашої країні кращий міжнародний та вітчизняний досвід захисту дітей.

Значну роль у забезпеченні гідного рівня життя та розвитку дітей відіграють бізнес-організації. Основною формою участі підприємств та організацій у вирішенні проблем дитинства є надання матеріальної допомоги. Так, наприклад, у Сумській області за участю органів місцевого самоврядування запроваджено шефство трудових колективів, громадських організацій, благодійних фондів над закладами для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За результатами такої співпраці у 2009 році для розвитку матеріальної бази цих закладів було залучено 1167 тис. грн. (у 2007 році – 1882 тис. грн., 2008 році – 1975 тис. грн.). Протягом 2009 року понад 40 установ і підприємств м. Севастополь надали допомогу закладам для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Для дітей-вихованців дитячих будинків були організовані екскурсії та свята. У Полтавській області за 325 сім'ями, які виховують 5 і більше дітей, закріплено місцеві підприємства, установи та організації. У 2009 році сім'ям надано благодійну допомогу на суму 750 тис. грн. у вигляді продовольчих наборів,

побутової техніки, будівельних матеріалів, меблів, допомоги у вирішенні питання обробки земельних ділянок, сплати боргів за комунальні послуги, придбання путівок на оздоровлення дітей, надання грошової допомоги, придбання канцелярських товарів, шкільного одягу та взуття тощо.

У сфері допомоги багатодітним родинам ключовим став проект «Зігрій любов'ю дитину» благодійного фонду Ріната Ахметова «Розвиток України», спрямований на поліпшення житлових умов (придбання житла або проведення капітального ремонту) багатодітних родин, в яких виховується більше десяти дітей (загальний бюджет проекту 17 млн грн.). Проект реалізовується з 2008 року у Луганській, Полтавській, Закарпатській, Чернігівській областях та Автономній Республіці Крим. Так, у Луганській обл. в межах реалізації цього проекту станом на 01.01.2010 р. придбано житло п'яти багатодітним родинам, ремонту житлових будинків проведено чотирьом родинам на загальну суму 1 735,05 тис. грн., отже, завдяки проекту вирішені житлові проблеми всіх багатодітних сімей області, в яких виховується 10 і більше дітей.

Окрім зазначеного проекту Фонд реалізує проект створення першого Українського центру медико-психологічної і соціальної реабілітації дітей, хворих на туберкульоз. У 2009 році розпочато впровадження волонтерського проекту «Тинейджер» – «Напиши мені листа». Цей проект передбачає два способи спілкування з дітьми: персональне шефство (адресна допомога дітям, які перебувають в інтернатних установах і притулках з урахуванням їх індивідуальних потреб) і наставництво (прямий контакт з дитиною та сприяння розвитку її особистості). Проект розрахований не тільки на спільні заняття чимось цікавим і захоплюючим з дітьми, але й на дружнє листування з ними.

Заслугує на увагу і досвід реалізації широкомасштабних проектів Фонду Віктора Пінчука. З 2006 р. розпочалася реалізація проекту «Колиски надії», проекту створення спеціалізованих Центрів надання допомоги новонародженим по всій Україні. На сьогодні відкрито 18 Центрів у різних регіонах України. В ході реалізації Програми Фонд Віктора Пінчука ставить перед собою основну мету: зниження рівня дитячої смертності в країні і поліпшення якості життя врятованих дітей. В рамках Програми «Колиски надії» Фонд Віктора Пінчука здійснює:

- технічне оснащення (дооснащення) основних етапів розвитку, народження і подальшого життя дитини за допомогою сучасного і високоякісного устаткування;
- проведення навчальних тренінгів і семінарів з нових технологій догляду за новонародженими для лікарів і медичних сестер відділень інтенсивної терапії партнерських медичних установ;
- оснащення центрів «Колиски надії» комп'ютерними робочими станціями, що забезпечують зв'язок між центрами, а також швидкий доступ до мережі Інтернет.

Значний внесок у забезпечення гідного рівня життя та розвитку дітей зробив Фонд Олександра Фельдмана, який реалізовує програму «Захистимо дитинство». Програма спрямована на захист прав дітей (зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), сприяння національному усиновленню та поширенню сімейних форм виховання дітей-сиріт, надання підтримки розвитку дитячої творчості і спорту та поширення здорового способу життя серед дітей та молоді.

Перша частина програми – це допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, яка включає в себе проект «Підтримка національного усиновлення та сімейних форм виховання «Сирітство – це відчай, родина – це надія на життя». Було започатковано ще один проект, який включає допомогу дітям з багатодітних родин – «Підтримка багатодітних родин». Друга частина програми – розвиток фізичної культури та спорту. Зокрема це проект «Турнір 1000 команд» – футбольний турнір, що за визнанням УЕФА є найбільшим регіональним футбольним змаганням у Європі. Третя частина програми – проект «Життя без наркотиків» – комплекс навчально-профілактичних заходів, шкільних занять, що змалку виховують звичку до здорового способу життя та запобігають вживанню наркотиків.

Наведені вище приклади надання допомоги дітям з боку бізнес-структур мають позитивний ефект. Однак проведений аналіз свідчить, що допомога дітям найчастіше має матеріальний характер.

Зазначимо, що протягом останніх років значно збільшилася активність бізнес-організацій та недержавних організацій міжнародного та національного рівнів у забезпеченні гідного рівня життя і розвитку дітей. Якщо бізнес-організації переважно надають матеріальну допомогу, то неурядові свої зусилля спрямовують на відкриття закладів, які надають допомогу дітям, розробці і відпрацюванню нових технологій соціально-правового захисту дітей. Проте у співпраці органів місцевої влади, бізнес-структур і неурядових організацій не вирішеними залишаються питання низького рівня поінформованості щодо існуючих потреб у сфері захисту дитинства; інколи «примусовий» характер співпраці, особливо з бізнес-компаніями; відсутність довгострокових договорів про співробітництво тощо.

РОЗДІЛ VI.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Аналіз державної політики щодо забезпечення рівних можливостей дітей в умовах зростання ризиків бідності засвідчив, що держава докладає суттєві зусилля для забезпечення рівних можливостей дітей, передусім дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей. З метою забезпечення права дітей на сімейне виховання зростає як чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, перебувають під опікою, піклуванням, так і чисельність усиновлених. У 2009 році було збільшено розміри державної допомоги опікунам та піклувальникам, запроваджено державну допомогу при усиновленні дитини, був удосконалений порядок соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Активна політика держави спрямована на забезпечення права дітей на сімейне виховання, удосконалення практики соціального супроводу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, розширення мережі закладів соціального захисту та соціального обслуговування, створення неурядовими організаціями центрів денного перебування дітей, реабілітаційних центрів призвели до скорочення загальної чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та зменшення чисельності безпритульних дітей.

Однак проведений аналіз забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення засвідчив, що забезпечення рівних можливостей дітей ускладнюється:

- відсутністю в достатній мірі територіальної доступності дітей, які мешкають у сільській місцевості, до закладів соціальної інфраструктури (недостатньо розвинута мережа закладів системи охорони здоров'я, дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, закладів культури, відпочинку та спорту);
- недостатнім забезпеченням доступності дітей-інвалідів до навчальних закладів та закладів культури, відпочинку та спорту (відсутність спеціального обладнання у приміщеннях цих закладів);
- недостатнім ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я (застаріле медичне обладнання, недостатнє забезпечення медикаментами, нестача лікарів та молодшого медичного персоналу), системи освіти (застаріла матеріально-технічна база, моральна та фізична застарілість і зношеність навчально-лабораторної бази навчальних закладів, недостатні темпи технологічної модернізації освітнього процесу, недостатнє кадрове забезпечення навчальних закладів для дітей з особливими потребами, забезпечення підручниками для дітей з порушенням слуху та зору), закладів культури,

відпочинку та спорту (сучасним обладнанням, інвентарем, матеріалами, виданнями для дітей з порушенням зору та слуху тощо);

- обмеженістю матеріальних можливостей сімей з дітьми в отриманні якісних послуг у сфері охорони здоров'я, системи освіти (особливо професійної), доступу до закладів культури, відпочинку та спорту.

Останніми роками простежується чітка тенденція повільного скорочення рівня бідності, передусім у сім'ях з дітьми. Однак рівень бідності сімей з дітьми перевищує рівень бідності сімей без дітей, а сімей, в яких проживають троє та більше дітей, є вдвічі вищим як за національним, так і за абсолютним критеріями.

Дослідження бідності за умовами життя (за деприваціями) засвідчило, що сім'ї з дітьми порівняно з бездітними зазнають більшого ступеню позбавлення в житлових умовах, насамперед це стосується недостатньої житлової площі, особливо у великих містах, та позбавлень щодо ознак, безпосередньо зумовлених потребами дітей. Так, майже для кожної п'ятої сім'ї з дітьми проблемним є придбання дитячого одягу, а майже кожна десята потерпає від відсутності дошкільних закладів або нестачі коштів для отримання професійної освіти.

Бідність сімей з дітьми з точки зору позбавлень має чітко виражений сільський характер (за межею деприваційної бідності перебуває вдвічі більше сімей з дітьми, які проживають в сільській місцевості). Практично за всіма ознаками позбавлення сільські сім'ї з дітьми перебувають у менш сприятливих умовах порівняно з міськими. Найбільш помітні відмінності стосуються доступності об'єктів соціальної інфраструктури, деякими з яких не має можливості скористатися більш ніж половина сільських сімей з дітьми, а також у забезпеченні специфічних потреб дітей.

Аналіз даних засвідчив, що серед сімей з дітьми бідність за монетарною та немонетарною ознаками має схожий вплив – якщо виключно за національним (монетарним) критерієм бідними є 20,0 % домогосподарств, то за умовами життя 25,5 %. До категорії бідних за двома критеріями відносяться 12,2 % домогосподарств з дітьми (по Україні – 9,0 %).

Найбільшого ступеню позбавлення в умовах життя зазнають багатодітні сім'ї, що пояснюється насамперед обмеженістю їх матеріальних ресурсів, а також сім'ї з дітьми, які проживають у сільській місцевості – вони обмежені у можливостях доступу до об'єктів соціальної інфраструктури та у задоволенні специфічних дитячих потреб. Ці ж типи сімей зазнають і найбільшого ступеню концентрації обох ознак бідності – монетарної та немонетарної відповідно.

Отже, незважаючи на зростання видатків на соціальну підтримку сімей з дітьми, розміри допомоги не задовольняють їх потреб. З огляду на вищезазначене, вкрай необхідним є:

- перегляд методики розрахунку прожиткового мінімуму як базового соціального стандарту для визначення розміру державних соціальних гарантій;
- вдосконалення механізмів призначення адресної допомоги малозабезпеченим сім'ям, в першу чергу, сім'ям з дітьми;
- розробка і впровадження нового механізму перевірки сімей на право отримувати таку допомогу;
- посилення контролю за використанням допомоги на потреби дітей;
- розробка і впровадження механізмів поєднання системи соціальних виплат водночас з наданням соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Безумовно, в умовах фінансово-економічної кризи обсяги бюджетних коштів, що спрямовуються на надання допомоги сім'ям з дітьми та малозабезпеченим сім'ям, обмежені. Отже, необхідно провести реформування системи соціальних пілг та системи надання житлових субсидій, що значно обмежить доступ до них небідної частини населення, та системи оплати праці, що дозволить працюючим батькам забезпечити гідний рівень життя їх дітей.

В сучасних умовах для забезпечення рівних можливостей дітей вкрай важливим є виконання в повному обсязі заходів з охорони дитинства, в першу чергу, заходів з реалізації «Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, створення і впровадження (як на національному так і на регіональному рівні) системи здійснення моніторингу державної політики в сфері охорони дитинства.

В умовах економічної нестабільності актуалізується проблема нових форм соціальної підтримки сімей з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах; посилення міжвідомчої співпраці центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і служб у справах дітей, соціальних інспекторів, працівників освіти, системи охорони здоров'я, органів внутрішніх справ з метою раннього виявлення сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

З метою поліпшення умов виховання і розвитку дітей, які перебувають під опікою, піклуванням, виховуються в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, необхідно забезпечити в повному обсязі фінансування програм підготовки й підвищення кваліфікації прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, розширення мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (на які покладаються обов'язки соціального супроводу) в сільських районах.

Потребує вдосконалення система національного усиновлення. Враховуючи, що кандидати у батьки орієнтовані на усиновлення дітей молодшого віку, а переважна чисельність дітей, які можуть бути усиновлені – діти шкільного віку, потребує активізації робота не тільки з формування установок, а й запровадження форм соціально-психологічної підготовки та подальшої підтримки таких родин. Запровадження системи підготовки і соціальної підтримки обумовлено тим, що переважна чисельність скасованих усиновлень стосується сімей з усиновленими дітьми у віці від 6 до 18 років. Ймовірно допустити, що усиновлювачі не готові вирішити проблеми, що виникають у їх взаємостосунках з дітьми. Не розробленою залишається і методика контролю за умовами виховання і розвитку усиновлених дітей громадянами України. Україна досі не може запровадити чіткий контроль за умовами виховання й розвитку усиновлених іноземцями українських дітей, оскільки не підписала Гаазької конвенції про захист прав дітей і співробітництво з питань міждержавного усиновлення.

З метою зниження рівня бідності за умовами життя потребує негайного вирішення питання розширення мережі позашкільних закладів, закладів культури і відпочинку, фізкультури і спорту в сільській місцевості. Враховуючи низький рівень розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості, мізерну чисельність введення в експлуатацію нових об'єктів соціального призначення на селі, потребує вивчення питання щодо можливостей перепрофілювання відповідно до потреб регіонів вивільнених приміщень закладів для дітей-сиріт

та дітей, позбавлених батьківського піклування; створення таких закладів на базі малокомплектних загальноосвітніх навчальних закладів; інших приміщень, що перебувають на балансі сільських рад.

Сьогодні на часі забезпечення державних гарантій доступності позашкільної освіти, права дітей на культурний і духовний розвиток, тому що існуючі соціально-економічні умови значною мірою впливають на зниження доступності деяких напрямів діяльності позашкільних навчальних закладів та закладів культури.

З метою створення рівних можливостей в отриманні освіти та задоволенні своїх культурних потреб в найближчі роки потрібно активізувати зусилля з обладнання навчальних закладів, закладів культури і відпочинку, оздоровчих закладів відповідно до потреб дітей-інвалідів; підготовки педагогічних кадрів до запровадження інклюзивної освіти.

Забезпечення гідного рівня життя і рівних можливостей в сучасних умовах неможливо без активізації громади, запровадження нових форм співпраці органів місцевої влади, бізнес-структур і неурядових організацій. З цією метою доцільно:

- створювати на місцевих рівнях бази даних інформації стосовно питань соціально-правового захисту дитинства, підтримки сімей з дітьми, відновлення мережі закладів культури і спорту для дітей, для вирішення яких необхідна допомога громадськості, в т.ч. бізнес-структур;
- проводити навчання для представників місцевих неурядових організацій з питань активізації громади;
- запроваджувати заходи зі стимулювання бізнес-структур і неурядових організацій до надання такої допомоги (відзнаки, нагороди, широка інформаційна підтримка тощо).

Наскільки продуманою та комплексною буде державна політика у сфері захисту прав дітей у період фінансово-економічної кризи, яку переживає Україна, залежить не лише збереження наявних засад для позитивних змін, але і їх розширення для майбутніх поколінь українських дітей.

ДОДАТОК. СТАТИСТИЧНІ ДАНІ

Умовні позначки:

Тире (–) – явища не було.

Знак ікс (х) – заповнення рубрики за характером побудови таблиці не має сенсу або недоцільне.

Крапки (...) – відомості відсутні.

Таблиця 1

Чисельність дітей¹ в Україні, за регіонами
(за даними Держкомстату України)
(постійне населення станом на 1 січня; осіб)

Адміністративно-територіальна одиниця	2005	2006	2007	2008	2009
Україна	9129178	8801969	8536066	8325687	8186277
Автономна Республіка Крим	378130	362016	350114	342249	337788
Вінницька	348397	336722	326558	318287	311705
Волинська	248370	242858	239067	236613	235644
Дніпропетровська	638334	612568	593213	578396	567863
Донецька	791873	752854	724303	701161	685689
Житомирська	283392	275133	267943	261920	256768
Закарпатська	308093	301141	295743	291530	288770
Запорізька	342478	327434	315491	305847	299500
Івано-Франківська	320963	312168	304758	298911	293812
Київська	342844	331977	321021	312155	307850
Кіровоградська	213013	203279	195580	189143	183582
Луганська	415744	392856	375928	361946	352668
Львівська	555105	539179	525278	513019	504352
Миколаївська	245220	235408	227551	221274	216662
Одеська	477729	462795	450708	442125	437790
Полтавська	288520	276177	266225	257458	251149
Рівненська	287294	281136	276924	273778	272177
Сумська	224891	213394	204559	197172	191450
Тернопільська	242243	235288	229186	223621	219164
Харківська	479872	459268	443307	431796	424646
Херсонська	234197	224264	216738	210353	205413
Хмельницька	283770	273872	265733	258919	254031
Черкаська	258607	248250	238925	230715	224384
Чернівецька	205431	200295	195686	192216	189597
Чернігівська	208664	199373	191528	184547	179474
м. Київ	442277	440295	433493	430947	434908
м. Севастополь	63727	61969	60506	59589	59441

¹ Особи віком 0–17 років

Таблиця 2

**Загальна кількість дітей-сиріт та дітей,
позбавлених батьківського піклування, за регіонами¹**

(на кінець року; осіб)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Україна	97590	97829	102912	102924	103542	100787
Автономна Республіка Крим	6229	5882	5974	5682	5337	4863
Вінницька	2912	2798	3102	3185	3261	3216
Волинська	1662	1787	1770	1798	1860	1867
Дніпропетровська	10392	10771	10963	11058	10947	10355
Донецька	14742	13715	13815	12270	11755	11153
Житомирська	2090	3056	3543	3842	3947	3928
Закарпатська	1509	1597	1477	1721	1971	2124
Запорізька	4028	4080	4702	4777	4831	4785
Івано-Франківська	1338	1431	1626	1576	1618	1625
Київська	3753	3632	3645	3796	3806	3849
Кіровоградська	2617	2193	2876	3340	3479	3556
Луганська	5449	4869	5580	5684	5652	5421
Львівська	2197	2318	2425	2553	2718	2842
Миколаївська	3507	3499	3784	4357	4570	4451
Одеська	7391	7548	7651	7297	7192	6885
Полтавська	3107	2931	2894	3090	3039	2911
Рівненська	1602	1638	1727	1756	1811	1782
Сумська	2555	2680	2704	2670	2670	2617
Тернопільська	926	925	1005	1080	1199	1234
Харківська	5070	5211	5714	5704	5629	5247
Херсонська	2878	2835	3620	3114	3336	3406
Хмельницька	2516	2676	2108	2549	2384	2462
Черкаська	2405	2402	2746	2705	2873	2789
Чернівецька	1101	1229	1087	1097	1225	1258
Чернігівська	1745	2204	2723	2775	2985	2915
м. Київ	3170	3230	2958	2770	2751	2618
м. Севастополь	699	692	693	678	696	628

¹За даними Міністерства молоді та спорту

Таблиця 3

**Розподіл померлих в Україні за окремими причинами смерті та віком
у 2009 році (за даними Держкомстату України)**

(Міські поселення та сільська місцевість; обидві статі)

Причини смерті	Всього, осіб	У тому числі за віком, років								
		0	1-4	5-9	10-14	15	16	17	0-15	0-17
Всього померлих	706739	4801	888	493	629	188	269	385	6999	7653
КЛАС 1. Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	15137	125	79	19	18	4	5	5	245	255
КЛАС II. Новоутворення	88605	42	120	91	98	20	33	24	371	428
КЛАС III. Хвороби крові й кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	317	39	9	5	5	0	1	2	58	61
КЛАС IV. Ендокринні хвороби, розлади харчування та порушення обміну речовин	2683	65	21	15	11	2	3	6	114	123
КЛАС V. Розлади психіки та поведінки	2073	0	0	0	3	1	0	0	4	4
КЛАС VI. Хвороби нервової системи	6229	135	103	63	57	17	25	24	375	424
КЛАС VII. Хвороби ока та його придаткового апарату	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
КЛАС VIII. Хвороби вуха та соскоподібного відростка	49	0	0	0	1	0	0	1	1	2
КЛАС IX. Хвороби системи кровообігу	460609	72	26	9	27	11	17	19	145	181
КЛАС X. Хвороби органів дихання	21089	134	55	20	13	3	9	14	225	248
КЛАС XI. Хвороби органів травлення	30079	21	14	5	6	3	5	1	49	55
КЛАС XII. Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	449	1	0	0	0	0	1	0	1	2
КЛАС XIII. Хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини	657	3	1	2	6	1	3	1	13	17
КЛАС XIV. Хвороби сечостатевої системи	3042	0	2	3	1	1	1	1	7	9
КЛАС XV. Вагітність, пологи та післяпологовий період	129	0	0	0	0	0	1	2	0	3
КЛАС XVI. Окремі стани, що виникають в перинатальному періоді	2537	2537	0	0	0	0	0	0	2537	2537
КЛАС XVII. Природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії	1952	1152	172	57	44	7	5	11	1432	1448
КЛАС XVIII. Симптоми, ознаки та відхилення від норми, що виявлені при клінічних і лабораторних дослідженнях, не класифіковані в інших рубриках	22166	177	16	5	20	5	2	4	223	229
КЛАС XX. Зовнішні причини смерті	48937	298	270	199	319	113	158	270	1199	1627

Таблиця 4

Рівень захворюваності дітей віком 0 – 17 років за класами хвороб в Україні
 (за даними Держкомстату України)
 (система Міністерства охорони здоров'я України)
 (кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 000 дітей віком 0–17 років)

Назва класів хвороб відповідно до МКХ-10	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Усі захворювання	114403	122627	127463	128052	134288	134488	140300
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	5626	5555	5629	5511	5568	5721	5415
Новоутворення	242	293	305	317	318	318	325
Хвороби крові і кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	1607	1741	1738	1762	1768	1738	1667
Хвороби ендокринної системи, розладу харчування, порушення обміну речовин	2872	2538	2459	2380	2327	2245	2252
Розлади психіки та поведінки	655	636	630	615	612	614	588
Хвороби нервової системи	1690	2061	2106	2190	2174	2214	2213
Хвороби ока та придаткового апарату	3977	4356	4459	4413	4560	4602	4688
Хвороби вуха та соскоподібного відростка	3508	3717	3885	3893	4099	4013	4021
Хвороби системи кровообігу	847	908	940	951	933	985	1038
Хвороби органів дихання	69202	75567	79695	80223	85772	85875	92009
Хвороби органів травлення	4823	5102	5176	5198	5262	5274	5357
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	6720	7078	7312	7327	7567	7473	7417
Хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини	2976	3184	3163	3143	3039	3052	3045
Хвороби сечостатевої системи	2554	2998	3032	3026	3057	3022	2989
Вагітність, пологи та післяпологовий період ¹	217	242	237	224	226	227	200
Окремі стани, що виникають у перинатальному періоді ²	33188	25212	23094	22072	19900	18182	16161
Уроджені аномалії (вади розвитку), деформації і хромосомні порушення	503	526	527	543	540	556	582
Симптоми, ознаки та відхилення від норми, що виявлені під час лабораторних та клінічних досліджень, не класифіковані в інших рубриках	522	300	250	239	228	240	239
Травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин	4811	4828	4950	5092	5261	5360	5349

¹ На 100 000 дівчат віком 0-17 років.

² На 100 000 дітей віком до 1 року.

Таблиця 5

ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД¹ діти
(за даними Держкомстату України)

(осіб)

	ВІЛ-інфіковані						Із числа ВІЛ - інфікованих хворі на СНІД					
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Чисельність осіб з уперше в житті встановленим діагнозом												
Діти у віці 0 – 14 років	730	2 516	2 834	3 449	3 649	3 765	13	143	123	115	74	93
Діти у віці 15 – 17 років	64	87	105	114	103	68	3	6	6	18	1	6
На 100 000 населення відповідного віку												
Діти у віці 0 – 14 років	8,5	36,6	42,4	52,6	56,2	58,1	0,2	2,1	1,8	1,8	1,1	1,4
Діти у віці 15 – 17 років	2,7	4,2	5,3	6,1	5,8	4,1	0,1	0,3	0,3	1,0	0,1	0,4
Чисельність осіб, які перебувають на обліку у медичних закладах, на кінець року												
Діти у віці 0 – 14 років	1 226	5 302	6 023	7 094	8 065	8 793	14	251	336	426	490	594
Діти у віці 15 – 17 років	173	190	234	493	245	527	4	9	7	32	29	31
На 100 000 населення відповідного віку												
Діти у віці 0 – 14 років	14,6	78,4	91,2	109,1	124,5	135,6	0,2	3,7	5,1	6,6	7,6	9,2
Діти у віці 15 – 17 років	7,3	9,3	12,1	27,0	14,3	33,0	0,2	0,4	0,4	1,8	1,7	1,9

¹ Громадяни України

Таблиця 6

Оздоровлення окремих категорій дітей¹ за типами оздоровчих закладів
(за даними Держкомстату України)

(осіб)

	Постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС				Сироти та позбавлені батьківського піклування				Інваліди				З малозабезпечених, багатодітних та неповних сімей			
	2000	2007	2008	2009	2000	2007	2008	2009	2000	2007	2008	2009	2000	2007	2008	2009
Усього	82703	89102	93821	82 354	72398	82157	81187	67580	6409	23798	24662	21 351	229516	470868	446210	343015
В таборах:																
Позаміських оздоровчих	46928	8820	6893	3 755	55142	44875	47380	37812	2157	3843	3875	3 532	69520	68194	60852	43155
Санаторного типу	14724	2231	4956	3 100	2985	7759	5537	4343	543	1063	771	736	6072	7110	6253	4187
Праці і відпочинку	2475	338	259	295	1023	1705	1445	721	462	389	384	349	20017	2009	1788	2367
Відпочинку для старшокласників та учнівської молоді	144	43	56	76	456	55	91	55	14	24	25	4	1014	692	605	297
З денним перебуванням	15178	76462	79645	73 653	10375	21617	21837	20242	3010	16992	17858	16 097	122047	376976	359587	282909
Профільних	2526	727	1532	1 238	957	1534	2038	1908	184	740	843	346	7958	7654	7405	6002
Інших	728	481	480	237	1460	4612	2859	2499	39	747	906	287	2888	8233	9720	4098
Питома вага дітей (у % до підсумку), оздоровлених у таборах																
позаміських оздоровчих	57	10	7	5	76	55	58	56	34	16	16	17	30	15	14	13
санаторного типу	18	3	5	4	4	9	7	6	9	5	3	3	3	2	1	1

¹ Чисельність дітей наведена за списком, незалежно від кількості змін, протягом яких вони відпочивали.

Таблиця 7

**Чисельність виявлених неповнолітніх, які підозрювалися у скоєнні злочинів,
за видами злочинів**

(за даними Міністерства внутрішніх справ України)

(осіб)

	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Усього	26611	26410	22767	16966	15572	13541	12956
Підозрювались у скоєнні злочинів:							
Умисне вбивство	240	234	210	181	137	146	95
Умисне тяжке тілесне ушкодження	329	335	281	245	280	212	175
Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини	—	—	1	3	—	1	1
Зґвалтування	106	69	87	71	79	79	50
Крадіжки	16811	15875	12079	7130	6336	5496	6135
Грабіж	2376	2985	3377	3249	2773	2328	2185
Розбій	818	855	860	816	729	624	515
Шахрайство	168	318	539	487	432	284	283
Злочин проти безпеки руху та експлуатації транспорту	1180	1112	1048	905	1020	901	738
Хуліганство	1847	1653	1397	1261	1203	1211	981
Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	1004	1380	1359	1178	1073	952	736
Інші злочини	1732	1594	1529	1440	1510	1307	1062

Таблиця 8

Кількість неповнолітніх, засуджених за скоєння злочинів, за видами злочинів
(За даними Державної судової адміністрації (ККУ 1960 та 2001 років)

(осіб)

	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Усього	16745	20016	21111	21806	17556	13939	11170	10078	8555
Умисні вбивства (та замахи)	147	257	195	115	109	106	156	109	91
Умисні тяжкі тілесні ушкодження	155	233	246	268	253	211	205	200	157
Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини	x	—	—	1	—	2	1	—	1
Згвалтування (та замахи)	276	106	93	87	86	76	68	68	66
Крадіжки	9967	13809	13562	13467	10078	6299	4641	4162	3751
Грабіж	1895	1655	2153	2674	2734	2951	2449	1784	1763
Розбій	594	655	700	705	673	740	713	515	484
Шахрайство	57	81	77	146	182	232	195	154	105
Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	x	x	1153	1132	849	801	789	700	618
Хуліганство	1302	1475	987	1042	831	797	567	630	428
Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	316	681	738	999	850	830	651	637	538
Інші	2036	2539	3347	3340	855	837	674	1119	553

Таблиця 9

Кількість неповнолітніх, які перебували на обліку в органах кримінальної міліції у справах дітей

(За даними Міністерства внутрішніх справ України (ККУ 1960 та 2001 років))

(на кінець року)

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Усього	39806	47291	46032	41506	33367	30402	28920	22360
з них:								
мають одного з батьків	10373	11917	11910	10956	9421	8844	8097	6052
не мають батьків	879	1145	1273	1215	1275	1115	1029	829
проживають у дитячих будинках, інтернатах	1032	1650	1683	1703	1717	1497	1531	1153
учні загальноосвітніх навчальних закладів	15582	23652	24272	22537	18262	16614	15645	11777
учні ПТНЗ	6499	7648	7566	6987	5664	4762	4987	3951
не працювали і не навчались	10026	11089	9353	7775	6515	6437	6194	4544
дівчатка	3155	4001	4057	3746	3120	2808	2985	2743

Таблиця 10

Кількість та склад неповнолітніх, які утримувалися у виховних колоніях для неповнолітніх

(За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань (ККУ 1960 та 2001 років))

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Україна	2459	2403	2519	2121	1641	1256	1053	927
у тому числі:								
хлопчики	2329	2297	2397	2001	1544	1195	991	883
Волинська	132	157	190	112	86	92	88	66
Дніпропетровська	309	240	279	231	204	177	189	157
Донецька	341	320	349	267	234	—	—	—
Луганська	301	344	272	224	180	172	109	121
Львівська	207	201	186	153	149	111	90	87
Полтавська	306	287	309	257	190	135	114	91
Рівненська	105	202	170	211	146	126	93	49
Тернопільська	89	100	175	188	105	122	99	102
Харківська	242	237	211	160	94	125	115	124
Чернігівська	297	209	256	198	156	135	94	86
дівчатка	130	106	122	120	97	61	62	44
Запорізька	130	106	122	120	97	61	62	44

Таблиця 11

Відомості про криміногенний та соціально-демографічний склад засуджених, які відбували покарання у виховних колоніях Державного департаменту України з питань виконання покарань

(за даними Державного департаменту України з питань виконання покарань)

(станом на кінець 2009 року)

ПОКАЗНИК			Всього		у т.ч. жіночої статі
			чол.	%	чол.
Чисельність засуджених на кінець звітного року			1469	—	94
Характеристика криміногенного та соціально-демографічного складу засуджених	за складом злочинів	умисне вбивство	112	7,6	14
		умисне тяжке тілесне ушкодження	98	6,7	11
		зґвалтування	63	4,3	2
		розбій	218	14,8	18
		пограбування	353	24,0	16
		у тому числі при обтяжуючих обставинах	137	9,3	0
		крадіжка	491	33,4	27
		хуліганство	42	2,9	0
		у тому числі злісне або особливо злісне	8	0,5	0
		інші злочини	132	9,0	6
	за віком	від 14 до 16 років	116	7,9	1
		від 16 до 17 років	283	19,3	16
		від 17 до 18 років	526	35,8	27
		старші за 18 років	594	40,4	50
	за строками	до 1 року	7	0,5	1
		від 1 року до 2 років	92	6,3	7
		від 2 років до 3 років	140	9,5	21
		від 3 до 5 років	798	54,3	41
		більше ніж 5 років	432	29,4	24
	раніше відбували покарання без позбавлення волі		840	57,2	45
	відбувають покарання у виді позбавлення волі	вперше	1398	95,2	94
		другий раз і більше	26	1,8	0
	до засудження	вчилися в загальноосвітніх школах та інших установах	1064	72,4	38
		працювали на підприємствах і інших установах	75	5,1	3
		не працювали і не вчилися	355	24,2	53
виховувались у неповній сім'ї		813	55,3	62	
у тому числі без батьків (сироти)		329	40,5	6	
виховувались у спец закладах Міністерства осві- ти і науки України		214	14,6	15	

Таблиця 12

Оцінка домогосподарствами ознак бідності та позбавлення в сучасному українському суспільстві
(за даними Держкомстату України)

(відсотків)

Ознаки бідності та позбавлення	Частка домогосподарств				Частка домогосподарств з дітьми				Частка домогосподарств без дітей			
	які вважали ознаками бідності		які потерпали від позбавлення		які вважали ознаками бідності		які потерпали від позбавлення		які вважали ознаками бідності		які потерпали від позбавлення	
	2007	2009	2007	2009	2007	2009	2007	2009	2007	2009	2007	2009
Економічна депривація												
1. Харчування												
<i>недостатність коштів для</i>												
- того, щоб не відмовляти собі в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування	98,4	99,7	8,8	11,0	98,5	99,8	7,7	10,4	98,3	99,6	9,4	11,4
2. Непродовольчі товари												
<i>недостатність коштів для</i>												
- оновлення за потребою верхнього одягу та взуття для холодної пори року для дорослих один раз на 5 років	94,8	98,3	15,9	21,0	95,9	98,6	14,7	21,5	94,1	98,1	16,7	20,5
- придбання за потребою нового одягу та взуття для дітей	94,7	99,0	8,0	8,3	95,4	99,2	17,7	19,1	94,3	98,9	–	–
<i>відсутність</i>												
- телевізора	91,1	94,6	4,2	2,5	90,9	95,1	3,4	1,0	91,2	94,2	4,8	3,2
- холодильника	93,0	96,6	6,2	3,3	93,6	96,8	5,1	1,7	92,7	96,5	6,8	4,3
3. Житлові умови домогосподарства												
<i>відсутність</i>												
- житла у нормальному стані (наявне житло потребує капітального ремонту, сире, ветхе, старе)	95,9	99,0	15,1	14,8	95,8	98,8	15,3	14,7	95,9	99,0	15,0	14,8
<i>недостатність коштів для</i>												
- своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання або оплати газу для приготування їжі	91,3	98,5	15,8	13,4	91,9	98,3	16,9	15,4	91,1	98,5	15,1	12,3
<i>наявність житлової площі, що не перевищує</i>												
- 5 кв.м на особу	90,5	97,1	4,7	4,0	91,2	97,5	8,9	6,8	90,1	96,7	2,1	2,3
4. Охорона здоров'я												
<i>недостатність коштів для оплати</i>												
- необхідних послуг лікаря (крім стоматолога) у медичному закладі (за відсутністю або складністю отримання таких послуг на безоплатній основі), аналізів, обстежень, процедур, призначених лікарем	95,9	99,1	24,1	20,5	95,6	99,1	19,6	17,6	96,0	99,1	26,9	22,3

(Продовження таблиці 12)

Ознаки бідності та позбавлення	Частка домогосподарств				Частка домогосподарств з дітьми				Частка домогосподарств без дітей			
	які вважали ознаками бідності		які потерпали від позбавлення		які вважали ознаками бідності		які потерпали від позбавлення		які вважали ознаками бідності		які потерпали від позбавлення	
	2007	2009	2007	2009	2007	2009	2007	2009	2007	2009	2007	2009
- ліків та медичного приладдя, призначених лікарем	96,2	99,4	23,4	22,1	95,9	99,5	19,4	18,3	96,5	99,4	25,9	24,4
- лікування в стаціонарі без проведення хірургічної операції (за відсутністю таких послуг на безоплатній основі) або життєво необхідної хірургічної операції (крім косметичної) та подальшого пов'язаного з цим лікування в стаціонарі (за відсутністю таких послуг на безоплатній основі)	95,5	99,1	26,8	21,3	95,4	99,1	22,8	17,5	95,5	99,2	29,2	23,6
5. Освіта та дошкільне виховання												
<i>недостатність коштів для</i>												
- отримання будь-якої професійної освіти	90,4	96,4	4,3	6,4	91,1	96,7	7,8	11,4	89,9	96,2	2,1	3,4
Розвиток інфраструктури												
1. відсутність поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі	92,6	94,5	9,7	7,7	92,6	94,2	9,0	6,4	92,5	94,7	10,2	8,4
2. відсутність в населеному пункті закладів, які надають побутові послуги (перукарень, пралень, хімчистки, ремонту одягу, взуття та побутової техніки тощо)	92,3	94,0	19,1	18,6	93,5	94,6	21,3	19,8	91,6	93,6	17,8	18,0
3. відсутність поблизу житла медичної установи (фельдшерсько-акушерського пункту, лікарської амбулаторії, поліклініки тощо), аптеки	96,4	97,6	18,4	14,2	96,4	97,3	17,2	12,7	96,5	97,8	19,0	15,2
4. незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги	98,0	98,4	22,9	18,7	98,2	98,4	22,3	17,9	97,8	98,4	23,3	19,2
5. відсутність поблизу житла дошкільних закладів (дитячих садків, ясел)	94,6	96,9	4,7	3,5	95,6	97,4	10,0	7,5	94,0	96,6	1,4	—
6. відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з більш розвинутою інфраструктурою (мережею магазинів, закладів культури, освіти тощо)	95,2	96,8	12,6	8,9	95,5	96,9	12,5	8,6	95,0	96,8	12,6	9,1

Таблиця 13

Фінансування освіти у 2000 - 2009 роках
(за даними Держкомстату України)

	Загальні видатки зведе- ного бюджету, млн грн.	Видатки у % до		Видат- ки на окремі підгалузі у % до видатків на галузь	Загальні видатки зведе- ного бюджету, млн грн.	Видатки у % до		Видат- ки на окремі підгалузі у % до видатків на галузь
		за- гальних видатків	ВВП			за- гальних видатків	ВВП	
	2000 рік				2007 рік			
Всього	48148,6	100,0	100,0	х	226054,4	100,0	100,0	х
з них								
на освіту – всього	7085,5	14,7	4,2	100,0	44333,6	19,6	6,2	100,0
у тому числі								
дошкільну	789,0	1,6	0,5	11,1	5257,7	2,3	0,7	11,9
загальну середню	2564,6	5,3	1,5	36,2	18849,5	8,3	2,6	42,5
професійно-технічну	429,1	0,9	0,3	6,1	2676,4	1,2	0,4	6,0
вищу	2285,5	4,7	1,3	32,3	12827,8	5,7	1,8	28,9
	2005 рік				2008 рік			
Всього	141989,5	100,0	100,0	х	309203,7	100,0	100,0	х
з них								
на освіту – всього	26801,8	18,1	6,1	100,0	60959,4	19,7	6,4	100,0
у тому числі								
дошкільну	2940,7	2,0	0,7	11,0	7214,8	2,3	0,8	11,8
загальну середню	11158,8	7,4	2,5	41,6	25409,3	8,2	2,7	41,7
професійно-технічну	1749,9	1,1	0,4	6,5	3766,6	1,2	0,4	6,2
вищу	7934,1	5,7	1,8	29,6	18552,9	6,0	2,0	30,4
	2006 рік				2009 рік ¹			
Всього	175284,3	100,0	100,0	х	307351,0	100,0	100,0	х
з них								
на освіту – всього	33785,0	19,3	6,2	100,0	66773,6	21,7	7,3	100,0
у тому числі								
дошкільну	3825,1	2,2	0,7	11,3	8325,2	2,7	0,9	12,5
загальну середню	14229,2	8,1	2,6	42,1	27640,7	9,0	3,0	41,4
професійно-технічну	2096,0	1,2	0,4	6,2	4108,0	1,3	0,5	6,2
вищу	9935,7	5,7	1,8	29,4	20966,3	6,8	2,3	31,4

¹ На 22.03.2010 р.

Таблиця 14

Окремі показники діяльності дошкільних закладів України у 2009 р.
(за даними Держкомстату України)

	Кількість закладів, од.	В них дітей, тис. осіб	Охоплення дітей закладами, %*			Чисельність дітей у закладах у розрахунку на 100 місць, осіб**		
			всього	міські поселення	сільська місцевість	всього	міські поселення	сільська місцевість
Україна	15 508	1 213,9	56	68	33	108	119	79
АР Крим	602	49,1	53	67	31	90	119	51
Вінницька	689	44,8	56	74	38	101	126	72
Волинська	428	30,3	47	66	28	126	136	108
Дніпропетровська	951	94,9	61	67	33	105	110	70
Донецька	1 145	1 19,7	65	68	40	107	111	72
Житомирська	607	37,5	57	77	30	118	126	94
Закарпатська	532	33,9	43	59	34	117	133	104
Запорізька	525	50,2	62	72	30	113	125	67
Ів.-Франківська	331	26,0	35	59	17	117	123	103
Київська	695	54,1	65	74	49	115	130	87
Кіровоградська	528	26,7	57	72	34	95	115	61
Луганська	529	47,9	53	57	21	113	117	73
Львівська	554	53,4	41	59	16	131	136	111
Миколаївська	543	33,9	60	70	42	100	126	62
Одеська	759	60,3	51	62	35	107	128	76
Полтавська	600	37,9	60	76	34	110	125	78
Рівненська	360	30,4	41	70	21	119	133	94
Сумська	480	32,9	68	78	48	121	129	99
Тернопільська	498	25,2	46	67	29	107	129	81
Харківська	634	64,8	57	64	28	108	114	72
Херсонська	492	32,5	61	71	47	90	117	60
Хмельницька	815	40,6	62	75	46	111	126	88
Черкаська	688	38,5	69	80	54	96	115	73
Чернівецька	345	25,8	53	77	39	119	133	106
Чернігівська	415	25,5	56	74	24	105	113	74
м. Київ	678	84,8	64	64	–	108	108	–
м. Севастополь	85	12,3	67	68	45	108	109	90

* У відсотках до чисельності дітей відповідного віку. Дані попередні, у розрахунку використано чисельність постійного населення України станом на кінець 2008 р.;

** на кінець 2009 р.

Джерело: Дошкільні заклади України у 2009 році: Стат. бюлетень. – К.: Держкомстат, 2010. – 85 с.

Таблиця 15

Загальноосвітні навчальні заклади України
(за даними Держкомстату України)

(на початок навчального року)

	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2007/08	2008/09	2009/10
МІСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ ТА СІЛЬСЬКА МІСЦЕВІСТЬ							
Кількість закладів - усього¹, одиниць	21825	22255	22210	21589	21214	20969	20576
<i>у тому числі за формами власності</i>							
державної та комунальної	21825	22181	21981	21317	20969	20743	20358
приватної	-	74	229	272	245	226	218
Кількість учнів - усього, осіб	7131791	7142591	6763985	5399193	4857397	4616717	4494666
<i>у тому числі у закладах з формами власності</i>							
державної та комунальної	7131791	7135084	6743651	5372988	4833741	4594860	4474616
приватної	-	7507	20334	26205	23656	21857	20050
Кількість учителів - усього, осіб	537067	595577	576615	543346	530597	524191	521743
<i>у тому числі у закладах з формами власності</i>							
державної та комунальної	537067	593772	571490	537117	525197	519268	516974
приватної	-	1805	5125	6229	5400	4923	4769
Кількість учнів у розрахунку на 10000 населення	1373	1391	1372	1151	1047	1001	978
СІЛЬСЬКА МІСЦЕВІСТЬ							
Кількість закладів - усього¹, одиниць	15135	15264	14927	14312	14023	13827	13503
<i>у тому числі за формами власності</i>							
державна та комунальна	15135	15264	14924	14306	14018	13822	13497
приватна	-	-	3	6	5	5	6
Кількість учнів - усього, осіб	2194990	2249092	2245640	1845309	1652781	1557097	1488057
<i>у тому числі у закладах з формами власності</i>							
державної та комунальної	2194990	2249092	2245383	1844871	1652337	1556682	1487669
приватної	-	-	257	438	444	415	388
Кількість учнів у розрахунку на 10000 населення	1302	1350	1406	1226	1123	1070	1030

¹Включаючи вечірні (змінні) школи, а також гімназії, ліцеї, колегіуми, навчально-виховні комплекси (об'єднання), спеціальні школи (школи-інтернати), школи соціальної реабілітації та санаторні школи.

Таблиця 16

Охоплення освітою дітей шкільного віку в Україні станом на 1 вересня 2009 року
(за даними Держкомстату України)

	Кількість дітей від 6 до 18 років – усього, осіб*	З них навчаються в навчальних закладах для здобуття повної загальної середньої освіти		В тому числі					
				у ЗНЗ усіх ступенів		у ПТНЗ		на основних відділеннях ВНЗ усіх рівнів акредитації	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Україна									
Кількість дітей, з них:	4 767 767	4 713 546	98,9	4 281 867	89,8	189 499	4,0	242 180	5,1
дівчат	2 332 882	2 309 265	99,0	2 107 295	90,4	77 987	3,3	123 983	5,3
осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку	61 917	33 716	54,4	32 736	52,9	584	0,9	396	0,6
Міські поселення									
Кількість дітей, з них:	3 077 528	3 038 622	98,7	2 760 494	89,7	111 569	3,6	166 559	5,4
дівчат	1 503 315	1 486 083	98,9	1 357 304	90,3	45 796	3,1	82 983	5,5
осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку	37 785	21 321	56,4	20 641	54,6	388	1,0	292	0,8
Сільська місцевість									
Кількість дітей, з них:	1 690 239	1 674 924	99,1	1 521 373	90,0	77 930	4,6	75 621	4,5
дівчат	829 567	823 182	99,2	749 991	90,4	32 191	3,9	41 000	4,9
осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку	24 132	12 395	51,3	12 095	50,1	196	0,8	104	0,4

* Не навчається для здобуття повної загальної середньої освіти 42718 осіб, щодо 11503 осіб відомості відсутні.

Джерело: Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2009/10 навчального року: Стат. бюлетень. – К.: Держкомстат, 2010. – С. 86.

Організація підвезення дітей до школи на початок 2009/10 навчального року*
(за даними Держкомстату України)

	Усього учнів	З них у закладах**		Чисельність учнів у міських поселеннях	З них у закладах**		Чисельність учнів у сільській місцевості	З них у закладах**	
		I–II ступеня	I–III ступеня		I–II ступеня	I–III ступеня		I–II ступеня	I–III ступеня
Чисельність учнів, які проживають на відстані більше 3 км від закладу і потребують підвезення, у тому числі:	329 540	31 241	295 987	100 855	1 929	97 059	228 685	29 312	198 928
учні, для яких організовано підвезення:	276 366	26 606	248 758	67 211	1 375	65 238	209 155	25 231	183 520
з них за програмою «Шкільний автобус»	193 842	16 712	176 310	39 779	643	38 731	154 063	16 069	137 579

*Без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) та шкіл, які перебувають на капітальному ремонті;

** Включаючи заклади I ступеня.

Таблиця 18

Організація підвезення дітей до школи на початок 2009/10 навчального року за регіонами*
(за даними Держкомстату України)

	Міські поселення та сільська місцевість					Сільська місцевість				
	Чисельність учнів, які проживають на відстані більше ніж 3 км від закладу і потребують підвезення, осіб	У тому числі учні, для яких організовано підвезення осіб		З них за програмою «Шкільний автобус»		Чисельність учнів, які проживають на відстані більше ніж 3 км від закладу і потребують підвезення, осіб	У тому числі учні, для яких організовано підвезення		З них за програмою «Шкільний автобус»	
		осіб	% (гр. 3/гр. 2)	осіб	% (гр. 5/гр. 3)		осіб	% (гр. 8/гр. 7)	осіб	% (гр. 10/гр. 8)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна	329 540	276 366	83,9	193 842	70,1	228 685	209 155	91,5	154 063	73,7
АР Крим	16 272	16 234	99,8	12 231	75,3	14 142	14 104	99,7	10 826	76,8
Вінницька	15 142	12 420	82,0	7 689	61,9	10 097	8 923	88,4	6 222	69,7
Волинська	9 607	9 266	96,5	4 997	53,9	8 238	7 994	97,0	4 179	52,3
Дніпропетровська	21 008	16 604	79,0	14 319	86,2	13 346	13 062	97,9	12 100	92,6
Донецька	13 114	12 004	91,5	6 177	51,5	7 235	7 127	98,5	5 277	74,0
Житомирська	14 856	13 037	87,8	7 846	60,2	10 540	9 912	94,0	6 149	62,0
Закарпатська	17 756	11 842	66,7	9 584	80,9	10 997	9 144	83,1	8 037	87,9
Запорізька	13 031	10 541	80,9	5 976	56,7	8 711	8 261	94,8	4 992	60,4
Івано-Франківська	15 350	11 704	76,2	6 687	57,1	10 458	7 516	71,9	4 658	62,0
Київська	18 823	15 150	80,5	8 626	56,9	11 863	11 115	93,7	6 579	59,2

(Продовження таблиці 18)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Кіровоградська	8 098	7 573	93,5	5 229	69,0	6 688	6 322	94,5	4 319	68,3
Луганська	9 817	8 753	89,2	4 478	51,2	5 122	4 935	96,3	2 579	52,3
Львівська	27 890	19 405	69,6	12 177	62,8	16 075	13 445	83,6	8 316	61,9
Миколаївська	7 990	7 709	96,5	6 565	85,2	5 998	5 848	97,5	4 951	84,7
Одеська	14 467	10 714	74,1	8 445	78,8	9 693	8 360	86,2	7 354	88,0
Полтавська	14 864	14 000	94,2	9 775	69,8	11 162	10 926	97,9	7 709	70,6
Рівненська	14 368	11 543	80,3	9 460	82,0	11 471	9 857	85,9	7 928	80,4
Сумська	7 534	6 642	88,2	4 900	73,8	5 749	5 264	91,6	3 849	73,1
Тернопільська	9 461	7 445	78,7	3 943	53,0	6 477	5 354	82,7	2 494	46,6
Харківська	13 267	12 497	94,2	10 951	87,6	9 228	8 883	96,3	8 001	90,1
Херсонська	7 299	6 836	93,7	5 689	83,2	5 456	5 448	99,9	4 716	86,6
Хмельницька	11 467	11 412	99,5	9 764	85,6	9 922	9 867	99,4	8 455	85,7
Черкаська	8 355	8 084	96,8	7 981	98,7	6 869	6 663	97,0	6 636	99,6
Чернівецька	9 095	6 233	68,5	3 769	60,5	7 455	5 452	73,1	3 308	60,7
Чернігівська	7 699	7 309	94,9	5 845	80,0	5 016	4 721	94,1	3 777	80,0
м. Київ	1 848	548	29,7	-	-	-	-	-	-	-
м. Севастополь	1 062	861	81,1	739	85,8	677	652	96,3	652	100,0

* Без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) та шкіл, які перебувають на капітальному ремонті.

Таблиця 19

Результати ЗНО 2009 року в регіональному розрізі екзаменованих, які отримали менше 124 балів (за шкалою 100–200 балів)

	Українська мова та література		Історія України		Математика		Фізика		Хімія		Біологія		Географія		Англійська мова	
	осіб	%*	осіб	%*	осіб	%*	осіб	%*	осіб	%*	осіб	%*	осіб	%*	осіб	%*
Україна	37438	8,63	15705	8,77	22663	9,62	2040	6,34	2728	9,51	9642	9,44	4453	8,80	5617	9,90
АР Крим	2862	13,94	1148	13,05	1169	11,09	110	9,49	226	12,28	565	9,73	482	11,64	255	13,64
Вінницька	1154	7,38	452	7,90	808	9,75	82	5,23	93	8,10	372	9,33	179	7,09	151	10,29
Волинська	691	6,27	325	6,53	424	8,68	89	7,24	46	5,69	242	7,90	73	4,43	146	10,14
Дніпропетровська	2978	8,98	1053	8,97	2252	10,19	192	6,38	272	11,30	777	9,82	304	10,13	545	11,20
Донецька	3243	9,09	1099	8,80	2326	10,21	125	6,68	164	9,14	649	9,15	132	12,19	390	10,43
Житомирська	1153	8,39	472	7,77	798	11,21	48	6,22	145	11,76	438	9,35	149	10,36	189	10,34
Закарпатська	1510	14,70	597	13,66	496	11,43	55	6,18	79	11,50	341	14,59	182	11,69	126	11,05
Запорізька	1540	9,16	727	9,59	796	9,12	117	7,64	108	9,63	364	9,24	222	10,53	251	11,78
Івано-Франківська	997	7,83	462	9,48	450	8,73	63	5,84	83	7,61	280	9,72	177	8,51	97	7,78
Київська	1430	7,95	828	9,29	949	9,97	77	5,26	115	12,47	443	10,68	307	9,42	371	13,09
Кіровоградська	825	8,43	418	9,16	637	11,88	52	7,50	55	9,53	232	10,06	76	10,86	146	11,04
Луганська	2042	10,26	715	8,61	1419	12,17	145	8,92	161	10,54	319	7,40	136	9,54	250	11,78
Львівська	1830	7,20	593	7,33	1261	8,82	62	6,21	152	7,76	443	9,32	141	6,43	194	6,20
Миколаївська	1106	10,25	556	9,09	505	9,43	61	5,19	89	12,36	344	10,98	155	17,78	156	10,98
Одеська	2181	10,28	853	10,50	1168	8,99	104	7,31	122	9,12	515	11,97	174	12,48	340	10,37
Полтавська	1063	7,11	410	7,12	865	9,93	44	4,51	54	10,49	302	8,84	67	7,02	136	9,59
Рівненська	858	6,63	473	7,84	640	9,55	81	6,47	82	7,28	342	8,74	76	5,81	118	8,14
Сумська	800	7,33	342	7,14	468	8,40	56	6,79	43	6,47	280	7,85	82	7,31	96	8,13
Тернопільська	593	5,92	272	7,56	261	6,20	25	6,67	55	5,91	218	9,17	140	6,40	69	5,87
Харківська	2628	9,96	903	9,87	1780	10,22	127	8,37	186	10,89	504	9,09	176	11,89	272	10,05
Херсонська	820	7,60	372	7,30	547	9,99	35	4,65	59	7,81	304	8,66	86	10,32	150	11,59
Хмельницька	931	7,56	408	7,88	478	9,10	55	6,46	65	7,13	267	9,35	163	7,92	118	9,14
Черкаська	729	5,93	389	7,37	447	7,77	23	3,00	57	7,55	241	7,97	86	5,48	96	6,70
Чернівецька	777	11,36	286	12,54	313	12,15	29	8,45	51	9,90	222	13,48	132	9,64	48	10,04
Чернігівська	860	7,47	446	7,82	548	9,20	64	6,36	51	9,36	211	7,64	140	9,64	130	8,93
м. Київ	1534	5,69	1016	7,01	780	5,92	109	3,80	91	10,66	383	8,82	385	5,98	748	8,68
м. Севастополь	303	9,17	90	8,90	105	5,65	10	6,90	24	10,53	44	8,24	31	7,99	29	6,87

* Відсоток до загальної чисельності учасників ЗНО у даному регіоні з даного тесту.

Джерело: Офіційний звіт про проведення ЗНО знань випускників ЗНЗ України в 2009 р. / МОН України, Український центр оцінювання якості освіти. – <http://www.mon.gov.ua>

**Результати ЗНО 2009 року за типами ЗНЗ у розрізі екзаменованих,
які отримали менше 124 балів (за шкалою 100-200 балів)**

	Середня загально- освітня школа		Спеціалізована школа		Спеціальна загаль- ноосвітня школа		Гімназія		Ліцей		Колегіум		Випускники мину- лих років	
	осіб	% *	осіб	% *	осіб	% *	осіб	% *	осіб	% *	осіб	% *	осіб	% *
Українська мова та література	21072	8,42	901	3,95	117	7,60	590	2,40	434	2,08	54	3,20	14270	12,73
Історія України	9080	9,05	588	5,76	44	7,52	395	3,84	311	3,83	35	4,38	5252	10,77
Математика	12759	9,25	573	4,74	56	7,24	424	3,05	294	2,24	43	4,58	8514	15,02
Фізика	870	5,73	44	2,91	7	5,79	33	1,88	31	1,05	1	0,80	1054	10,04
Хімія	1444	8,70	61	5,46	4	4,12	30	2,08	30	1,91	6	3,92	1153	14,97
Біологія	6257	9,81	302	7,82	44	11,96	204	5,15	131	3,86	9	2,66	2695	10,20
Географія	2718	9,48	126	4,36	14	7,69	88	3,34	55	2,51	11	4,64	1441	10,47
Англійська мова	2807	10,40	274	4,22	12	4,30	151	2,24	172	3,37	16	4,24	2185	20,26
Французька мова	33	11,04	11	4,93	0	0,00	4	2,61	0	0,00	0	0,00	29	21,32
Німецька мова	36	3,51	6	1,63	0	0,00	2	0,93	2	1,32	1	7,69	69	14,50
Іспанська мова	3	5,88	4	11,11	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	2	4,17

* Відсоток до загальної чисельності учасників ЗНО у даному типі навчального закладу з даного тесту.

Джерело: Офіційний звіт про проведення ЗНО знань випускників ЗНЗ України в 2009 р. / МОН України, Український центр оцінювання якості освіти.
– <http://www.mon.gov.ua>

Таблиця 21

Питома вага випускників 9-х класів, які продовжують навчання у 2009/10 навчальному році, для здобуття повної загальної середньої освіти за регіонами, %
(за даними Держкомстату України)

	Закінчили 9 клас у 2009 р.	з них продовжують навчання для здобуття повної загальної середньої освіти				
		всього	у 10 класах ЗНЗ		на I курсах ПТНЗ у групах, що дають повну загальну середню освіту	на I курсах ВНЗ
			денних	вечірніх		
Україна	100,0	99,1	61,2	3,4	17,6	16,9
АР Крим	100,0	99,8	72,5	9,1	13,1	5,1
Вінницька	100,0	99,6	54,9	0,7	21,3	22,7
Волинська	100,0	99,7	62,1	3,7	15,6	18,3
Дніпропетровська	100,0	98,6	59,0	2,2	18,3	19,1
Донецька	100,0	96,6	55,1	5,0	14,6	21,9
Житомирська	100,0	99,3	60,1	3,1	16,8	19,3
Закарпатська	100,0	95,7	65,1	5,0	13,9	11,7
Запорізька	100,0	99,5	60,0	3,5	17,8	18,2
Івано-Франківська	100,0	99,9	56,9	4,0	17,0	22,0
Київська	100,0	99,8	58,8	5,4	14,8	20,8
Кіровоградська	100,0	98,8	62,8	1,7	20,5	13,8
Луганська	100,0	99,6	50,9	2,8	31,8	14,1
Львівська	100,0	99,8	63,6	0,4	18,0	17,8
Миколаївська	100,0	99,5	56,1	5,8	22,5	15,1
Одеська	100,0	99,9	59,6	5,3	26,4	8,6
Полтавська	100,0	99,9	65,5	1,5	18,6	14,3
Рівненська	100,0	98,3	66,6	1,9	15,3	14,5
Сумська	100,0	99,8	61,0	2,2	14,2	22,4
Тернопільська	100,0	99,9	59,8	3,1	24,8	12,2
Харківська	100,0	97,9	66,2	4,5	12,8	14,4
Херсонська	100,0	98,7	63,3	9,7	12,7	13,0
Хмельницька	100,0	99,9	59,9	3,0	16,7	20,3
Черкаська	100,0	99,9	62,7	0,8	14,4	22,0
Чернівецька	100,0	98,0	58,2	6,0	12,8	21,0
Чернігівська	100,0	99,9	69,9	1,1	14,0	14,9
м. Київ	100,0	99,9	68,9	5,4	8,2	17,4
м. Севастополь	100,0	99,7	70,3	0,6	17,7	11,1

Джерело: Продовження навчання та здобуття професії / Стат. бюл. – К.: Держкомстат, 2010. – С. 11.

**Підготовка кваліфікованих робітників у професійно-технічних
навчальних закладах**
(за даними Держкомстату України)

	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість закладів на кінець року - всього, одиниць	1179	970	1023	1021	1022	1018	975
<i>у тому числі</i>							
МОН України	1161	966	1018	1016	1017	1013	971
інших міністерств (відомств)	18	4	5	5	5	5	4
Чисельність учнів, слухачів на кінець року - всього, осіб	555159	524629	496555	473751	454352	443619	424313
<i>у тому числі в закладах</i>							
МОН України	552082	523395	494708	472006	452547	441788	423127
інших міністерств (відомств)	3077	1234	1847	1745	1805	1831	1186
Прийнято за рік - всього, осіб	300549	307265	314161	303651	299246	288128	249872
<i>у тому числі в заклади</i>							
МОН України	298440	306686	313070	302635	298210	287029	249341
інших міністерств (відомств)	2109	579	1091	1016	1036	1099	531
Випущено за рік - всього, осіб	277343	266757	286635	289275	285057	269631	239355
<i>у тому числі закладами</i>							
МОН України	274865	266263	285760	288348	284235	268752	239011
інших міністерств (відомств)	2478	494	875	927	822	879	344
Чисельність учнів, слухачів у розрахунку на 10000 населення	108	107	106	102	98	96	92

Таблиця 23

Розподіл учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів на кінець 2009 року за окремими категоріями
(за даними Держкомстату України)

(осіб)

	Всього	Первинна професійна підготовка випускників шкіл				Професійне навчання та підвищення кваліфікації	
		На базі повної загальної середньої освіти	На базі базової загальної середньої освіти		На базі незавершеної базової середньої освіти	незайнятого населення	працівників
			з отриманням повної загальної середньої освіти	без отримання повної загальної середньої освіти			
Чисельність учнів слухачів - всього	424313	140348	241706	17785	4088	6375	14011
з них							
чоловіки	260850	77419	155828	10514	2809	2808	11472
жінки	163463	62929	85878	7271	1279	3567	2539
сироти та ті, які залишилися без піклування батьків	18966	3714	12946	1526	780	—	—
мають одного з батьків	66823	20236	42307	3177	1076	—	27
з неблагополучних сімей	12035	2183	8796	681	375	—	—
з малозабезпечених сімей	36374	10045	23421	2608	285	15	—
осіб з функціональними обмеженнями	5791	1144	2208	1113	1320	—	6

Вищі навчальні заклади України (за даними Держкомстату України)

	I-IV рівнів акредитації							
	1995/96	2000/01	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10
Кількість закладів – всього, одиниць	1037	979	966	951	920	904	881	861
<i>у тому числі за формами власності</i>								
- державною та комунальною	926	816	764	749	721	702	685	674
- приватною	111	163	202	202	199	202	196	187
Чисельність студентів - всього, осіб	1540498	1930945	2575192	2709161	2786582	2813798	2763873	2599426
<i>у тому числі на відділеннях</i>								
- денних	1071895	1260298	1553053	1607243	1635395	1627334	1622022	1569769
- вечірніх	41189	14122	16221	12322	11511	10682	11100	10216
- заочних	427414	656525	1005918	1089596	1139676	1175782	1130751	1019441
Прийнято - всього, осіб	395638	536436	657446 ¹	672257 ¹	658861 ¹	633746 ¹	539614 ¹	463911 ¹
<i>у тому числі на відділеннях</i>								
- денні	292926	360611	419294	429819	418086	407766	391859	345959
- вечірні	8161	4011	3816	3017	2726	2469	1962	1647
- заочні	94551	171814	234336	239421	238049	223511	145793	116305
Випущено - всього, осіб	339114	422227	464407 ²	515055 ²	551587 ²	602662 ²	623258 ²	642056 ²
<i>у тому числі з відділень</i>								
- денних	223309	298688	278326	301437	318847	341092	347313	351136
- вечірніх	11771	4207	186081	2801	2646	2581	2319	2511
- заочних	104034	119332		210817	230094	258989	273626	288409
Чисельність студентів у розрахунку на 10 000 населення³	300	392	545	578	597	606	599	565

¹Прийнято осіб на початковий цикл навчання (без тих, що прийняті для продовження навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

²Випущено фахівців (без тих, що закінчили відповідний цикл навчання, зокрема бакалаврат, та продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

³У розрахунку використано чисельність наявного населення: для даних за 2004/05 навчальний рік на 1.01.2005, за 2005/06 на 1.01.2006, за 2006/07 на 1.01.2007, за 2007/08 на 1.01.2008, за 2008/09 на 1.01.2009, за 2009/10 очікувана чисельність на 1.01.2010.

Спортивні школи для дітей за регіонами на кінець 2009 року
(за даними Мінсінмолодьспорту)

	Дитячо-юнацькі спортивні школи (ДЮСШ)		Спеціалізовані дитячо-юнацькі школи олімпійського резерву (СДЮШОР)		Школи вищої спортивної майстерності (ШВСМ)	
	кількість закладів, одиниць	у них осіб	кількість закладів, одиниць	у них осіб	кількість закладів, одиниць	у них осіб
Україна	1 449	561 316	241	64 385	34	3 828
АР Крим	47	19 157	8	1 444	1	110
Вінницька	58	19 842	5	1 484	1	89
Волинська	40	13 517	3	472	1	83
Дніпропетровська	99	43 333	19	7 168	1	306
Донецька	109	47 606	21	8 156	1	395
Житомирська	51	14 157	2	845	1	82
Закарпатська	30	17 027	3	1 048	1	127
Запорізька	51	17 007	15	3 991	1	115
Івано-Франківська	43	19 829	8	1 623	1	62
Київська	66	26 589	4	628	2	190
Кіровоградська	38	14 078	2	571	1	51
Луганська	58	21 700	17	4 356	1	170
Львівська	80	26 993	19	3 466	1	199
Миколаївська	45	15 035	17	3 365	1	104
Одеська	63	27 426	11	2 579	1	93
Полтавська	52	15 520	5	1 185	1	104
Рівненська	53	21 250	2	500	1	112
Сумська	49	15 030	5	877	1	82
Тернопільська	35	11 253	4	995	1	76
Харківська	91	49 449	12	2 940	2	389
Херсонська	46	14 752	5	1 176	1	91
Хмельницька	56	20 380	2	703	1	99
Черкаська	47	13 132	1	451	1	80
Чернівецька	36	14 714	1	129	1	82
Чернігівська	47	14 692	7	1 782	2	196
м. Київ	48	23 402	40	11 385	5	292
м.Севастополь	11	4 446	3	1 066	1	49

Таблиця 26

Надання органами соціального захисту окремих видів державної допомоги сім'ям з дітьми (за даними Міністерства праці та соціальної політики України)

	Чисельність, тис. осіб		Кількість виплат допомоги, тис.	Сума допомоги, тис. грн.	Середній розмір допомоги, грн.
	одержувачів, яким призначено допомогу	дітей, на яких отримують допомогу (станом на 1.01.10)			
Усього	1886,0	2600,2	32704,2	13368218,7	408,76
Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами	259,1	x	269,6	204659,4	759,26
Допомога при народженні дитини	504,5	584,5	7820,8	8426076,0	1077,40
<i>у тому числі</i>					
одноразова	x	x	530,4	2579260,0	4862,63
щомісячна	x	x	7290,3	5846815,9	801,99
Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку	794,9	1330,6	16040,3	2466771,8	153,79
Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування	84,6	54,5	712,8	720544,9	1010,84
Допомога на дітей одиноким особам (матерям, удовам, удівцям, усиновителям)	241,4	628,8	7848,0	1535371,8	195,64
Допомога при усиновленні дитини	1,6	1,7	12,7	14794,9	1166,33
<i>у тому числі</i>					
одноразова	x	x	1,7	7932,8	4799,03
щомісячна	x	x	11,0	6862,1	622,02

Таблиця 27

Надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям
(за даними Міністерства праці та соціальної політики України)

	Кількість всього, одиниць	у тому числі		Сума допомоги всього, тис. грн.	у тому числі		Середній розмір допомоги всього, грн.	у тому числі	
		у міських по- селеннях	у сільській місце вості		у міських по- селеннях	у сільській місцевості		у міських по- селеннях	у сільській місце- вості
Кількість сімей, яким призначено допомогу на кінець року									
2006	775096	291552	483544	183914,6	58374,3	125540,3	237,28	200,22	259,63
2007	590497	219574	370923	150670,1	45992,7	104677,4	255,16	209,46	282,21
2008	459796	159900	299896	232166,7	60445,9	171720,8	504,93	378,02	572,60
2009	382108	136563	245545	169016,7	46077,6	122939,1	442,33	337,41	500,68
Перераховано коштів для виплати одержувачам допомоги на кінець року									
2006	x	x	x	986509,5	327586,6	658922,9	267,27	225,60	294,32
2007	x	x	x	892693,6	270334,8	622358,8	269,88	302,70	298,59
2008	x	x	x	1012988,9	271122,9	741866,0	450,65	346,55	506,22
2009	x	x	x	709592,9	185341,1	524251,8	474,30	346,08	545,80

При призначенні допомоги у 2006 році врахована чисельність дітей до 3-х років - 362147 осіб, з 3-х до 6 років - 262476 осіб, з 6 до 18 років - 805033 особи, у 2007 році відповідно - 276973, 225611, 646352, у 2008 році - 225883, 181523, 514574 та у 2009 році - 174432, 141699, 416927.

Таблиця 28

Кількість центрів соціально-психологічної реабілітації дітей у 2009 році
(за даними Мінсім'молодьспорту)

	Усього	З них забезпечують перебування	
		стаціонарне	денне
Кількість центрів на кінець року	30
в них місць, одиниць	845
Кількість дітей, які перебували у центрах протягом року, осіб	3585	1261	2324
Хлопчики	1996	736	1260
Дівчатка	1589	525	1064

Центри соціально-психологічної реабілітації дітей - заклади соціального захисту для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років. Дитина може перебувати у центрі не більше 9 місяців у разі стаціонарного перебування та 12 місяців - денного перебування.

Таблиця 29

Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2009 році (за даними Мінсім'молодьспорту)

(осіб)

	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість дітей, відібраних у батьків, які були позбавлені батьківських прав	6039	7751	8565	9047	10751	9420	7939
Кількість дітей, відібраних у батьків без позбавлення їх батьківських прав	1023	1082	1272	1078	1129	1133	770
Кількість дітей, стосовно яких розглянуто справи з питань захисту їх майна і житла	4697	2003	2749	1711	1059	593	1087
Кількість служб у справах дітей, які мають окремі підрозділи з питань опіки, піклування та усиновлення	479	533	477	325	534	649	653
Кількість служб у справах дітей, які не мають окремих підрозділів з питань опіки, піклування та усиновлення	237	196	244	418	234	132	130

Чисельність дітей-інвалідів¹, які одержують пенсію в органах Пенсійного фонду, за регіонами (за даними Пенсійного фонду України)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	147325	145940	125425	122640	85564	50671	39516	31876
Автономна Республіка Крим	5997	5813	4248	4177	2812	1547	1238	975
Вінницька	6443	6573	5366	5181	3431	2003	1539	1253
Волинська	3908	3686	3820	2753	1484	1003	766	607
Дніпропетровська	9213	9231	8029	7864	6274	4178	3272	2677
Донецька	12779	11923	10804	11136	8618	5030	3946	3165
Житомирська	4704	4700	4217	4273	2844	1647	1297	1049
Закарпатська	4458	4658	3716	3577	2423	1322	1022	814
Запорізька	5911	5717	4854	4752	3208	2049	1615	1318
Івано-Франківська	4598	5135	4544	4634	3237	1616	1261	1012
Київська	6212	6398	5220	5051	3882	2470	1848	1538
Кіровоградська	3554	3534	3087	2906	2025	1250	1015	818
Луганська	6097	6158	5341	5532	3845	2365	1874	1515
Львівська	8455	8819	8155	7992	5552	2738	2139	1657
Миколаївська	4632	4502	3565	3519	2115	1179	905	716
Одеська	6958	6438	5109	5075	3656	2166	1668	1320
Полтавська	3707	3531	3729	3890	2052	1434	1145	911
Рівненська	5412	5511	5010	4744	2645	1365	1067	873
Сумська	3436	3328	2892	2914	1943	1278	1025	849
Тернопільська	3452	3447	3099	3007	1834	914	721	580
Харківська	8734	8461	6918	6824	4928	2825	2196	1747
Херсонська	3784	3657	2885	2773	1761	1068	666	553
Хмельницька	5536	5302	4640	4376	2852	1639	1269	1011
Черкаська	4655	4581	4141	3994	2522	1582	1267	1029
Чернівецька	3258	3353	2861	2772	1694	968	736	610
Чернігівська	3406	3380	2646	2488	1856	1103	831	650
м. Київ	7135	7188	5826	5725	5469	3592	2923	2417
м. Севастополь	891	916	703	711	602	340	265	212

¹ Діти-інваліди віком 0-17 років.

Зменшення чисельності дітей-інвалідів, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, пов'язане зі зміною порядку надання їм соціальної допомоги.

ОФІЦІЙНЕ ВИДАННЯ

Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення

**Державна доповідь
про становище дітей в Україні
за підсумками 2009 року**

Дизайн обкладинки — Н. В. Тілікіної

Комп'ютерна верстка — В. Л. Гулого

Підписано до друку 10.12.2010. Формат 70х100/16. Папір офсетний. Гарнітура Century Schoolbook. Тираж 650 прим. Друк офсетний. Обл. – вид.арк. 29,1. Ум. – друк. арк. 29,1
Зам.380

Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту,
вул. Еспланадна, 42, м.Київ, 01601, телетайп «Теніс» 131866,
факс: (044) 289-12-94, тел. 289-03-66, 289-12-64,
e-mail: correspond@msms.gov.ua

.....

Надруковано:
ТОВ «Бланк-Прес»

вул. М. Раскової, 11, офіс 317, Київ, Україна, 02660
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції, серія ДК № 169 від 07.09.2000 р.